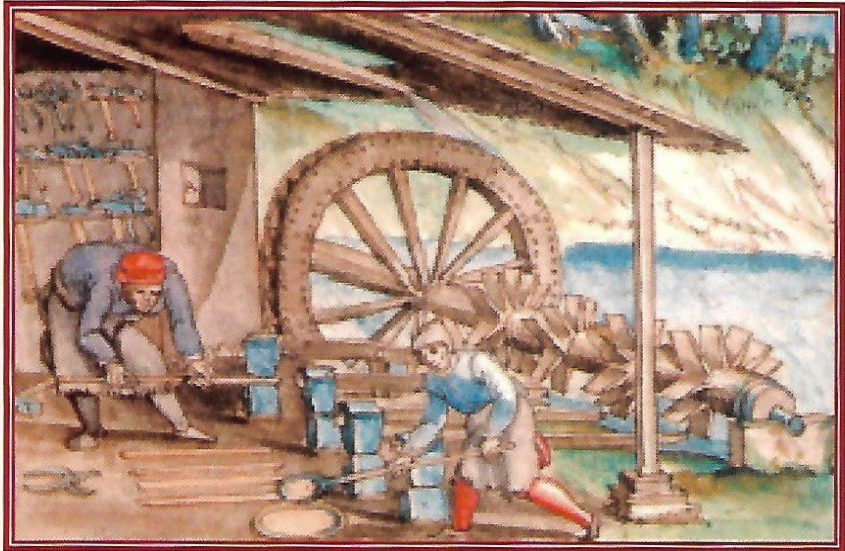

DR. IZSÓ ISTVÁN

Thurzó – Fugger krónika

A „besztercebányai rézvállalat” története

Érc- és Ásványbányászati Múzeum Alapítvány

R u d a b á n y a

2 0 2 0

Dr. Izsó István

Thurzó-Fugger krónika

A „besztercebányai rézvéllalat” története

Érc- és Ásványbányászati Múzeum Alapítvány
R u d a b á n y a
2020

Szerkesztette:
HADOBÁS SÁNDOR

ISBN 978-615-80438-3-0

A borítón:
Rézkohászat a 16. században. (Schwazer Bergbuch)

A hátsó borítón:
Albrecht Dürer műhelye vagy követője: *Jakob Fugger portréja*
(1520). Olaj, fa, 56,5 x 45,5 cm

Kiadta az
ÉRC- ÉS ÁSVÁNYBÁNYÁSZATI MÚZEUM ALAPÍTVÁNY
(3733 Rudabánya, Petőfi u. 24.)
a Bányászattörténeti Múzeum (Rudabánya)
és a Bányászattörténeti Kutatások Alapítvány
közreműködésével

Felelős kiadó: Boza István, az ÉÁBM Alapítvány Kuratóriumának elnöke.
Nyomda: Könyvműhely, Miskolc. *Felelős vezető:* Bukta Bertalan

B e v e z e t é s

A magyar bányászat történetének minden valószínűség szerint legszélesebb körben ismert és legteljesebben publikált fejezete a német „Neusohler Kupferhandel” fordításaként legtöbbször csak „*besztercebányai rézvéllalat*”-nak nevezett *Thurzó-Fugger konzorcium* története. A vállalkozás történetét feldolgozó publikációk hatalmas száma és terjedelme azonban ma már legalább annyira akadály a történetek tételes megismerésének, mint amennyire lehetővé teszi annak tanulmányozását. Az adatokat ugyanis legtöbbször úgy kell kihámozni a sokezer oldalnyira duzzadt, elsősorban magyar, német, lengyel és szlovák nyelven megjelent szakirodalmából.

Az alábbiakban ennek a „bőségkosárnak” az irodalomjegyzékben feltüntetett töredékét feldolgozva igyekeztem időrendbe szedni az események láncolatát, csupán annyi magyarázatot fűzve leírásukhoz, amennyit értelmezésükhöz és az összefüggések megvilágításához elengedhetetlenül szükséges ítélttem.

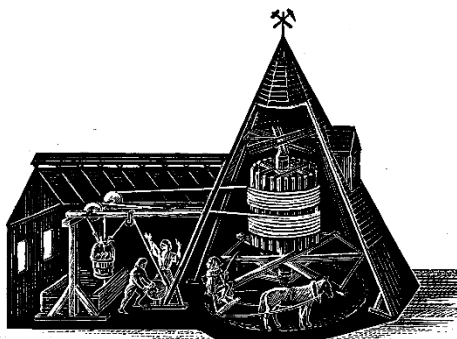
A címben szereplő krónika valójában tehát egy idézetekkel, magyarázatokkal és forráshivatkozásokkal kiegészített kronológia, amely a magyar történelem legnagyobb szabású és egyetlen európai jelentőségű bányászati-kereskedelmi vállalkozásának történetét ismerteti, Thurzó János, György és Elek életrajzi vonatkozású adataival együtt.

Bevallom, hogy a vonatkozó szakirodalom egészét meg sem próbáltam számba venni, hiszen annak jelentős része (pl. az angol, német, lengyel vagy szlovák nyelven megjelent publikációk többsége) elérhetetlen volt számomra. Megelégedtem azzal, hogy egy reprezentatív metszetet nyújthassak a tárgyra vonatkozó hazai és nemzetközi szakirodalmából. Úgy gondolom azonban, hogy a krónikában így is minden fontosabb esemény és történés szerepel.

Az irodalomjegyzékben szándékosan olyan, elsősorban a hazai sajtóban megjelent, publikációkat is feltüntettem, amelyek sajnálatos módon megalapozatlan állításokat, illetve téves vagy legalábbis megkérdőjelezhető adatokat is tartalmaznak. Tettem ezt azért, mert ezek is hozzájárultak ahhoz a nagyon vegyes képhez, amely ma bennünk él a Thurzó, illetve a Fugger családról, illetőleg nagyszabású közös vállalkozásukról.

Az általam közölt adatok mindegyike az irodalom- és forrásjegyzékben felsorolt művekből származik. Azokat a forrásokat, amelyek a hivatkozott dokumentumok eredeti szövegét, azok magyar fordítását vagy regesztáját tartalmazzák, illetőleg amelyekből szó szerint idéztem, lábjegyzetben külön is megjelölöm. Az ábrák és képek forrásait ugyancsak lábjegyzetben közlöm, kivéve, ha magam készítettem azokat.

Ahol az események leírásán vagy az adatok közlésén túlmenő magyarázatok beiktatását tartottam szükségesnek, azokat kisebb betűmérettel és behúzással (ahogy az ebben bekezdésben is látható) különböztettem meg a krónika többi részétől.

I. A rézércek magyarországi bányászatának európai jelentősége

Történetünk idején, vagyis a 15. század második, illetve a 16. század első felében a rézércek termelésének európai központjai a következők voltak:

1. a közép-svédországi Dalarna tartomány és azon belül *Falun* város térsége, ahonnan a rezet túlnyomórészt német piacokra, elsősorban Lübeckbe exportálták;
2. a Harz-hegységi Goslar és Rammelsberg, de főleg a közeli Mansfeld és Eisleben vidéke;
3. a tiroli Schwaz város vidéke, ahol akkoriban Európa legjelentősebb réz- (és ezüst-) előfordulását művelték;
4. a magyarországi *Besztercebánya*¹ környéke, illetve a Gömör-Szepesi Érchegység ércbányái: elsősorban Gölnicbánya², Igló³ és Szomolnok⁴ vidékén.

A könnyebb hivatkozás kedvéért a továbbiakban az 1548 után meghonosodott kifejezésekkel az előbbi bányavidéket alsó-magyarországi, míg utóbbit felső-magyarországi jelzővel fogom illetni. Az 1548. évi XIX. törvénycikk ugyanis e két országrészt úgy választotta el egymástól (ne feledjük, hogy az ország akkor már három részre szakadt), hogy Hont, Zólyom, Liptó és Árva, valamint a tőlük nyugatra eső vármegyék képezték Alsó-Magyarországot, míg Szepes és Gömör, valamint a tőlük keletre eső vármegyék Felső-Magyarországot.

Mindkét bányavidéken egyaránt 7-7 bányaváros volt a bányászat regionális központja:

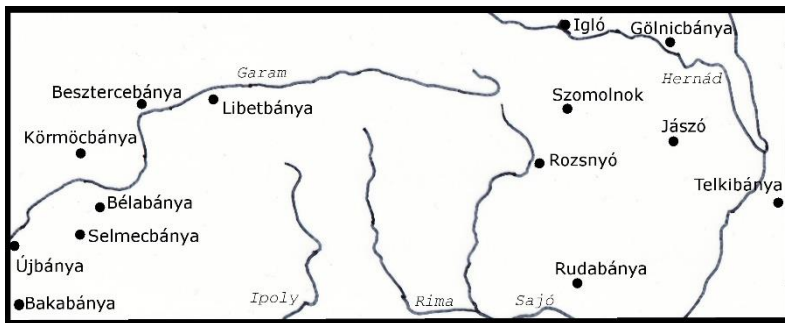
¹ Neusohl, ma Banská Bystrica (Szlovákia).

² Göllnitz, ma Gelnica (Szlovákia).

³ Zipser Neudorf, ma Spišská Nová Ves (Szlovákia).

⁴ Schmölnitz, ma Smolník (Szlovákia).

- Alsó-Magyarországon Körmöcbánya, Selmecebánya, Besztercebánya, Bélabánya, Újbánya, Bakabánya és Libetbánya, körmöcbányai királyi kamarai székhellyel;
- Felsőmagyarországon pedig Szomolnok, Gölnicbánya, Igló, Rozsnyó, Jászó, Rudabánya és Telkibánya, szomolnoki királyi kamarai székhellyel.

1. Az alsó- és felső-magyarországi bányavárosok.

A svédországi előfordulást nem számítva, a felsorolt bányavidékeken termelt rézérc jelentős mennyiségben tartalmaztak ezüstöt is, közöttük a *Magyarországon* termelt rézérc ezüsttartalma volt a „legkisebb”⁵. A Besztercebánya környékéről, illetve a Gömör-Szepesi Érchegységéből származó magyar rézérceket a korabeli viszonyokat kiválóan ismerő *Lazarus Ercker* (1528-1594) – a magyarországi, erdélyi és tiroli bányák „Oberster Bergmeister”-e – egyenesen ezüstben „szegény” ércként írta le, amely mázsánként „csupán” 5-8, legfeljebb 9 lat ezüstöt tartalmaz⁶.

⁵ A tiroli és mansfeldi rézércekről részletes összefoglalást ad Hermann Zsuzsanna művének (1976) 42-70., 96-98. és 104-110. oldalain, így ezekre itt nem térek ki.

⁶ Ercker (1629) 104. p. Ercker művének jelentőségét mutatja, hogy még a 18. században is a selmeci Akadémia hivatalos kémlészettani tankönyve volt.

Ercker adatai alapvetően helyesek, de éppen a Thurzó–Fugger rézvállalat működésének időszakában volt egy néhány éves időszak (1504-1510), amikor Úrvölgyön olyan jó minőségű rézércet termeltek, amelynek ezüsttartalma elérte, sőt időnként meghaladta a mázsánként 10 latot is.

Ercker művének megjelenését követően közel egy évszázaddal később egy angol természettudós, Edward Brown személyesen is járt Besztercebányán és az úrvölgyi rézbányában. Ő az itt termelt rézérc ezüsttartalmáról már nem tett említést, de az ércről és települési viszonyairól a következőképpen számolt be nagy sikert aratott könyvében⁷:

„Besztercebánya... Magyarország legnagyobb rézkitermelő műve. A réz rendkívül erősen kötődik az ércéhez s ezért elválasztásuk csak igen nagy munkával és nehézséggel lehetséges, minthogy a kibányászott rézércet tízennégyszer pörkölik és olvasztják, hogy használatra alkalmassá tegyék... és ezután még egyszer megolvasztják a kemencében és kétszer a zúzóműben is...

Ennek a bányának a telérei igen szélesek s ezeket cumutatae-nak nevezik. Ez az érc igen gazdag, 100 font ércben rendszerint 20, néha 30, 40, 50 sőt esetleg 60 font réz is található...”

Brown azért nem tett említést a rézérc ezüsttartalmáról, mert abban az időben, amikor Úrvölgyön járt, már olyan érceket bányásztak, amelynek ezüsttartalma a korábbi időszakhoz képest jelentéktelen volt. Ahhoz, hogy értelmezni tudjuk az Ercker és Brown által megadott adatokat, kitekintést kell tennünk a korabeli mértékegységek rendkívül szövevényes rendszerére⁸.

A) A súlymértékek közül leggyakrabban a mázsát és a fontot használták. A korabeli adatok feldolgozása során gondot okoz, hogy ahány vidék, annyi mérték volt használatban. A mázsá esetében pl. használták

⁷ Brown (1673) 105-110. p. A fordítás forrása: Bérenger (1977) 138. p.

⁸ Az alábbi összefoglalót Bogdán (1978) 100-101 p., Bogdán (1991) 623-625.p., Hermann Zsuzsanna (1976) 54-57. és 98. p., Paulinyi O. (1936) 72. p. és Péch I. (1884) 184. p. által közölt adatok alapján állítottam össze.

- a nürnbergi mázsát, amely kb. 51 mai kg-nak felelt meg,
- a bécsi mázsát (55,58 kg),
- a budai mázsát (49,11 kg),
- a bányavidéki mázsát (61,57 kg),
- vagy a lőcsei mázsát (59,80 kg).

További probléma származhat a mázsza fontra történő átszámításánál is, ugyanis amíg 1 nürnbergi, bécsi vagy budai mázsát 100 fontra osztottak, addig a bányavidéki és a lőcsei mázsza 120 fonttal volt egyenlő.

Az arany és ezüst esetében a márka és a lat volt az általánosan használt súlymérték. Az arany esetében 1 márka 24 karátra oszlott (továbbá minden egyes karát 12 grénre), ezüst esetében viszont 1 márkányi mennyiséget 16 latra (Velencében 8 unciára) osztottak fel. 1 bécsi márka (amely $\frac{1}{2}$ bécsi fontot nyomott) átszámítva 0,2779 kg-nak felel meg. A bécsitől azonban eltért a nürnbergi márka (0,2375 kg), a tiroli márka (0,2519 kg) és a magyar bányavidéki márka (0,2541 kg) is. Ez utóbbit Paulinyi Oszkár 0,2495 kg-nak számolta. A teljesség kedvéért a budai márka átszámított értékét is közlöm (0,2455 kg), bár nem tartom valószínűnek, hogy a Fuggerek augsburgi kimutatásaikkal ezzel a mértékkel számoltak volna.

A rézérc mérésére Magyarországon külön mérték, a parn (azaz köből) volt használatban: 1 parn $2\frac{1}{4}$ bányavidéki mázsával volt egyenértékű, ami 138,53 kg-nak adódik. Péch Antal szerint viszont 276 bányafontot nyomott, amely átszámítva ennél többnek, 141,9 kg-nak adódik.

B) Szót kell ejtenünk a korabeli hossz mértékekről is, melyek közül a bányavidéken a lehen (kötél), az öl és rőf voltak használatban. 1 bányaaöl, amelyet 1 bécsi öl + $4\frac{3}{4}$ bécsi hüvelykkel tekintettek egyenlő hosszúságúnak, 3 selmeci rőfnek, vagy $\frac{1}{7}$ lehennek felelt meg és 2,0216 m-nek (Paulinyi Oszkár szerint 2,03 m-nek) adódik.

A magyar réz ezüsttartalmának mai mértékegységre (kg) történő átszámítását a fentiek alapján csak mintegy 25 %-os szórással lehet meghatározni: az 5 lat ezüstöt tartalmazó rézérc minden mai tonnájában attól függően, hogy nürnbergi, bécsi vagy bányavidéki márkát alkalmazunk, mintegy 1,3-1,7 kg ezüst lehetett, míg ugyanez a 9 latos ezüsttartalmú rézérc esetében 2,3-3,1 kg-nak adódik.

Sajnos nem tudhatjuk, hogy a kitermelt összes rézérc arányaiban hogyan oszlott meg a szegényebb, illetve gazdagabb ezüsttartalmú ércetek között.

Végül az ezüst esetében még egy problémával szembesülünk, nevezetesen, hogy a korabeli források leggyakrabban a rézércekből kinyert ezüst finomságát sem adták meg, amit egyébként szintén latban volt szokás meghatározni. Emiatt utólag már nem lehet eldönteni, hogy a közölt adatok színezüstre vagy rosszabb minőségű (az valamilyen mértékben rezet tartalmazó) ezüstre vonatkoznak-e. Szemléltetésül a pénzveréshez használt ezüst finomságát lehet felhozni. A magyar ezüstdénárok verésénél Mátyás király 1468-as pénzügyi reformját követően 15 latos fémet (pagamentumnak nevezett ötvözetet) használtak, amely azt jelentette, hogy annak minden márkányi mennyisége 15 lat színezüstöt és 1 lat rezet tartalmazott. Ezzel szemben a tiroli Schwazban termelt érceket feldolgozó Hall-i pénzverdében pl. a pagamentum ezüsttartalma $14 \frac{1}{2}$ latosra volt beállítva.

Összefoglalva: nem csodálkozhatunk azon, hogy fellapozva az irodalom-jegyzékben közölt írásokat, azt tapasztaljuk, hogy a beszercebányai rézvállalat történetét feldolgozó szerzők többsége egymástól jelentősen eltérő számadatokat közölt a vállalkozás eredményeinek ismertetésekor. Erre is tekintettel teszek - sokadikként - kísérletet e munka utolsó fejezetében arra, hogy a közölt adatokat megpróbáljam egymással összehangba hozni.

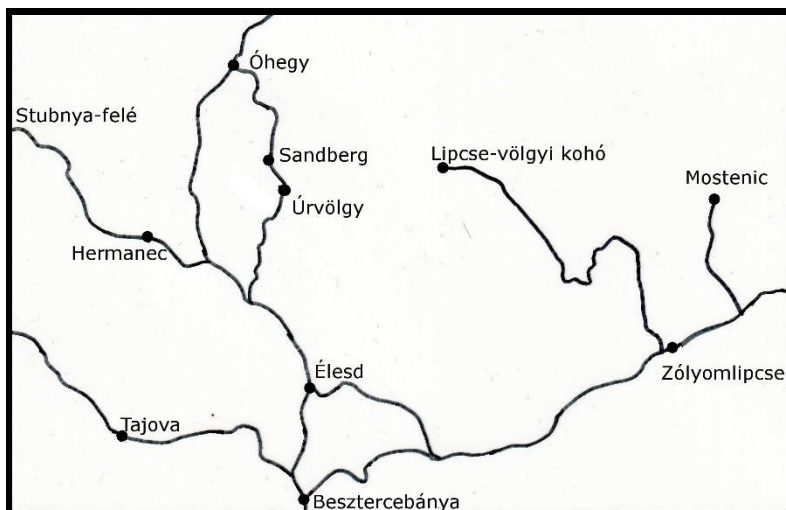
Az alsó-magyarországi rézérc-előfordulásokról röviden a következőket érdemes tudni. Az úrvölgyi bányamesteri hivatal aktái között egy, az 1870-es évek végén talált régi jelentés⁹ szerint, az ezüsttartalmú rézércek bányászata 1006-ban vette kezdetét az Óhegy¹⁰ feletti Haliár-hegyen. 1206 körül II. András Tirolból nagyobb lélekszámú bányászkolóniát telepített a térségbe. Az úrvölgyi¹¹ ércelőfordulást, amely az óhegyi Haliár-telér folytatása volt, 1251-ben fe-

⁹ A jelentésről – amely az „Anmerkungen wann und wo der Bergbau durch den Neusohler Bergrichterlichen District seinen Anfang genommen” (Mikor és hol keletkezett a bányászat a beszercebányai bányabírószági kerületben) címet viselte – Maderspach Lívius számolt be írásában.

¹⁰ Altgebirge vagy Altenberg, ma Staré Hory (Szlovákia).

¹¹ Herregrund, ma Špania Dolina (szlovákról magyarra fordítva: Ispánok völgye).

dezték fel egy kibúvásban, amikor egy medvetúrást találtak a hegyoldalon. Kezdetben a völgyet emiatt nem is Úrvölgynek, hanem Medve-völgynek (Bären-grund) nevezték. Itt olyan bőséges volt a bányaalás, hogy a bányaművet 1255-től „Haupt-Kupfer-Berg-handlung” (fő-réz-bányamű) néven említették. Hamarosan a közeli Sandberg¹² ércelőfordulását is megtalálták. A bányapolgárok többsége a közeli Besztercebánya 1255-ben királyi privilégiumot kapott városában lakott.

2. Besztercebánya környéke és a Thurzó-Fugger rézvéllalat későbbi telephelyei.

A rézérc egy telérhálózatot alkotott, amely kristályos palában helyezkedett el, de a legjobb minőségű ércelérek fedőjében ún. ércvívő kőzetként grauwacke¹³ települt. Úrvölgyön a legrégebbi

¹² Homokhegy, Pieskoch, mai neve Pieskov (Szlovákia)

¹³ Kristályos palás földpátosszürke homokkő, melyet később keselykőnek és szüregnek is neveztek (bővebben: Mészáros 1882).

időktől kezdődően az ún. Főtelért, valamint a Fedőért és a Gugler-telért művelték.

A rézércek bányászatának másik térsége Felső-Magyarország, azon belül is a Gömör-Szepesi Érchegység volt, ahol a 12-13. század óta végezték az ércek kitermelését. Az itteni rézbányászat igazi fénykora azonban csak mintegy évszázaddal a Thurzó–Fugger réz-vállalat működését követően kezdődött el.

3. Felső-Magyarország ércbányászata.¹⁴

A két bányavidéken kitermelt rézérceknek csak kisebb hányada került Magyarországon feldolgozásra és értékesítésre, jelentős mennyiségű rézércet szállítottak viszont távolsági kereskedelem formájában Európa rézfeldolgozó központjaiba, melyek közül tör-

¹⁴ Forrás: Zsámboki László 21. p. (részlet)

ténetünk szempontjából kettőről, a flandriai Antwerpenről és különösen a Velencei Köztársaságról mindenképpen szükséges megemlékeznünk.¹⁵

A magyarországi nemes- és szinesércek évszázadok óta igen keresettek voltak Európa piacain. Ismeretes, hogy regensburgi német kereskedők már 1192-ben kiváltságlevelet kaptak arra, hogy Bécsben felvásárolják a Magyarországról származó érceket és fémeket. Egy a 13. század végéről származó Párizsban őrzött levéltári dokumentum pedig a flandriai piacokon megforduló áruk között a Magyarországról származó arany és ezüst mellett már a rézércet is megemlíti.

A Velencei Köztársaságban vert ezüsttallérok és kisebb ezüst váltópénzek fémszükségletét évszázadokon keresztül nagyjából Magyarországból bányái biztosították. II. András 1217-ben egyezményt kötött a Velencei Köztársasággal, melyben a velencei kereskedőknek az ezüst és más árucikkek felvásárlására jelentős kedvezményeket biztosított. A velenceiek hamar rájöttek arra, hogy a magyar rézérc ezüstöt is tartalmaz, amelynek kivonásával jelentősen csökkenthetik a Köztársaság ezüstoffvásárlási igényeit, melynek eredményeképpen hatalmas megtakarításokat érhetnek el. A 14. század elejétől Velencében működő állami rézfimomító-mű (az ún. Getum) elsősorban az úrvölgyi Neustollen (fuxina nova) bányaműből származó rézérc feldolgozására szakosodott, saját hasznára nyerve ki az innen származó érc ezüsttartalmát.

A getum szó helyi dialektusban eredetileg olvasztást, öntést jelentett, később ebből származott a gettó szó, amely elzárt területet jelentett. A Getum ugyanis Velencének egy a várostól elkülönült, zárt területén volt, a mai pályaudvar helyén vagy közvetlen szomszédságában, a San Geremia templom közelében. A velencei rézkereskedelem más államok kereskedőinek is nagy üzlet volt. A Köztársaság már 1333-ban szabályozta, hogy az idegen kereskedők hogyan értékesíthetik és bocsáthatják árverésre hivatalos módon a behozott rézet. A

¹⁵ Az alább közölt vázlatos adatokra vonatkozó szakirodalom közlésétől itt elsősorban terjedelmi okokból eltekintek, mindössze három összefoglaló munkát emelek ki közülük: Antwerpen vonatkozásában Paulinyi Oszkár (1933), Velence vonatkozásában pedig Teke Zsuzsa irodalomjegyzékben feltüntetett írásait.

következő évben már a réz Getumban történő feldolgozását is szabályozták. Nagy Lajos 1349-ben oklevelet bocsátott ki a genovai kereskedők magyarországi tevékenységéről, akik ebben az időben meghatározó szerepet tölthettek be a magyar réz kivitelében. A Firenzei Köztársaság 1376-ban ugyanazokat a kiváltságokat kérte és kapta Magyarországon kereskedő polgárai számára, mint amit korábban a genovaiak kaptak. A firenzei kereskedők 1385-ben a Velencei Köztársasággal kötött szerződés alapján közös vállalkozást hoztak létre és szabályozták a Magyarországról származó réz kivitelét. A szerződésben azt is rögzítették, hogy a rezet Magyarországon nem finomítják. A Velencei Köztársaság 1391-ben ismét szabályozta a magyarországi réz kereskedelmét.

Zsigmond magyar királyként és német-római császárként a Velence ellenes külpolitikájának köszönhetően 1395-re tudta megtörni magyar ércek itáliai kereskedelmi monopóliumát és ezt követően fokozatosan Nürnbergi, illetve más dél-német városok tőkeerős kereskedő-társaságai szereztek abban meghatározó részesedést. A német hegemonia a Thurzó-Fugger vállalat létrejöttéig megmaradt.

Az ezt megelőző két évszázadban a Besztercebánya-környéki rézbányák éves termelése elérhette a 800-1000 tonnát, a felső-magyarországi bányáké pedig 100-500 tonna körül mozgott. Az országból kivitelre kerülő rézérc átlagos mennyisége évente a 400-800 tonnát is meghaladta, ami azt jelenti, hogy az Ercker által megadott ezüsttartalommal számolva évente mintegy 500-2500 kg között ingadozó mennyiségű ingyen ezüsthöz juttatta a magyar rézércet felvásárlókat. Könnyen kiszámolható ez alapján, hogy a középkori Magyar Királyság milyen mértékben járult hozzá a Velencei Köztársaság vagy éppen Németalföld kereskedőinek és polgárainak anyagi jólétéhez úgy, hogy arról tulajdonképpen nem is volt tudomása.

A főbb ércszállítási útvonalak a következők voltak:

1. A 13.-15. század legfontosabb ércszállítási útvonala a velencei volt, amely Budáról indulva, Bécsen keresztül szekérúton vitt a Velencei Köztársaságba (kb. 1000 km). Ennek másik alternatívája volt a Budáról Horvátországon keresztül Zengg¹⁶ városába tartó út,

¹⁶ Dalmát kikötőváros, ma Senj Horvátországban.

ahonnan a rezet hajón szállították tovább Velencébe, de érdekes módon a sokkal délebbi Raguzából¹⁷ is került magyar réz Velencébe.

2. A másik főútvonal Antwerpenbe irányult. A flandriai várost több útvonalon is el lehetett érni:

a) a Bécsen vagy Prágán át Nürnbergbe és innen Frankfurt és Köln városán átvezető szekérúton (kb. 1400 km);

b) a Zsolna - Teschen¹⁸ – Boroszló¹⁹ szekérúton, majd az Oderán folyami hajóval Stettin²⁰ városáig (kb. 700 km), onnan pedig tengeri hajóval Antwerpenig;

c) végül a Lubló – Krakkó – Thorn²¹ szekérúton, majd onnan a Visztulán folyami hajóval Danzig²² kikötőjéig (kb. 800 km), ahonnan ugyancsak tengerjáró hajóval lehetett Antwerpenbe jutni.

A tengeri szállítást elsősorban a Hansa-városok és Németalföld hajósai végezték.

A Krakkó-Danzig útvonal vonatkozásában kiemelkedően fontos volt Lokietek Władysław lengyel király 1306-ban Krakkó városának adott privilégiuma, mely úgy rendelkezett, hogy *„az idegen kereskedők áruikat Krakkóban eladhatják, de a magyarországi réz, akár magyar eladó, akár belföldi elővásárló által hozatott Krakkóba, csak krakkóiaknak adathassék el. Senkinek sem szabad akár vízen, akár szárazon magyar rezet vagy más magyar portékát Thornba vinni, csak Krakkón keresztül.”*²³ E privilégium nagy szerepet játszott a Thurzó-család történetének alakulásában.

¹⁷ Ma Dubrovnik, szintén Horvátországban.

¹⁸ Ma Cieszyn Sziléziában (Lengyelország).

¹⁹ Breslau, ma Wrocław (Lengyelország).

²⁰ Balti-tengeri kikötőváros, ma Szczecin (Lengyelország).

²¹ Ma Toruń (Lengyelország).

²² Balti-tengeri kikötőváros, ma Gdańsk (Lengyelország).

²³ Barkóczy (1843) 51 p. Az oklevél eredeti szövegét közölte Štefánik, *Historický časopis* (2018) 806-807. p.

4. A magyar réz szállítási útvonalai Európában a Thurzó–Fugger részvállalat időszakában.

II. A Bethlenfalvi Thurzó család

A felső-magyarországi rézércekkel folytatott nemzetközi kereskedelem egyik közreműködője volt a Bethlenfalvi Thurzó család.

A család eredete máig nem tisztázott kellőképpen. Az életrajzírók egy része szerint az elsőként Thurzó néven ismert György (? – 1460) vagy az ő apja, Ausztriából költözhetett Lőcsére 1430-ban

(esetleg azt megelőzően)²⁴. Az ausztriai eredet egyik kérdéses pontja, hogy miképpen lehet az, hogy a Thurzó család minden tagja kezdettől fogva, egészen a család fiúágon 1636-ban történt kihalásáig a szepesi lándzsásnemesség (nobiles lanceati) székhelyéről, Betlenfalváról²⁵ kapott előnevet viselte. Az ezzel kapcsolatos kutatásokat Wertner Mór, majd Fekete Nagy Antal foglalta össze. Előbbi szerint a család Gömör vármegyéből, utóbbi szerint pedig a Szepes vármegyei Betlenfalváról származott és a Thurzó családnév akkor jelent meg a levéltári forrásokban, amikor a Bethlenfalvi (Bethlen) család több ágra szakadt és a család egyes ágait megkülönböztető családnevekkel kezdték jelölni.

E megkülönböztető jelölés esetükben igen beszédes, ugyanis a korabeli terminológiában túrzónak az érceket kutató személyeket nevezték, azaz a család egy olyan őse után kaphatta megkülönböztető nevét, aki ércek túrzásával (kutatásával) és nyilvánvaló, hogy sikeres kutatás esetén bányászatával is foglalkozott.

Tény, hogy Márton újvári várnagy és a „*Thurzónak nevezett György*” – „*Johannis de Bethlanfalva*” fia – 1430-ban Zsigmond királytól adományt kaptak²⁶. Tudjuk továbbá, hogy ez a Thurzó György Lőcse városában lakott, ott kohótulajdonos és vas-, illetve rézkereskedelemmel foglalkozó polgár volt, aki városi tisztséget is viselt, és mint előkelő ember, az 1452. évi országgyűlésen Lőcse város követe is volt²⁷. Egy másik adat szerint 1457-ben már bethlenfalvi előnévvel, fiaival együtt iktatták be őt a Szepes megyei Pongrác helység zálogbirtokosaként²⁸. Nem tudjuk azonban, hogy a Thurzó család tulajdonában álló kohó hol állt és azt sem, hogy milyen kohóról volt szó.

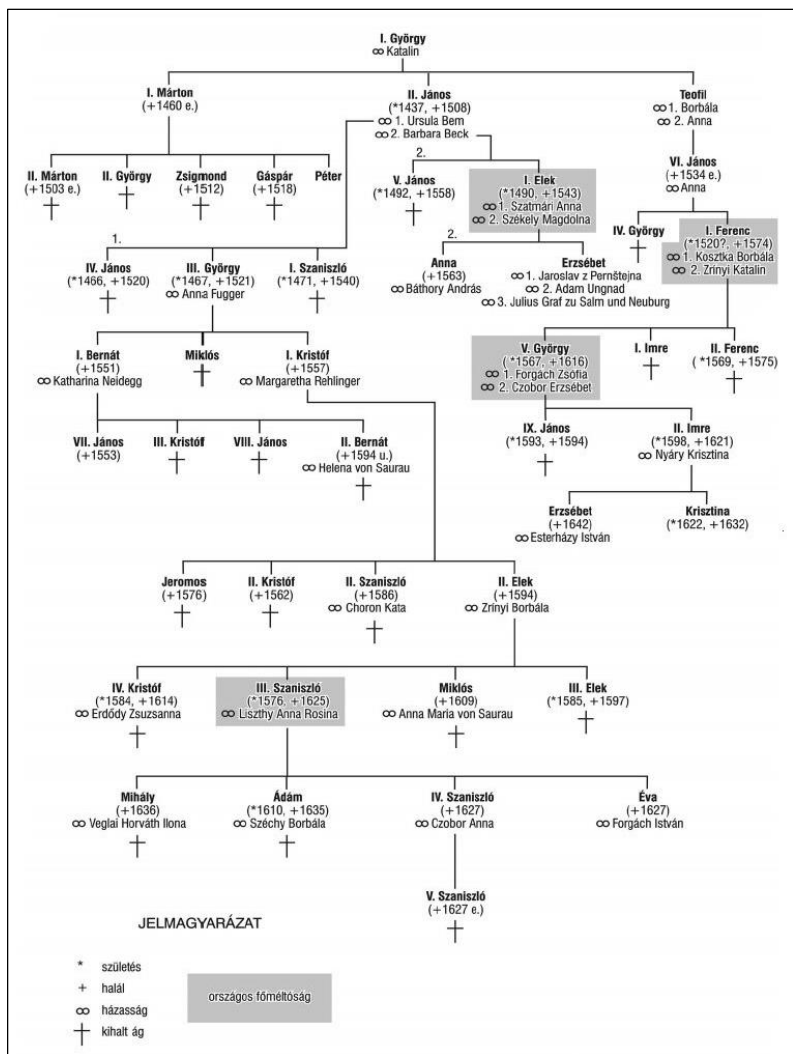
²⁴ Az adatot Karen Lambrecht értekezéséből merítettem (36. p.), de hivatalozhatnék Nagy Iván Thurzó családról szóló összefoglalására is.

²⁵ Betlensdorf, ma Betlanovce, Igló közelében.

²⁶ Az oklevél szövegét közölte: Fejér (1843) 217-219., 241. p.

²⁷ Molnár Erik (1949) 168. p. 30. lábjegyzet.

²⁸ Wagner (1778) IV. kötet 61. p.

5. A bethlenfalvi Thurzó család családfája.²⁹

²⁹ Pálffy (2011) 67. p.

Nem szeretnék belebonyolódni a család származásával kapcsolatos kérdésekbe, úgy vélem, hogy történetünk szempontjából éppen elégséges, amit Thurzó Györgyről biztosan tudunk: nevezetesen, hogy bányászattal, kohászattal, ércek és fémek kereskedelmével foglalkozó módos vállalkozó volt Lőcsén.

Thurzó György vállalkozásának egyik fő tevékenysége a szepesi réz Krakkóba és Nürnbergbe történő szállítása és ottani eladása volt. Karen Lambrecht szerint³⁰ 1433-ban már üzleti kapcsolatban állt a nürnbergi Franz Volkmeierrel, első kapcsolatai pedig 1436-tól bizonyíthatók krakkói kereskedőkkel is.

Thurzó György második fia volt, az 1437. április 30-án született Bethlenfalvi Thurzó János, a Thurzó-Fugger részvállalat egyik későbbi alapítója. A Magyar Életrajzi Lexikon³¹ szerint Thurzó János *„Rómában és Páduában papi pályára készült, de apja halála után átvette vállalatának vezetését”*.

Sajnos életének erről a szakaszáról részletesebb adatokat sehol sem találtam. Azt sem tudjuk, hogy mennyi időt tölthetett Itáliában. Az egyetlen biztos adatunk, hogy apja 1460-ban bekövetkezett halálát követően - megszakítva tanulmányait (?) - hazaköltözött Lőcsére.

Itáliai tartózkodásával kapcsolatban egyébként több kérdés is felvetődik, pl., hogy amennyiben papi pályára készült, mit tanult Páduában? A padovai egyetemen ugyanis orvostudományi, csillagászati, filozófiai és jogi oktatás zajlott, de teológiai képzés itt nem folyt. Netalán Thurzó János mégsem papi pályára készült, hanem a reáltudományokban igyekezett elmélyedni? Esetleg nem apja halála készítette hazatérésre, hanem már eredetileg is ez volt a célja? Vajon tudatosan készült a családi vállalkozás átvételére? Sajnos ezekre a kérdésekre ma nem tudunk válaszolni.

Azt is ismernünk kellene, hogy mi történt Márton bátyjával. Thurzó János ugyanis másodszülött volt (talán emiatt szánták szülei eredetileg papi pályára) de azután valamilyen okból mégiscsak ő lett a családi vállalkozás feje.

³⁰ Lambrecht (1998) 326. p.

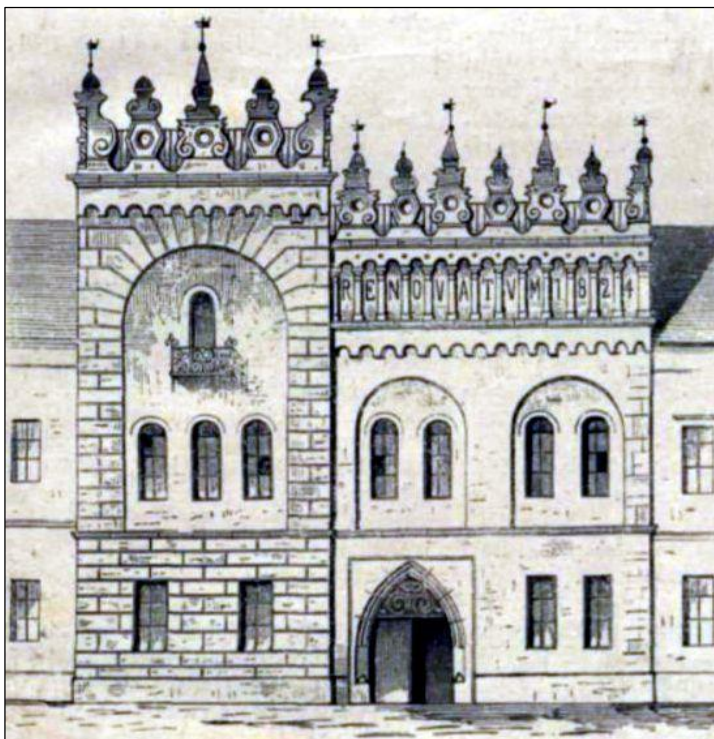
³¹ Magyar Életrajzi Lexikon, II. kötet, Budapest, 1982, 861-862. p.

Életrajza, pályafutása ezt követően három, jól lehatárolható másfél évtizedes szakaszra tagolható:

a) 1463-1478 között Krakkóban felépíti azt a sikeres vállalkozást, amellyel már a nemzetközi üzleti életben is érvényesülni tud;

b) 1478-1494 között Goslarban már Európa-szerte ismert és elismert vállalkozóként megteremti a későbbi virágzó nagyvállalkozás szakmai és technikai feltételeit;

c) 1494-1508 között Besztercebányán a Fugger Bankház tőkéjének bevonásával létrehozza és működteti az európai jelentőségű besztercebányai részvállalatot.

6. A Thurzó-ház Lőcse főterén.³²

³² Forrás: Vasárnapi Ujság, 1880. 1. sz.

III. Krakkó–Mogila – a Thurzó-legenda

Thurzó János képességeit és életpályájának alakulását ismerve, joggal feltételezhetjük, hogy átvéve a családi vállalkozást, hamar felismerte, hogy a szepességi rézzel folytatott kereskedelem hasznának jelentős része nem a magyar kereskedőket, hanem Krakkó város polgárait gazdagítja, akik a már említett, 1306. évi privilégium birtokában kizárólagos jogot élveztek a réz és más magyar áruk európai piacokra történő továbbítására.

Krakkó volt az akkoriban fénykorát élő Lengyel Királyság fővárosa, egyben a Hansa Szövetség egyik nagy tekintélyű tagvárosa. A várost élénk kereskedelmi kapcsolatok fűzték a Hansa Szövetség többi városához, de ugyanakkor a Szepességhez is. Utóbbinak egyik fő oka az volt, hogy Zsigmond király 1412-ben 13 szepesi várost (köztük a már említett, rézbányászatról ismert Iglót is) zálogba adott a lengyel királynak. Ezek a városok egészen 1772-ig, Lengyelország első felosztásáig a Krakkóban trónoló lengyel királyok birtokai voltak.

Krakkón kívül még érdemes megemlíteni néhány Hansa-várost: Thorn, Danzig, Breslau, Stettin, Lübeck, Goslar, Köln, Frankfurt városait, melyek mellett Hansa-lerakat működött Antwerpenben, a magyar réz egyik fő felvevőpiacán is. Láthatjuk, hogy a velencei útvonalat nem számítva, a rézkereskedelem 4. ábrán vázolt csomópontjai gyakorlatilag egybeestek a Hansa Szövetség tagvárosaival.

Minden amellettszól, hogy a vállalkozás fejlesztése érdekében a kisváros Lőcséből a közeli gazdag nagyvárosba (királyi székhelyre) kell áttelepülni és mielőbb meg kell szerezni a krakkói polgárjogot is, hogy az európai piacok megnyílhassanak a Thurzó-vállalkozás előtt.

Így is történt és Thurzó János 1463-ban Krakkóban telepedett le. Krakkóba költözését megkönnyítette, hogy vele közel egy időben költözött a városba Márta húga is, aki Johann Teschnerhez, a város tekintélyes tanácsosához és gazdag kereskedőjéhez³³ ment férjhez.

³³ Molenda (1975) 373. p.

Teschner (illetve lengyelül Tesznar) többek között olkuszi ólom kereskedésével is foglalkozott Magyarország irányában. Valószínűleg innen eredeztethető a két család kapcsolata is.

A rokoni szálak hamarosan a Thurzó és Teschner-család vállalkozásainak összefonódását eredményezték és Thurzó János, miután a magyar réz kereskedelmében betöltött szerepét Krakkóban jelentősen növelni tudta, rövid időn belül a város egyik tehető üzletemberévé vált. Nem csoda, hogy már 1464-ben vagy 1465-ben városi polgárjogot is kapott³⁴, 1477-ben pedig Krakkó város tanácsosa (consul civitatis Cracoviensis) lett.

A tanácsosi címet Thurzó János haláláig viselte. Több szerző a „consul” tisztség alapján állította, hogy Thurzó János Krakkó város polgármestere is volt, de ez tudtommal tévedés. A város polgármestere nem ő, hanem fia, Thurzó György volt, aki két alkalommal (1509-ben és 1511-ben) is betöltötte ezt a tisztséget.

Thurzó vagyonából arra is futotta, hogy fő finanszírozója legyen a krakkói Mária-templom Veit Stoss nürnbergi mester által 1477-1489 között készített hatalmas faragott főoltárának. Mindez pedig arra is utal, hogy apjához hasonlóan Thurzó Jánosnak ugyancsak megvoltak a nürnbergi kapcsolatai³⁵. Thurzót nemcsak adományai, hanem rendkívüli műveltsége is népszerűvé és elismertté tette a városban, a magyar mellett folyékonyan beszélt lengyelül, németül és olaszul, emellett latinul is kiválóan tudott.

1465-ben megnősült, feleségül vette az előkelő krakkói polgár, Hans Böhm (Bem) lányát, Ursulát. A házasságkötés tovább növelte

³⁴ Lepszy (1890) 19 p. és Lambrecht (1998) 322-323. és 328-329. p. eltérő adatokat közölt ennek időpontjáról, az viszont tény, hogy a krakkói polgárjog megszerzésekor „de Leutscha” megjelöléssel jegyezték be nevét a polgárok városi nyilvántartásába.

³⁵ Állítólag Veit Stosst Thurzó János csábította Krakkóba. Megjegyzem, hogy Augsburg, a Fuggerek székvárosa mindössze 150 km-re van Nürnbergtől, így a két családi vállalkozás már ekkor elérhető közelségben volt egymáshoz.

Thurzó János rangját a krakkói polgárok hierarchiájában. A következő évben apósa meghalt, és gazdag örökséget, azon belül is két házat hagyott a fiatalokra: a „Zum Goldenen Hirsch”-et, a Burggas-sén (ma: Grodzka utca) és a „Pod Gruszka” házat a Szczepańska és Sławkowska utcák sarkán³⁶.

Mindkét épület – bár jelentős átépítésekkel – ma is létezik, közvetlenül a város főterének közelében. A Pod Gruszka bérházban lengyel és szlovák nyelvű felirat hirdeti a Thurzó család emlékét.

Ezeken túlmenően a tulajdonukban volt egy harmadik ház is a Szewska utcában, valamint egy virágzó gazdaság a Prawdnicban, a város ÉK-i részén. Házasságukból született 5 gyermekük közül György (1467-1521) fiuk érdemes figyelmünkre, aki később apja üzlettársa, majd annak halála után a családi vállalkozás vezetője lett.

Thurzó János 1469-ben Krakkóban ezüst-, réz- és ólomércek értékesítésére egy kereskedelmi társaságot alapított. Az ezüst és a réz elsősorban a Szepességből szállított rézércekből származott, az ólomércet pedig Krakkó közelében, Olkusz vidékén bányászták. Még ugyanebben az évben sógorával együtt a Krakkó melletti Mogila faluban, a ciszterciek kolostorától bérelt földterületen felépítette azt a rézkohót, amely alkalmas volt az ezüst rézércekből történő kivonására is. Ez a kohó egy csurgatókohó volt.

Mogila Krakkó központjától kb. 10 km-re, keletre található a Wisztula mellett (ma Krakkó külvárosa). Egy 1494. március 14-én kelt okirat³⁷ igazolja, hogy Thurzó János (ismét) megállapodott Mogila apátjával a kohó területének bérleti díjáról, továbbá arról, hogy a kohó és a kolostor közötti útszakaszt Thurzó saját költségén ki fogja javítani.

Thurzó János korában a csurgatókohók jelentették a legfejlettebb rézfinomítási technológiát, az ezüst rézből történő kivonásának leghatékonyabb módszerét. Állítólag az ezüst és réz csurgatással történő elválasztásának találmánya 1199-ből származott, pénzváltók találták

³⁶ Lambrecht (1998) 328. p.

³⁷ Molenda (1975) 370. p.

fel, akik rájöttek, hogy a kis értékű rézpénzekből e módszerrel ezüstöt tudnak kivonni. A technológia lényege az volt, hogy az ezüst-tartalmú rézből, ólom hozzáadagolásával „csurgatták” (seigern) ki az ezüstöt. Az első csurgatókohót (Saigerhütte) jóval később, Szászországban építették fel. Thurzó korában a legtöbb ilyen kohó azonban Thüringiában működött. A technológiát sokáig féltve őrzött titokként kezelték, ennek volt köszönhető, hogy Magyarországon ilyen kohót egészen a Thurzó–Fugger rézvállalat megalakulásáig nem építettek.

A mogilai kohó létesítése kapcsán megkerülhetetlen a számos változatban ismert Thurzó legenda. A történet szerint Thurzó János Velencében járva és munkásként elszegődve a velencei réz-fino-mító üzembe – egyes források szerint félkegyelműséget, mások szerint süketnémaságot színelve – leste el az ott alkalmazott rézfi-nomítási technológiát. A történetnek olyan változata is ismert, hogy Thurzó János György fiával együtt, illetve olyan is, hogy Thur-zó György egyedül járt e célból Velencében.

Ismereteim szerint a legenda alapját képező történet egy há-romsoros versrészletből „nőtt ki”:

*„A Venetis Thurzo didicit confusa metalla
Secernendi artem, qua Regno commoda multa
Attulit Hungariae”*

A vers magyar fordítása a következő: *„Thurzó a velenceiektől tanulta az összevegyült fémek szétválasztásának mesterségét, amellyel sok hasznot hozott a Magyar Királyságnak”*³⁸.

A vers szerzőjeként Emil Reinhardt Caspar Ursinus Veliust (1493-1539)³⁹, a Thurzó János boroszlói püspök⁴⁰ által pártfogolt sziléziai származású bécsi udvari történészt és költőt azonosította.

³⁸ Szőke (2017) 25 p., Lambrecht (1998) 336. p.

³⁹ Veliusnak számos, 1517 és 1531 között, valamint a 18. században újra kiadott műve megtalálható a *Google Books*-ban, de egyikükben sem találtam meg a fenti versrészletet.

⁴⁰ Thurzó Jánosnak két fia is püspöki rangra emelkedett, János Boroszló-ban, Szaniszló pedig Olmützben. Thurzó János bátyjának, Mártonnak a

A vers legkorábban nyomtatott szövegére Johann Sinapio (1657-1725) Sziléziában tevékenykedő tanár 1728-ban megjelent munkájában⁴¹ akadtam rá. Valószínűleg innen vette át Wagner Károly (1732-1790)⁴², majd tőle mások is, többek között Budai Ferenc⁴³, akinél már nemcsak a verset, hanem egy kerek történetet is olvashatunk. Szerinte Thurzó *„igen hamar el tudta az ezüstöt s aranyat választani a réztől. Azt mondják, hogy ezt a mesterséget ifjú korában, Velencében tanulta volna, ahova csupán csak annak tanulásért ment vala el, de mivel a Velencések senkit oda bé nem bocsátottak, ahol azt a mesterséget űzték, magát eszelősnek tette, s mikor már annyira láthatott s tanulhatott, amennyit akart, élete veszedelmeztetésével elszőkött.”*

Wenzel Gusztáv a történetet két munkájában⁴⁴ is említette, de ő Thurzó Velencei tartózkodásának időpontját jóval későbbre tette. Szerinte a Fuggerek magyarországi fellépésének *„indító okát ... azon barátságos viszonyban kell keresnünk, melyet Fugger Jakab és Thurzó János 1493. körül Velencében kötöttek. Az említett két férfiú közti barátság kötelékét a Fugger ház mindig kegyeletteljes emlékezetben tartotta. Magyarországon pedig Thurzó Jánosnak akkori tartózkodása Velencében szintén fontos eseménynek tekintett; úgy, hogy a nemzet hagyománya a költészet virágaival is körülfonta. Annyi tény, hogy a réztisztítás mestersége, melyet ő akkor Velencében tanult, hazai iparunk történetében epochalis fordulatot jelez.”*

A történetet az utókor azután szépen kiszínezte, erről számos írás található az irodalomjegyzékben. Példaként csak egyet idézek közülük⁴⁵:

„1493-ban egy előkelő magyar ifjú élt Velencében. Thurzó Jánosnak hívták s azért tartózkodott a lagunavárosban, hogy ott kitanulja

fia, Zsigmond szerémi, nyitrai, erdélyi, majd váradi püspök volt, másik testvérének (Teofilnak) fia, Ferenc pedig ugyancsak nyitrai püspök volt egy ideig.

⁴¹ Sinapio (1728) 259-262. p.

⁴² Wagner (1778) IV. k. 65. p.

⁴³ Budai (1805) III. k. 474. p.

⁴⁴ Wenzel (1876) 48. p. és Wenzel (1882) 16. p.

⁴⁵ Supka (1940) 12. p.

a rézválasztás nehéz mesterségét. Vele egy időben egy augsburgi német ifjú is ott tanulta ezt a mesterséget. Jakob Fugger volt a neve... s így barátkozott össze egymással ez a két fiatalember...

Nos, ez a Jakob lépett kapcsolatba Thurzó Jánossal, egykori velencei pajtásával és annak fiával, Györggyel..."

Szép mese, de azonnal szemet szúr benne néhány következetlenség. Az egyik, hogy a történet vélt időpontjában (1493-ban) Thurzó János már 56, Jakob Fugger pedig 34 éves volt, egyiküket sem lehetett már ifjúnak nevezni. Amennyiben a történet igaz lenne, úgy azt is el kellene fogadnunk, hogy az idősödő Thurzó János, már tehetős vállalkozóként szegődött volna el a velencei *Getum*-ba egyszerű munkásnak (olvastam olyan történetet is, hogy 10 év időtartamra), megjárva a félkegyelműt vagy a süketnémát. Nem tartom valószínűnek, hogy ez így történhetett, Thurzó János életrajzában egyébként sincs tíz „üres” év. Azt pedig különösen kérdésesnek ítélem, hogy miképpen köthetett volna egy „fogyatékos munkás” barátságot a dúsgazdag augsburgi kereskedő- és bankárcsalád sarjával.

Jakob Fugger valóban Velencében élt fiatalkorában, de ott nem a rézkohászatot tanulmányozta, hanem a kereskedelem és az üzleti könyvelés csínját-bínját ismerte meg.

Más érv is szól a fenti történet ellen: Thurzó ugyanis – amint fentebb már írtam – 1469-ben Mogilában felépítette csurgatókohóját, tehát 1493-ban már több mint két évtizede ismerte annak technológiáját. Mi szüksége lett volna ekkor arra, hogy máshonnan lesse el a rézfinomítás fortélyait?

Thurzó Jánosról életrajzírói úgy emlékeztek meg, mint széleskörű műszaki és azon belül bányászati-kohászati ismeretekkel rendelkező szakemberről. Kétségtelen, hogy járhatott Velencében, de úgy vélem, hogy ha tényleg ott ismerte meg az ezüst rézből történő kivonásának technológiáját, akkor erre huszoneves korában, még itáliai tanulmányai idején, vagyis 1460-ban Lőcsére történt hazatelepülését megelőzően kerülhetett leginkább sor. Tekintve, hogy életének erről az időszakáról szinte semmit sem tudunk, mindez akár meg is történhetett, mint Patvaros József⁴⁶ írja: „*Itáliai tartózkodása során Thurzó János*

⁴⁶ Patvaros (2001) 23. p.

csaknem egy évet áldozott arra, hogy elsajátítsa a velenceiek legnagyobb titokban tartott ezüstkivonási technikáját és technológiáját”.

A legenda utóbbi változatával kapcsolatban is akad azonban két bökkenő:

a) 1460-ban – amikor Thurzó hazatért Itáliából – Jakob Fugger még éppen csak betöltötte az 1 éves kort és a mogilai kohó építésének idején is csupán 11 éves volt. Barátságuk kezdete tehát erre az időszakra bizonyosan nem datálható.

b) A velencei Getumban alkalmazott rézfinomítási technológia nem csurgatással történő ezüstkivonás volt, hanem egy annál sokkal kezdetlegesebb, rosszabb hatásfokkal működő, Thurzó korára már elavult módszer. Thurzó Jánosnak azonban a mogilai kohó megépítéséhez a csurgatásos technológia ismeretére volt szüksége, hiszen a mogilai kohó csurgatókohó volt. Ezzel a tudással valószínűleg nem ő, hanem egyik munkatársa rendelkezett. Az építés és üzemeltetés munkavezetője ugyanis az a nürnbergi származású Hans Koler volt, aki előzőleg Tübingiában kohómesterként dolgozott és ott megszerezte a szükséges szaktudást. Thurzó – aki az apjától örökölt kohó tulajdonosként nyilvánvalóan maga is beható kohászati ismeretekkel rendelkezett – Koler tudására alapozva megépíthette a mogilai kohót.

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a Thurzó-legendát sem adatokkal, sem érvekkel nem lehet kellőképpen alátámasztani. Ez csak egy szép mese, melynek elterjedéséről lehet, hogy maga Thurzó János gondoskodott, ezzel is növelve kortársai előtt a tekintélyét.

A Mogilában felépített rézkohó mindenestre kiemelkedően sikeres létesítménynek bizonyult. A Koler–Thurzó együttműködés eredményeképpen egy olyan nagyteljesítményű és hatékonyan működő kohóüzemet sikerült létrehozni, melyhez hasonló Európa más vidékein addig csak kevés üzemelt.

A mogilai kohó Marián Skladaný szerint⁴⁷ később a Thurzó–Fugger rézvéllalat mostenici, villachi és sankt georgenthali csurgatókohóinak is prototípusául szolgált. Az sem lehetett a véletlen műve, hogy a Fuggerék később a Thurzó Jánossal kötött két szerződésben is kikötötték,

⁴⁷ Skladaný (1973-1974) 220. p.

hogy amint felépül Besztercebánya környékén a közös kohó, a mogilai kohót (a konkurencia megszüntetése érdekében) mielőbb fel kell számolni. Maradványait egyébként lengyel régészek 1951-ben feltárták az épülő Nowa Huta-i acélmű területén.

Koler 1469-től 1474-ig dolgozott Mogilában, Thurzó Jánossal azonban továbbra is megmaradt az üzleti kapcsolata. Mielőtt hazaköltözött Nürnbergbe, titoktartási nyilatkozatban rögzítette, hogy a rézolvasztás titkát sem Magyarországon, sem más országokban nem árulja el.

Bernard Wapowski krónikája⁴⁸ szerint a mogilai kohó zúgása éjjel-nappal messzire elhallatszott, és *„úgy árasztotta magából a tüzet, mint az Etna”*. Thurzó és Koler a kohó felépítését követően együtt kísérleteztek ki az ezüst magyarországi ércekből történő kinyerésének legjobb módját, és Thurzónak az így megszerzett gyakorlati szaktudás későbbi vállalkozásaiban is egyik fő ütőkártyája volt.

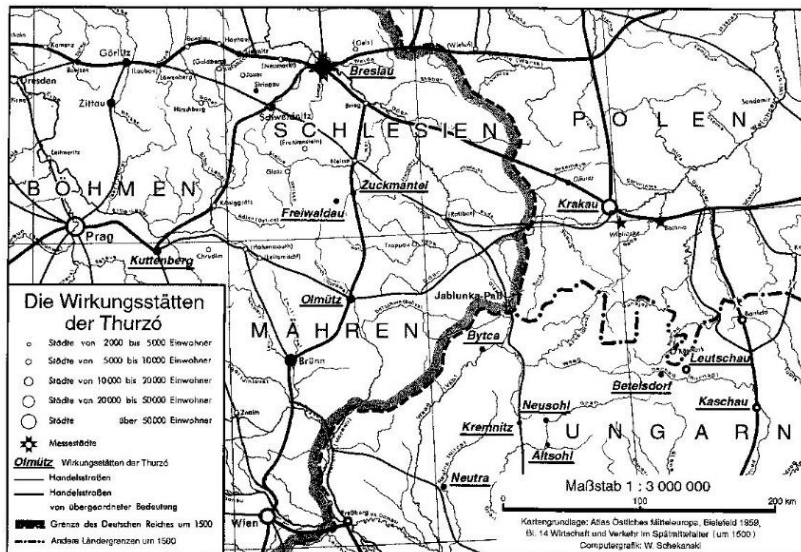
E tudás jelentőségét Lazarus Ercker néhány mondata világítja meg legjobban: *„Az ezüstöt a rézből kicsurgatni különlegesen szép mesterség, amelyet évekkel ezelőtt a csurgatókohók gazdái igyekeztek a legnagyobb titokban tartani, különösen abban a tekintetben, hogy milyen arányban kell a fémeket vegyíteni. Minthogy azonban e kohók igen nagyok és messze földön elterjedtek, ez az eljárás mégsem maradhatott egészen titokban, és ma már sokak előtt ismeretes. Mégis adódnak eltérések, hiszen az egyik kohóban jobban végzik az olvasztást és ezüstben szegényebb rezet nyernek, mint a másokban. Emellett különbözőek a vegyítési arányok is, mert a sokféle rézfajta nem tisztítható azonos módon.”*⁴⁹

Ez volt tehát az a valódi szakmai „titok”, melynek ismerete Thurzó János vállalkozását kiemelte a többi hasonló, ércekkel és fémekkel kereskedő krakkói társaság köréből.

⁴⁸ Szujski (1874) 85. p.

⁴⁹ Ercker (1629) 101. p. A fordítást Hermann Zsuzsannától idézem (1976, 103. p.). A rézfinomító eljárást bővebben a IX. fejezetben igyekszem bemutatni.

Az 1470-es évek első felében Thurzó János már egy nemzetközi kereskedelmi hálózat kialakításán dolgozott. Karen Lambrecht egy érdekes térképen mutatta be a Thurzó család országokon átívelő tevékenységének helyszíneit:

7. A Thurzó család nemzetközi kereskedelmi hálózata.⁵⁰

A térképen két kisváros megjelölése igényel magyarázatot. Freivaldau (ma: Jeseník) és Zuckmantel (ma: Zlaté Hory) sziléziai (ma mindkettő Csehország) városok mint Thurzó János boroszlói püspök által privilegizált városok kerültek megjelölésre a térképen. Freivaldau vasércbányászatáról volt ismert, és 1547-ig Fugger-érdekeltség volt, Zuckmantelt pedig aranybányászata tette rövid időre jelentőssé.

A bánya- és kohótermékek mellett sok egyéb magyar áru (pl. borok, élelmicikkek, méz, viasz stb.) eladásával is foglalkozott Felső-Magyarország, Szilézia, Kis-Lengyelország, valamint Cseh- és Mor-

⁵⁰ Lambrecht (1998) 319. p.

vaországterületén. Emellett a csehországi Kuttenbergben⁵¹ kisebb, a Harz-hegységi Goslarban viszont nagyobb sikerrel különböző öszegeket fektetett bányarészek vásárlásába is.

IV. A „Wasserkunst”

Thurzó János kereskedelmi utazásai során egyre jobban megismerte az alsó- és felső-magyarországi, lengyelországi, sziléziai, cseh- és morvaországi, valamint a német bányavidékeken folyó munkát és képet alkotott a bányászati viszonyokról is. Ekkor szembesült azzal – a legtöbb bányatársulat által abban az időben már megtapasztalt, megoldhatatlannak látszó problémával – hogy az egyre nagyobb mélységben folyó bányaművelés miatt a fakadó vizek kiemelése szinte leküzdhetetlen technikai akadályt jelent, a hatalmas víztelenítési költségek pedig egyre inkább lehetetlenné teszik a bányák további nyereséges művelését. Akármerre járt, egyre több olyan „elfulladt” bányaművel találkozott, amelynek művelésével annak ellenére hagytak fel, hogy jelentős feltárt érckészletek maradtak a mélyben.

A kor általánosan alkalmazott – emberi erővel, lovakkal vagy a víz erejével meghajtott – vízemelő gépezetei⁵² közül utóbbiak voltak a legnagyobb teljesítményűek. Általában felülcsapó vízikerekkel szolgáltatták a működtetésükhöz szükséges energiát, mert ahhoz elegendő volt a hegyi patakok kisebb vízhozama is, de Agricola szerint még a legjobb konstrukciók is legfeljebb 240 láb (mintegy 80 m) emelőmagasságig voltak használhatók. A legtöbb bányában a bányászok ekkor már jóval nagyobb mélységben dolgoztak. Paulinyi Oszkár említi pl. azt a selmecbányai esetet, amikor egy 670 láb (kb. 226,5 m) mélységű bányából úgy próbálták kiemelni a fakadó bányavizeket, hogy

⁵¹ Ma: Kutná Hora (Csehország).

⁵² Részletes bemutatásuk Agricola De re metallica-jának VI. könyvében, újabb összefoglalásuk pedig Paulinyi (1978) és Szemán (2009) írásaiban olvasható.

három szinten egy-egy vízemelő szerkezetet építettek, egyiket a másik fölé.⁵³

Thurzó feltételezte, hogy létezik olyan műszaki megoldás, amely a nagyobb mélységekből is lehetővé teheti a bányavizek hatékony és gazdaságos kiemelését. Nem tudjuk, hogy mennyit foglalkozott ezzel a kérdéssel, de végül talált egy célravezetőnek tűnő megoldást: a váltó vízikerekkel (Kehrrad) meghajtott merítómű, az ún. „*Wasserkunst*” alkalmazását. Thurzó „gépelye” egy változtatható irányú vízszugárral meghajtott vízikeréken átvetett lánc két végére akasztott nagyméretű (mintegy 800-1000 l űrtartalmú) bőrtömlőkből (bödönökből) állt⁵⁴. Ennek segítségével üresjárat nélkül tudta kiemelni a vizet akár 100 öl (azaz több mint 200 m) mélységből is, ami az addig alkalmazott gépek maximális emelési magasságának legalább a kétszerese volt.

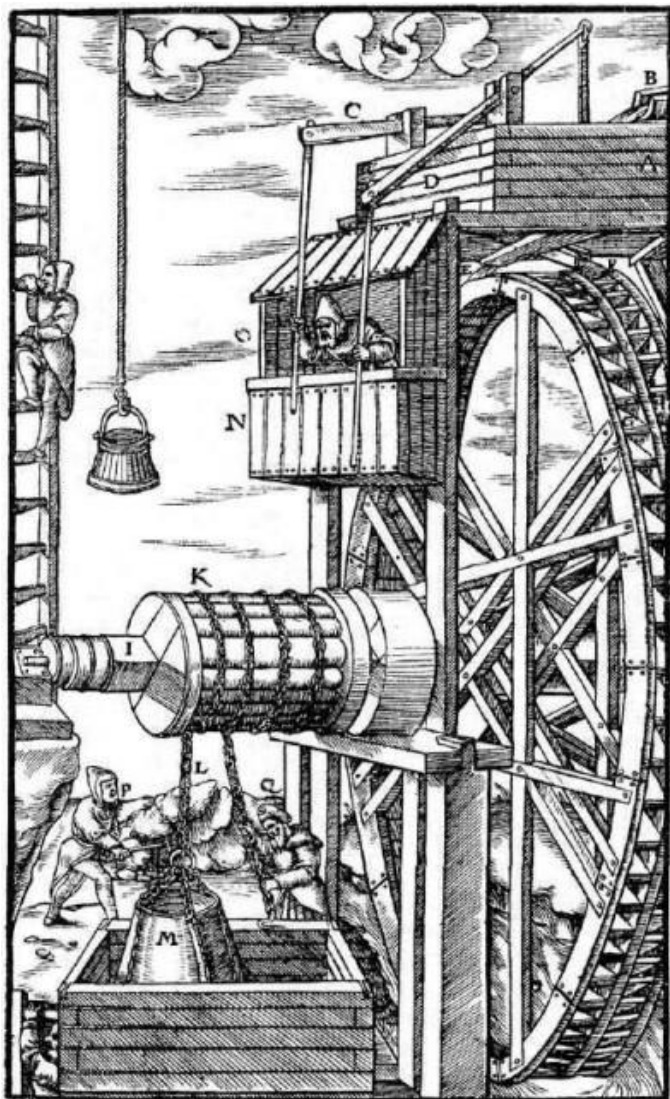
A szerkezet hatékonysága abban nyilvánult meg, hogy amikor az üres bödönt leengedték az akna fenekére, egyben a vízzel teli másikat is felhúzták. Ezután megváltoztatva a vízikereket mozgató vízszugár irányát, a művelet azonnal megismételhetővé vált.

Thurzó János „*Wasserkunst*”-ja korának legkorszerűbb vízemelő berendezése volt. Az általa megtervezett technológiát – bár annak minden eleme már korábban is ismert volt – a bányászat területén addig még nem alkalmazták, helytálló tehát Paulinyi Oszkár azon megállapítása, hogy „*Thurzó Jánost a vízmeghajtású bőrszákos szivattyú tulajdonképpeni feltalálójának kellene tekintenünk*”. Thurzó „találmányát” Agricola mint „*az összes vízemelő gépek legnagyobbikát*” írta le, melyet öt férfi (4 a külszínen, 1 pedig az aknátalpon) tudott kezelni⁵⁵.

⁵³ Paulinyi (1978) 322-323. p.

⁵⁴ Agricola (1985) 221-223. p. és 106. ábra

⁵⁵ A későbbiekben néhány egyszerű változtatással a kezelőszemélyzet létszámát 2 főre tudták csökkenteni.

8. A Thurzó-féle merítómű Agricola ábrázolásában.⁵⁶

⁵⁶ Forrás: Agricola (1985) 106. ábra, 222. p.

Sajátosnak tartom, hogy erről a jelentős magyar találmányról technikatörténetünk kutatói csak félmondatokban emlékeznek meg, pedig a Thurzó-féle technológiát egyszerűsége, tartóssága és csekély üzemviteli költségei miatt évszázadokon keresztül alkalmazták a bányászatban. Ismert például, hogy Freibergben 1944-ig üzemelt egy ilyen elven működő berendezés.

A bányászatban már régóta alkalmaztak vízikerekeket, nemcsak vízemelésre, hanem pl. zúzóművek (hámorok) meghajtására is, de ezek mérete meg sem közelítette a Thurzó-féle berendezés méreteit. Ez volt ugyanakkor a gép kritikus pontja. Egy ilyen méretű berendezés meghajtásához, a nagyobb erővíz-igényre való tekintettel ugyanis sokkal komolyabb és emiatt nagyobb beruházási költségekkel járó vízellátó rendszer (csatornák, alagutak, árkok, csővezetékek) kiépítése vált szükségessé.

Thurzó János ezzel tisztában volt, ezért 1475-ben – néhány lengyelországi üzlettársának bevonásával – újabb társaságot alapított. Üzlettársai nevét is ismerjük: a krakkói Seyfried Betmann, Hans Schütz, Paul Beer és Johann Tegel, a thorni Heinrich Schellenberg, valamint a danzigi Peter van Felsan. Társainak lakóhelye egyben a magyar rézkereskedelem Danzigba irányuló útvonalának csomópontjait is reprezentálja és igazolja, hogy Thurzó János ekkor már meghatározó szerepet játszott a régió rézkereskedelmében.

A társaság az elvizesedett alsó-magyarországi bányaművek víz-telenítésére vonatkozó ajánlattal kereste meg a bányavárosokat, melyek közössége 1475. április 24-én szerződést is kötött vele. Ebben a társaság kötelezte magát arra, hogy vízemelő-gépeket állít fel. A szerződés minden, jó eredménnyel működő gépely („*verti-labra, alias Gappel sive Rothas Kehrrad dietas*”) üzemeltetésének díját hetente 1 magyar forintban⁵⁷ határozta meg, továbbá minden művelésre alkalmassá tett bányá esetében a kitermelt érc 1/6 része is a társaságot illette meg.

⁵⁷ Péch (1884) 67. p.

A szerződést május 15-én Hunyadi Mátyás magyar király is megerősítette, aki – felismerve a Thurzó-féle berendezés gazdasági jelentőségét – az ország egész területén felhatalmazta a társaságot ilyen bányavíz emelő szerkezetek létesítésére és teljeskörű védelméről is biztosította a társaság tagjait. A király emellett minden márka ezüstért, amely a víztelenítés révén vált kitermelhetővé, 4 ½ aranyforintot ígért és a gépezetek építéséhez szükséges fát is ingyen biztosította a vállalkozás számára. A társaság tagjai örök időkre adómentességet kaptak, szabadon utazhattak az országban, vagy innen máshová, anélkül, hogy személyük és áruik után vámot vagy harmincadot kellett volna fizetniük.⁵⁸

Ebben az időben 1 magyar aranyforintot 100 ezüstdénárra váltottak fel, az egyéb forgalomban lévő magyar pénzermék átváltási aránya pedig a következő volt: 1 forint = 20 garas, illetve 1 dénár = 2 obulus. A velencei dukáttal azonos értékű magyar forint 1 1/3 rajnai forintot, avagy megfordítva 1 rajnai forint ¾ magyar forintot ért. Az átszámítási arányok a mohácsi-vész után azonban jelentősen megváltoztak: az 1550-es években pl. 1 aranyforint már 150 dénárt ért, ugyanakkor 1,8 rajnai forintot is megadtak 1 magyar aranyforintért.

A Thurzó-féle vállalkozás üzleti eredményeiről nincsenek adataink, de ha abból indulunk ki, hogy vízemelő szerkezete csak ott működhetett sikeresen, ahol a működtetéséhez szükséges állandó vízierő is rendelkezésre állt, akkor alkalmazásának lehetséges helyszíneit is nagyjából be lehet határolni. Ilyen volt pl. Úrvölgy és környéke.

Az 1475-ös szerződéshez hasonló szerződések kötésére később is sor került. Példaként említhető az 1491-ben Körmöcbánya városával kötött megállapodás, mely alapján egy új vízemelő gépet közös költségen üzemeltettek⁵⁹, bár éppen Körmöcbánya nem a legjobb példa a Thurzó-féle gépely sikeres működtetésére. Itt ugyanis a szükséges állandó mennyiségű erővíz szintén hiányzott és a víztelenítés így nem

⁵⁸ Péch I. (1884) 67. p., Draskóczy (2013) 178. p.

⁵⁹ Križkó (1880) 41. p.

hozhatta meg a kívánt eredményt. Ennek volt köszönhető, hogy „1511-ben utasították a körmöcziek Holy Péter bányamesteröket, hogy mivel a bányáknak mélyebb szintjeit vízemelő gépekkel folytonosan szárazon tartani nem lehet, a városon alul egy mély altárnát kezdjen; Holy Péter azonban e feladatot nem teljesíthette, mert a következő évben a régi bányákban tűz ütvé ki, ennek oltása közben ő maga is halálát lelte”⁶⁰.

Selmezbányán sem sok esély mutatkozott a vízemelésre, lévén, hogy az 1730-as évekig, Mikoviny Sámuel ottani vízrendezési munkálatainak befejezéséig nem volt megfelelő erővíz-hálózat a Thurzó-féle merítőmű alkalmazásához.

V. Goslar és Rammelsberg

Miután a vízemelésre szakosodott társaság már megállt a saját lábán, Thurzó János az egyre nagyobb sikerrel kecsegtető Goslar környéki befektetéseire koncentrált. Nyilván ennek volt köszönhető, hogy 15 évi krakkói tartózkodás után 1478-ban Goslar városába – az európai réz, ezüst és ólombányászat egyik korabeli központjába – költözött, de továbbra is megtartotta krakkói és lőcsei érdekeltségeit, amelyeket fióktelepekként működtetett tovább.

Goslarba érkezésekor már több rammelsbergi bányatársulatnak, valamint kohótulajdonos társaságnak is tagja volt, letelepedését követően pedig újabb helyi bányatársulatokban szerzett rész tulajdont. Ismert pl. egy 1478. szeptember 14-én történt bányarész vásárlása Rammelsbergben, továbbá az is, hogy 1487-ben egy bányatársulatban fennálló bányarészeit eladta a másik bányabirtokos, Ulrich Schütznek⁶¹.

Ez utóbbi azért is érdemes figyelmünkre, mert bizonyítja, hogy Thurzó Jánosnak azzal az Ulrich Schützzel volt közös bányabirtoka, aki

⁶⁰ Péch (1881) 11. p.

⁶¹ Kramarczyk (2004) 4. p.

Georgius Agricola második feleségének, Anna Schütznek volt a nagypajja. Nem csoda hát, ha Agricola a *De re metallica* I. könyvében⁶² név szerint is megemlíttette őt, hiszen a családon belül sokat hallhatott róla. Agricola – aki kortársairól egyébként alig-alig emlékezett meg – persze nem elsősorban ezért nevezte meg Thurzó Jánost művében, hanem azért is, mert Thurzó kora egyik legkiemelkedőbb bányavállalkozója volt, nevét már életében Európa nagy részén ismerték és tudását, valamint tehetségét is nagy elismertség övezte. Sajnálatos, hogy Magyarországon mindez alig-alig ismert, pedig Thurzó János az egyik legnagyobb hírnevet szerzett magyar szakember volt, akire méltán lehetnénk büszkék ma is. Említhető pl. az is, hogy a Kassa–Boroszló kereskedelmi útvonalat még 1564-ben is „Thurzo Weg”-nek nevezték a fennmaradt vámkönyvek bejegyzései szerint⁶³. Thurzó János nevét Goslarban ma is viseli egy utca. Itthon van ugyan egy Thurzó utca (Budapest, Újlipótvárosban), de kifejezetten Thurzó Jánosról elnevezett utcát nem ismerek.

Nemcsak befektetőként működött közre a társaságok munkájában, hanem tanácsaival is segítette azokat, a vízemelésre szolgáló gépezetek hatékonyabb működtetése, illetve az ércek kohászati feldolgozásának hatékonyabb megvalósítása érdekében. Abban az időben telepedett le Goslarban, amikor a rammelsbergi ércbányák művelését is egyre inkább ellehetetlenítették a fakadó bányavizek, így azonnal kamatoztatni tudta addig megszerzett tudását. Goslar város tanácsa már 1478-ban szerződést kötött Thurzó János társaságával, valamint 51 rammelsbergi bányabirtokossal az ottani bányák víztelenítésére szolgáló vízikerekek építésére.⁶⁴ Emellett a városi tanács egy új altáró, a „Meissner Stolln” kihajtására is szerződést kötött vele. Thurzó a kivitelezésre egy önálló társaságot alapított 1000 gulden alaptőkével. A munkálatok azonban nem úgy haladtak, ahogyan eltervezték. Néhány száz méter kihajtását követően viták merültek fel a társaság tagjai és a tanács között, amely

⁶² Agricola (1985) 60. p.

⁶³ Lambrecht (1998) 339. p.

⁶⁴ Kraschewski (1997) 407. p.

végül is oda vezetett, hogy az altáró hajtását abbahagyták. Thurzó János és a városi tanács további kapcsolatai emiatt megromlottak.⁶⁵

Goslari, krakkói, lőcsei és egyéb vállalkozásai révén ekkor már kiterjedt réz, ezüst és ólomkereskedelmet folytatott egész Európában. Többen is említik, hogy ennek során már 1480-ban kapcsolatba került az augsburgi székhelyű Fugger családdal, de az erre vonatkozó forrásra való konkrét hivatkozást nem találtam.

Thurzó János felesége 1483-ban meghalt. Néhány évvel később újra megnősült, második felesége krakkói üzlettársának, Hans Becknek Barbara nevű lánya volt. E házasságából szintén 5 gyermeke született. Közülük Katalin lánya (1488-1535), továbbá Elek (1490-1553) és János (1491-1558) fiai bírnak jelentőséggel történetünk szempontjából.

Thurzó János 1487-ben egyedüli tulajdonosa lett a mogilai rézkohónak, sógora ugyanis visszavonult az üzleti tevékenységtől. Ugyanebben az évben Thurzó társasága szerződést kötött az olkuzsi ólombányák víztelenítésére is, az 1490-es évek elején pedig már olkuzs-környéki ólombányák tulajdonosa volt Maczkiban és Dfugoszyban, Kis-Lengyelország nyugati részén.⁶⁶

A Thurzó család goslari tartózkodása 1494-ig tartott, amikor a város tanácsa a nem goslari polgárok számára megtiltotta az ércek további bányászatát, azok kohászati feldolgozását és az ércekkel és fémekkel való kereskedést is. A krakkói polgár Thurzó János és akkor már 27 éves fia, György emiatt kénytelen volt goslari vállalkozásaival felhagyni, és máshová telepíteni üzleti tevékenységét. A rendelet valószínűleg a Thurzó-családot nem érthette váratlanul. Thurzó János előző évi besztercebányai bányavásárlása, valamint az a tény, hogy ugyancsak 1493-ban Thurzó János és György Krakóban egy kereskedelmi társaságot alapítottak⁶⁷, egyaránt erre

⁶⁵ Laub (1986) 79-82. p.

⁶⁶ Molenda (1975) 373. p.

⁶⁷ Lambrecht (1998) 333. p.

utal. Utolsó goslari üzletrészeit ugyan csak 1496-ban adták el, de Thurzó János már 1494-ben Besztercebányára, György pedig Krakóba, a már említett „Pod Gruszka” házba költözött⁶⁸.

VI. Besztercebánya

Az új vállalkozás indítására tehát Besztercebányán kínálkozott lehetőség, ahol 1493. május 15-én szerződést kötöttek Gloknitzer Benedek és az augsburgi származású⁶⁹ Königsberger Mihály helybéli bányapolgárokkal a Sandbergen található, korábban a Kollmann, majd Jung család által művelt bányákban meglévő bányarészek megvásárlásáról⁷⁰. A bányabirtok három bányaműben lévő bányarészeket foglalt magába: a Schubstein és Krottenphol nevű ezüst- és rézbányákban, valamint a Sandberg nevű rézbányában. A szerződés szerint a bányarészek örökjogon történő átadására egy, a Thurzó János irányában fennálló tartozás ellenértékeként került sor. Adott volt tehát a kiindulás lehetősége, bár a szerződés azt is rögzítette, hogy a bányák és épületek átadásuk idején már elhagyatottak voltak és helyreállításuk, illetve beüzemelésük költségei olyan magasra rúgtak, hogy eladók azt nem tudták volna fedezni.

Mindezek a szerződésben rögzített körülmények arra engednek következtetni, hogy az adósság abból keletkezhetett, hogy Thurzó János hitelben, saját költségére vízteleníthette le az elfulladt bányaműveket. A már huzamosabb ideje nem termelő bányák tulajdonosai tőke hiányában, valószínűleg csak így tudtak szerződést kötni Thurzóval, aki fokozatosan adósaivá tette őket. Minden arra utal, hogy

⁶⁸ A házat csak 1556-ban adták el, ez az utolsó adat a Thurzó család krakói tartózkodásáról. – Lambrecht (1998) 321. p.

⁶⁹ Ismét egy lehetséges szál, amely a Fugger családdal kapcsolatba hozhatta.

⁷⁰ A szerződés szövegét közölte: Schmidt (1834) I. k. 56-58. p.

Thurzó először, mint réz- és ólomkereskedő, majd a bányák víztelenítését végző vállalkozó, már huzamosabb ideje üzleti kapcsolatban állt a bányabirtokosokkal.

Péchy Antal említi⁷¹ egy, a történet szempontjából fontos létesítményt: „*nagyszerű vízvezető árok építettett 17 435 öl hosszúságban a prasivai havasokról Úrvölgyig, hogy ott ... mindig egyenlő vízerőt szolgáltatasson*”. Azt nem tudjuk, hogy mikor épült, de Kovács F. Lajos szerint⁷² a három völgykatlanban fekvő óhegyi, sandbergi és úrvölgyi bányaművek vízellátását biztosító „Herrengrunder Wasser-führung” felső szakasza már ebben az időben is létezett. A Thurzó-féle vízemelő szerkezetek meghajtására szolgáló erővíz tehát itt biztosított volt.

Thurzó János a levíztelenített bányák helyreállítása és a termelés újbóli megindítása érdekében szükséges munkálatok végrehajtásával, majd a műveléssel a két eladót bízta meg. „*A hajdani bányabirtokosok tehát, mint értelmes, az itteni viszonyokkal teljesen ismerős bányászok tudásukat is áruba bocsátották a vevőnek, akiket bányatisztekül alkalmazta*”.⁷³

Thurzó Besztercebányára költözését követően további befektetéseket is eszközölt a városban és környékén. Tylmann Miklós besztercebányai polgár és felesége 1494. július 1-jén az előbb említett sandbergi bányaműben meglévő bányarészüket, szintén adósság fejében, örökjogon eladták neki⁷⁴.

A legnagyobb mérvű üzlet tető alá hozására azonban 1494. szeptember 20-án került sor, amikor Corvin János herceg „*valamennyi besztercebányai városi és bányabirtokát*”⁷⁵ bérbe adta Thurzó Jánosnak és fiának, Györgynek. Az Úrvölgyön lévő „Erbstollen”

⁷¹ Péchy (1881) 11. p.

⁷² Kovács (1984) 645-646. p.

⁷³ Jurkovich (1906) 6. p.

⁷⁴ Az adásvételről Besztercebánya város tanácsának okiratba foglalt igazolásából van tudomásunk, forrása: MOL DL 26058.

⁷⁵ A szerződés szövegét közölte: Wenzel (1882) 73-75. p., továbbá Wenzel (1883) 1. sz. 622-624. p., a vagyonelejtárt pedig Wenzel (1882) 77-78. p. és Wenzel (1883) 3. sz. 626-627. p.

és a „Neustollen” bányaműveket, valamint a Töpper-tárót egyesítő bányabirtok az akkori Magyarország leggazdagabb rézérc-előfordulását foglalta magába. A bányabirtok részét képezte az ún. Neue Hütte (a szerződés szerint: „*gaza seu fulminatorium novum*”, azaz Új Kohó)⁷⁶ is. A szerződés szerint a két Thurzó a bányaművek mellett az ún. Karl-féle besztercebányai házat, valamint 4 falu teljes és 2 falu fele birtokát⁷⁷ vette bérbe 16 évre, évi 1400 magyar forint bérleti díj ellenében. A szerződést 1494. október 4-én II. Ulászló király is helybenhagyólag megerősítette⁷⁸.

A történethez tartozik, hogy Thurzó már 1490-ben is a birtok megszerzésének közelébe kerülhetett, ismert ugyanis egy 1490. október 9-én, Gyulán kelt levél, melyben Corvin János utasította Sturzer Györgyöt, hogy – „*miután besztercebányai házát és ottani bányáit és birtokait Thurzó János krakkói polgármesternek és fiának, Györgynek, valamint örököseiknek*” örökjogon eladta – azokat nevezetteknek adja át, kivéve a már kész rezet.⁷⁹ Ez esetben is a sikeres víztelenítés lehetett a kiváltó ok.

Az említett Töpper-táró bányabirtoka fele részben Lang János bányapolgár tulajdonában volt, akitől azt Thurzó szintén megvásárolta 1494-ben⁸⁰. A szerződés szerint a bányabirtokhoz tartozott a Beszterce-patak mellett lévő hámor is. A rákövetkező évben pedig Szatmári György is eladta a Kollmann- és Jung-féle ezüst- és rézbányákban lévő bányarészeit 6000 Ft-ért Thurzó Jánosnak⁸¹. Ezzel az említett sandbergi bányák 100 %-ban Thurzó tulajdonába kerültek.

⁷⁶ Sklenka (2009) 86. p.

⁷⁷ Padlawitz (Pallós), Retzka (Récske), Ulmanni (Olmányfalva) és Maierhof (Majorfalva), illetőleg Henzmanni (Kisélesd) és St. Jakob (Jakabfalva).

⁷⁸ Wenzel (1882) 75-77. p.) és Wenzel (1883) 2. sz. 624-626. p.

⁷⁹ Horváth (1857) I. k. 12-13. p., Péch I. (1884) 73. p.

⁸⁰ Sklenka (2009) 86. p. 1496-ban Thurzó János 1000 aranyforintért megvásárolta Lang Jánostól annak a besztercebányai főtéren álló két házat is.

⁸¹ A csanádi káptalan által erről kiállított bizonyáglevelet közölte: Schmidt (1834) I. k. 59-61. p.

Már Szatmári nagybátyja és apja is üzleti kapcsolatban állt a Thurzókkal. Ismert pl., hogy 1467-ben Szatmári István hagyatéki eljárásában Thurzó Márton tartozását Szatmári Ferenc egyenlítette ki. A későbbi királyi kancellár és nagyhatalmú pécsi püspök utóbb rokoni kapcsolatba is került a Thurzó családdal, ugyanis unokahúgát (nővére vagy húga leányát) 1510 körül Thurzó Elek vette feleségül. A házasság a két család régi jó viszonyának megpecsételése volt és egyik folyamánként Szatmári támogatta Thurzó Elek pályafutását a királyi udvarban.

A szerződések eredményeképpen a Thurzó familia meghatározó részesedésre tett szert a Besztercebánya-környéki rézbányászásban⁸².

VII. A Thurzó-Fugger besztercebányai rézvállalat megalakulása

A megvásárolt, illetve bérbe vett bányaművek művelésre alkalmas állapotba hozása, illetve további üzemeltetése olyan mértékű befektetéseket igényelt, amellyel a Thurzók sem rendelkeztek. Tőkeigényük Jakob Fugger érdeklődésével találkozott, aki ekkor már évek óta, mint lehetséges befektetések tárgyaira tekintett a magyar ércbányászatra.

Jakob Fugger kiváló üzleti érzéssel megáldott és rendkívül tájékozott ember volt. Nem volt ismeretlen előtte a bányászat, hiszen a Fugger család vállalkozása már 1488-tól jelentős szerepet játszott a tirol-i Schwaz ezüst és rézbányászatában. Vélhetően azt is előre látta, hogy az európai réztermelésben és kereskedelemben jelentős változások várhatók. Az ún. Kalmari Unión belül ugyanis ebben az időben éleződtek ki a svéd-dán ellentétek és a rivalizálás miatt a svédországi réztermelés huzamosabb időre kiesett az európai piacokról. Az emiatt be-

⁸² A Thurzó család birtokába került bányaművek előtörténetét Paulinyi Oszkár foglalta össze: Paulinyi (1933) 39-51. p.

következő kereslet növekedés kiváló lehetőséget teremtett a besztarcebányai rézérceknek a korábbinál nagyobb mennyiségben történő eladására.

Emellett Jakob Fugger abban is nagy lehetőségeket látott, hogy Thurzó János rendelkezett mindazokkal az ismeretekkel, amelyek az úrvölgyi, óhegyi és sandbergi bányák hatékony műveléséhez, valamint a kitermelt rézérc kohászati feldolgozásához, és ezüsttartalmának ki-nyeréséhez szükségesek.

Nem tudjuk, hogy a Thurzó és a Fugger család hogyan lépett kapcsolatba egymással, de sejthető, hogy ebben közvetítő szerepe lehetett Kilian Auer boroszlói kereskedőnek, aki egyrészt a Fuggerek ottani megbízottja volt, másrészt a Thurzó családdal rokoni kapcsolatban állt⁸³. Ezt a feltételezést támasztja alá az is, hogy 1494. november 15-én – a Thurzó-Fugger megállapodás megkötésekor – Kilian Auer a Fugger fivéreket képviselve írta alá a szerződést Thurzó Jánossal és Györggyel, a birtokukat képező Besztarcebánya környékén lévő bányák további közös üzemeltetéséről, illetőleg a kapcsolódó, ingatlanok és egyéb javak közös használatáról. A közös vállalkozásba a Fuggerek tőkét investáltak, míg a Thurzók adták a bányabirtokokat és tartozékaikat, a szakmai tudást, valamint a már bejáratott danzigi szállítási útvonalat.

A szerződéskötést komoly előkészületek előzhették meg. Erre utal többek között, hogy augusztus 18-án a három Fugger fivér (Ulrich, Georg és Jakob) leltárt készített a rendelkezésükre álló pénzügyi forrásokról és szerződésbe foglalták, hogy az elkövetkező években „*Ulrich Fugger és fivérei*” néven, egyenrangú társakként, közös üzleti társaságot fognak működtetni. A leltár szerint Ulrich Fugger 21 656, Georg 17 177, Jakob pedig 15 552 rajnai forint tőkét fektetett a társaságba, amely így rendkívül jelentős, összesen mintegy 54 000 rajnai (közel 41 000 magyar) forint induló tőkével rendelkezett.

⁸³ Hermann (1976) 119-120. p. Auer lányának egyébként az a Hans Metzler volt a férje, akinek az apja Thurzó János veje volt.

A Thurzó–Fugger vállalkozás megalakulását azonban sokan nem nézték jó szemmel. Úgy tűnt, hogy a vállalkozás azonnal kútba esik, mert egy 1494. november végén hozott bírói döntés szerint II. Ulászló kincstartója, Ernuszt Zsigmond pécsi püspök, sikeresen visszaperelte Corvin Jánostól a Thurzó–Fugger szerződés kulcsfontosságú részét képező (bánya)birtokot és ezzel a Corvin János által, majd a Kilian Auer által a Thurzókkal megkötött szerződés is érvénytelenné vált. A Fuggerek azonban I. Miksa német-római császár hathatós közreműködésével⁸⁴ azonnal nyomást tudtak gyakorolni Ernuszt Zsigmondra, aki 1494. december 26-án szintén szerződést kötött a Thurzókkal:

„Betlenfalvi Thurzó János, Krakkó város konzula, a maga és fia György nevében a budai káptalan előtt előadja, hogy Zsigmond pécsi püspök, királyi főkincstartó, a Bestercebánya másként Újzolyom civitas határában álló bányák ura, a maga és édestestvére: Ernuszt János, a királyi lovászok mestere nevében, az összes ezüst-, réz- és mindenfajta ércbányákat, a régi és új tárnákat a nevezett város területén, a hozzájuk tartozó, Zólyom megyei Zenthjakab, Felső és Alsó Henczmansdorf possessiók és Besztercebánya város végén levő Allodium felével nekik 10 évre elzálogosította, illetve árendába adta évi 3000 arany forint bérért, a bizonyáglevélben foglalt feltételekkel.”⁸⁵ A szerződést 1495 februárjában Ernuszt Zsigmond testvére, János, majd II. Ulászló király is megerősítette.

De nem ez volt az egyetlen akadály a vállalkozás előtt. Egy budai polgár, bizonyos Edlasperger-Juncker Péter, alias Jung Péter budai harmincados ugyanis szintén *„megkísérelte megakadályozni a Fugger–Thurzó társaság rézmonopóliumának kialakulását. Sikerült is királyi rendeletet kieszközölnie, hogy foglalják le a Fugger–Thurzó cég besztercebányai bányáit, és adják át neki. Persze, ez csak ideig-*

⁸⁴ Miksa levélben figyelmeztette a pécsi püspököt arra, hogy a Thurzók üzleti kapcsolatban állnak a Német-Római Birodalomnak „kedves” Fugger fivérek társaságával, akiket ő kegyeibe fogadott.

⁸⁵ A regeszta forrása: MOL DL 102263.

*óráig tartó győzelem volt. Az üggyről is csak onnan tudunk, mert a király visszavonta ezt a rendeletét, és visszaadatta a bányákat a Thurzóknak.”*⁸⁶ Jung Pétert Thurzó János szerelte le azzal, hogy rendszeres évjáradékot fizetett neki annak fejében, hogy a továbbiakban nem foglalkozik rézkereskedelemmel. Utóbbi királyi rendelet ugyancsak 1494. december 26-án kelt, amely – úgy tűnik – nagy nap lehetett a Thurzó és Fugger családok életében. I. Miksa beavatkozása tehát nem csak Ernuszt Zsigmondra, hanem a királyra is „meggyőző erővel tudott hatni”.

Ezzel elhárultak a további akadályok a Thurzó-Fugger vállalkozás elől és két család 1495. március 16-án Pozsonyban véglegesíthette a Besztercebánya-környéki rézbányák közös kiaknázásának feltételeit⁸⁷. A szerződés részletei a következők voltak:

A) Az Ernuszt Zsigmondtól és Jánostól bérelt bányabirtok vonatkozásában:

1. A bérleti díjat évente a kellő időben meg kell fizetni az Ernuszt testvéreknek.

2. A bányaműveléshez szükséges létesítmények felépítése, továbbá a bányászati és kohászati munkálatok megszervezése a Thurzók feladatát képezi, a felmerülő költségeket pedig a Fuggerek fedezik oly módon, hogy amíg a befektetések meg nem térülnek, addig nyereséget nem számolnak el.

3. A Thurzók kötelezik magukat, hogy Besztercebánya közelében a rézércet olvasztása és tisztítása céljából egy heti 300 mázsa réz termelésére alkalmas kohót, valamint egy hármort építenek, melyek üzembe helyezését követően a mogilai kohót meg fogják szüntetni.

⁸⁶ Kubinyi (1966) 257. p.

⁸⁷ Az 1. szerződének tekintett megállapodás szövege: Wenzel (1882) 78-83. p. és Wenzel (1883) 4. sz. 628-632. p., magyar fordítása Wenzel (1882) 36-38. p. alatt olvasható.

4. A bányák művelését évi 1000 Ft haszonbér megfizetése ellenében 10 évre átengedik Gloknitzer Benedeknek és Königsberger Mihálynak, akik a kitermelt rézércet mázsánként 1,5 forint beváltási áron kötelesek átadni a Thurzó-Fugger rézvállalatnak. Az új kohóban tisztított réz felét Nürnbergbe kell szállítani, másik felét pedig Magyarországon kell értékesíteni.

5. A várható nyereséget középértéken heti 360 forintban határozzák meg. A nyereségből először a Fuggerek által kifizetett előlegeket kell megtéríteni, ami pedig megmarad, azt fele-fele arányban kell felosztani a két család között.

B) A Kollmann-féle bányabirtok bányáit továbbra is Gloknitzer Benedek és Königsberger Mihály művelik, a tiszta jövedelem 1/6 része a Thurzókat illeti meg, a fennmaradó 5/6 részt pedig fele-fele arányban osztják el egymás között.

C) A Töpper-tárhoz tartozó bányaművek jövedelmeiből először 1500 forintot kell a Thurzók részére kifizetni már eszközölt beruházásaik fejében, majd 600 forintot a további költségek fedezésére. Az ezen felül mutatkozó nyereség (avagy a veszteség) egyenlő részben oszlik meg a két család között.

D) A réz szállításához szükséges utak elkészítése a Thurzók feladata. Elsőként a stubnyai erdőn keresztül Zsolnára vezető utat kell elkészíteni.

A szerződésben meghatározott heti 300 q, tehát évente 15 600 q (mintegy 875 t) fémrész helybeni kohászati termelési terve azt feltételezi, hogy a társaság által kezelt bányaművek – figyelemmel a külföldre szállítandó érc mennyiségére is – már ekkor is olyan termelésre voltak képesek, amely biztonsággal fedezni tudta ekkora mennyiségű késztermék előállítását. Ebből pedig az következik, hogy a bányák jelentős mennyiségű feltárt érckészlettel rendelkeztek.

A szerződésnek két kényes pontja volt. Egyik a rézérc Magyarországról tervezett kiszállítása, a másik pedig a kitermelt rézérc csurgatókohóban történő helyi feldolgozása volt. A szerződő felek mindkettő esetében mélyen hallgattak ugyanis arról, hogy mi lesz kiszállított rézérc ezüsttartalmával, illetve a helyben történt kohósítás során

kinyert ezüsttel. A nemesfémeket Károly Róbert óta terhelték a királyi ércbeváltási monopóliumra és a nemesfémeknek az országból történő kiviteli tilalmára vonatkozó előírások és a szerződés végrehajtása csakis e kötelező előírások megsértésével történhetett. A szerződő felek pedig ennek nyilvánvalóan a tudatában voltak, sőt számoltak is az ezüsttel. Nem véletlen, hogy a szerződés szerinti új kohó építését is egyelőre halogatták – az túlságosan szemet szúrt volna – és inkább külföldön építettek 1495-ben két csurgatókohót: egyet Sankt Georghalban (Tübingiában Hohenkirchen közelében), egy másikat pedig a Villach melletti Fuggerauban (Karintia). Mindkettőben Magyarországról ideszállított rézércet is feldolgoztak, de így is több mint egy évig oly módon történt a rézérc kivitele, hogy azt az említett törvénysértésre való tekintettel bármikor megtámadhatták volna.

A szerződésnek már említett, további érdekes mellékszála volt, hogy a társaság kötelezte magát arra, hogy évi 500 ft-ot fizet 10 éven keresztül annak a Jung Péternek, akinek majdnem sikerült megakadályoznia a közös vállalkozás működését. Jung a réztermelésbe és a rézkereskedelembé is bekapcsolódott⁸⁸, 1495-ben szerződést kötött Khunzevitz besztercebányai bányatulajdonossal, akinek 2500 ft kölcsönt adott, amelynek fejében az kötelezte magát, hogy minden termelését tíz éven át szabott áron neki adja el.

VIII. A rézvállalat tevékenységének kezdete

A besztercebányai rézércnek az új vállalkozás égisze alatt történő kitermelése és külföldre szállítása 1495 márciusában kezdődött meg. Ennek egyik első tanújele volt Kazimir tesseni herceg, Szilézia tartományi kapitányának 1495. május 14-én kelt levele⁸⁹, melyben a szállítás sziléziai útvonalát biztosította.

⁸⁸ Nyilvánvalóan korábban is foglalkozott azzal és Thurzó János bányavásárlásairól, illetve a Fuggerekkal való szövetkezéséről is annak révén szerezhetett tudomást.

⁸⁹ Wenzel (1882) 83-85. p. és Wenzel (1883) 5. sz. 632-634. p.

Megépült a stubnyai erdőn át Zsolnára vezető rövidebb út is⁹⁰, amelynek eredményeképpen fellendülhetett a Teschenen át Boroszlóba irányuló kereskedelem. Amint Péch Antal írja: „*ez út Besztercebányáról közvetlenül átvezetett Stubnára, tehát sokkal rövidebb volt, mint a régi út, mely Körmöcön át vezetett oda*”.⁹¹ Ez azonban nem várt ellentéteket eredményezett. Körmöcbánya városa ugyanis attól való félelmében, hogy az új és jó minőségű út a Túróc vármegye felől érkező kereskedőket és más üzletembereket is Besztercebányára fogja vezetni és ezzel elvonja őket Körmöcbányától, az utat fából és sziklából készített akadályokkal eltorlaszolta. Thurzó János csak oly módon tudta a várost jobb belátásra bírni, hogy kötelezettséget vállalt arra, hogy a rézvállalat a városnak 10 éven át évi 50 aranyforint kártalanítást fizet.⁹²

A Thurzó-Fugger rézvállalat tevékenységének legalizálását végül II. Ulászló király 1496. április 6-án kelt és május 17-én külön megerősített privilégiuma⁹³ jelentette, amelyben Thurzó Jánosnak és fiának „*Besztercebánya környékén vagy bárhol másutt*” egy vagy több „*Zagerhutzen*” (Seigerhütten, azaz csurgatókohó) építését engedélyezte réz- és ezüst olvasztására, finomítására. Engedélyezte továbbá azt is, hogy a birtokukba kerülő rezet „*akár az ezüsttől szétválasztva, akár szétválasztás nélkül, ahogyan nekik jobban megfelel*”, továbbadhatják. Emellett biztosította Thurzó Jánost, hogy sohasem fogják őt az ezüst beszolgáltatására kötelezni. A királyi oklevél felhatalmazása alapján Thurzó János a Besztercebánya közelében lévő Mostenice faluban végre felépíthette az ország első csurgatókohóját, amely mellett egy „*polnisch Spleiszhütte*”-t (lengyel tárcsakemencét), valamint egy hármort is létesített. A következő években Tajován és Hermándon újabb két tárcsakemencét (az

⁹⁰ Az út ma is létezik, Hermándról (Harmanec) vezet Alsó-Stubnyára (Dolná Štubňa).

⁹¹ Péch I. (1884) 85. p.

⁹² Križkó (1880) 41. p.

⁹³ Schmidt (1834) I. k. 65-72. p., MOL DL 24598, DF 258270, Péch I. (1884) 81-85. p.

ún. Alsó- és Felsőhutát) is felépítettek, továbbá Óhegyen is működött egy kisebb kemence.

Felvetődik a kérdés, hogy miért éppen Mostenicen, az úrvölgyi bányától mintegy 20-25 km-re épült kohó és hámor. Erre egy jóval későbbi, 1590-ben az Udvari Kamarához felterjesztett számadásból kapunk választ. A jelentésben Erhart János György sáfár arról számolt be, hogy a bányában 37 bányász, a kohóban 8 kohómunkás, a hámorban pedig 26 munkás, illetve a telepen további 30 kiszolgáló munkás dolgozott⁹⁴. Mostenicen tehát a kohó és hámor létesítésének idején bánya is létezett, amely egészen 1796-ig működött. A mostenici kohó mellett 1799-ben vasgyárat építettek, amely 1878-ig működött. Tajován is vasgyár létesült a későbbiekben. Az óhegyi és tajovai rézkohók még az 1870-es években is működtek.

A két család 1496. október 29-én egy ún. pótszerződésben módosította a jövedelmek elosztásának szabályait. A szerződés szerint a saját tulajdonukban lévő bányákból származó jövedelem nagyobbik része a Thurzókat illette meg, a bérelt bányák hasznát, valamint minden egyéb forrásból (pl. a kohókból, ércek és fémek kereskedelméből, a lengyelországi pénzverésből, pénzváltásból stb.) származó jövedelmet viszont megfelezték egymás között. A szerződés értelmében a Thurzó család minden meglévő üzleti vállalkozását alárendelte a Fuggerekkel közös üzletnek és ismét rögzítették, hogy a mogilai kohóüzemet fel kell számolni. Az újabb szerződés 1498. március 9-én szintén királyi megerősítést nyert.

A mogilai kohó felszámolására mégsem került sor⁹⁵. Thurzó János a Fuggerekkel közös vállalkozáshoz nem tartozó saját szomolnoki és gölnici rézbányáiból származó, illetve más szepességi bányákból felvásárolt rézércek feldolgozását továbbra is itt végezte. Halála után a mogilai kohó tulajdonosa Thurzó György lett.

⁹⁴ Az adatra „A mostenici rézhámor” c. cikkben akadtam rá.

⁹⁵ Több publikáció is említést tett a mogilai kohó 1497-ben történt felszámolásáról, de ezt Danuta Molenda (1975. 369, 374 p.) cáfolta. Szerinte egyértelmű adatok igazolják, hogy a kohó 1469-től kezdve egészen a XVI. század végéig működött.

A Thurzó és Fugger család 1497-ben az üzleti együttműködés megszilárdítása érdekében még szorosabbra fűzte kapcsolatait: Thurzó György Augsburgban házasságot kötött Fugger Annával⁹⁶. Később augsburgi polgárjogot is kapott.

1498-ban a tiroli bányászatban és érckereskedelemben érdekelt Fugger, Baumgartner, Gossembrot és Herwart cégek megalakították az ún. rézszindikátust, az európai gazdaságtörténet első nemzetközi, monopolhelyzetet teremtő, iparvállalati szövetségét. A Fugger-társaság a szindikátusban betöltött pozícióját azonban kizárólag arra használta, hogy az európai rézpiacon a tiroli versenytársak fokozatos kiszorításával egyeduralmat szerezzen⁹⁷. Célját elérve, 1499-ben Jakob Fugger maga gondoskodott a szindikátus „szétveréséről” is.

Ahhoz, hogy képet alkothassunk a Thurzó–Fugger vállalkozás által megvalósított rendkívül összetett termelő és feldolgozó üzemről, a történések folyamát itt megszakítva, érdemes egy önálló fejezetben összefoglalni erre vonatkozó ismereteinket, mert Agricola és elsősorban Ercker munkáinak⁹⁸ köszönhetően erről meglehetősen sok adat áll rendelkezésünkre.

A leírásokból annyi kétségtelenül megállapítható, hogy Ercker alaposabb ismeretekkel rendelkezett, mint Agricola. A leírtak értelmezéséhez magyarázatként ajánlom Horváth Zoltán és Hegedűs Zoltán irodalomjegyzékben feltüntetett írásait.

⁹⁶ A házassági szerződés szövegét közölte Wenzel (1882) 87-91. p. és Wenzel (1883) 8. sz. 636-640. p. Wertner Mór idézi továbbá a házasságok nyilvántartására szolgáló „Augsburger Hochzeitsbuch” erre vonatkozó bejegyzését: „1497 Jerg Turtzo, Camergrauff in Hungern. Anna Fugger”.

⁹⁷ Westermann (1972) 411. p.

⁹⁸ Ercker (1629) 104-110. p., Agricola (1985) 409. és 481-515. p.

IX. Az „Ungarische Saigern” rézfinomító eljárás

A rézvállalat által üzemeltetett üzemegységek és létesítmények jegyzékét két későbbi dokumentumból⁹⁹ ismerjük, amelyek a következő tételeket tartalmazták:

1. Bányabirtokok:
 - a) Herrengrund (az úrvölgyi bányabirtok, ideértve a sandbergi bányaműveket is);
 - b) Altgebirg (az óhegyi bányabirtok);
 - c) Liptscher Saiffen (a lipcsevölgyi bányamű)¹⁰⁰.
2. Kohók és hámorok¹⁰¹:
 - a) „Hutten zu Mossnitz”, azaz a mostenici csurgatókohó és a mellette működő un. „*polnisch Spleiszhütte*”, azaz lengyel kezelő- vagy tárcsakemence;
 - b) a „Hermannstheyba”-i „Hutten zu Theya”, azaz a tajovai kohó;
 - c) a „Hermanetzer Hütte”, azaz hermándi kohó;
 - d) a Lipcse-patak völgyében lévő kohó¹⁰²;

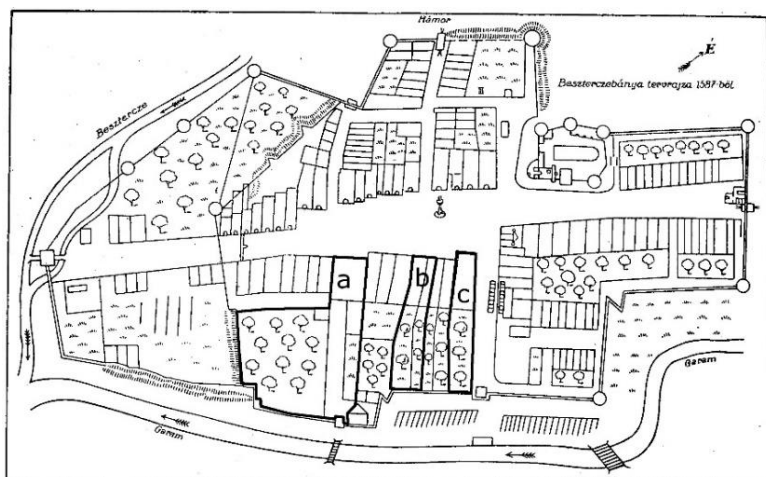
⁹⁹ Lásd a később ismertetésre kerülő 1535-ben kiküldött királyi biztosok által készített jelentést, valamint a rézvállalat 1546-ban történt átadásakor felvett leltárt. A felsoroltakon túl a rézvállalat kiterjedt birtokrendszerrel és számos lerakattal is rendelkezett, pl. Rózsahegyen.

¹⁰⁰ Balázs (ma: Baláže) község területén. Jurkovich Emil szerint (7. p.) a Zólyomlipcse mellett a Garamba ömlő Lipcse-patak (ma: Lupcsica) völgyében is üzemelt egy bányamű és idézett egy iratot is, mely szerint a „Liptscher Saiffen” kezdetben a Kollmann családé volt, akik egy kohót is építettek ide, majd később Gloknitzer Benedek és Königsberger Mihály tulajdonába került. A Seifen egyébként magyarul torlatot jelent, tehát az is lehetséges, hogy nem egy mélyművelésű bányáról, hanem ércmosásról lehet szó.

¹⁰¹ A Besztercebánya környéki kohók mellett a rézvállalat további kohókat működtetett a Villach (Karintia) melletti Fuggerauban, valamint a Hohenkirchen (Thüringia) melletti Sankt Georgenthalban.

¹⁰² Ezt a kohót még a Kolmann család építette.

- e) a besztercebányai hámor a város nyugati oldalán a Beszterce-patak mellett (lásd alább a rajtot).
3. Kereskedelmi célú és lakóépületek Besztercebánya főterének DK-i oldalán¹⁰³:
- az Unterhaus (Alsó-ház) másként Kammerhof (Kamara udvar): melyet a Thurzó-Fugger társaság székhelyként, illetve vendégházként használtak¹⁰⁴;
 - a Mittelhaus (Középső-ház) és a szomszédos Kis-Mittelhaus: melyben a Thurzó család, később pedig Derschwan János lakott¹⁰⁵;
 - az Oberhaus (Felső-ház), amely többek között a részvállalat tisztviselőinek elhelyezésére szolgált.

9. A Thurzó-házak Besztercebányán.

¹⁰³ Egyéb városi ingatlanokkal is rendelkeztek, de a felsorolt három ház volt a legfontosabb (Bővebben: Sklenka (2009) 92-98. és 114-115. p.)

¹⁰⁴ Eredetileg ez volt a Corvin Jánostól 1494-ben bérbe vett un. Karl-féle ház.

¹⁰⁵ Ténylegesen két portára oszlott: a) Mittelhaus des Hans Thurzó, b) Kleine Mittelhaus vagy Metzlerhaus. Utóbbiban Thurzó János veje lakott.

A Jurkovich Emil által közölt ábrán, amely a besztecerbányai erődfitések 1587-es terveit ábrázolja, a, b, c jelöléssel, valamint kivastagítással megjelöltem a Vladimír Sklenka által beazonosított házak és a hozzájuk tartozó udvarok helyét¹⁰⁶.

Az úrvölgyi, óhegyi és sandbergi rézércbányákat a telérek mentén aknákból és tárókból induló vágatrendszerekben művelték. Az érc jövesztését kézi munkával (ékkal és kalapáccsal) végezték.

Az ércek jövesztése mellett alkalmaztak egy másodlagos réz-termelési technológiát is, az ún. cementréz-termelést. A bányaművelők ugyanis régóta megfigyelték, hogy ha a bányavízbe vasat helyeztek – pl. a szerszámaikat a bányában felejtették – akkor a vastárgyakon egy idő után réz rakodott le (vált ki). Ezt a jelenséget kihasználva – bár magyarázatát akkor még nem ismerték – az összegyűjtött bányavizet nagyobb mennyiségű ócskavason folyatták keresztül, majd a vastárgyokról a kivált rézet rendszeresen (általában két hetenként) „leseperték” és összegyűjtötték. Az így termelt réz eladása jól kiegészítette az érctermelésből származó jövedelmelet.

Volt a rézérc-bányáknak egy harmadik, szintén jövedelmező terméke is, a „Berggrün” (latinul „viride montanum”) néven ismert, Bécsben igen kedvelt zöld festékanyag, melyet kozmetikai és orvosi kenőcsökben egyaránt felhasználtak. Ezt úgy nyerték, hogy a bányából a tárókon át a külszínre kivezetett vizet fából készült szekrényekben ülepítették le, ahol a vízben lévő malachit és más rézszárványok lerakódtak.¹⁰⁷

¹⁰⁶ Jurkovich (1926) 424. p., Sklenka (2009) 80. p. Az ábra egy tervrajz, de a főtér környékén lévő házak és porták akkori tényleges elhelyezkedését ábrázolja, és a hámor helyét is jelöli.

¹⁰⁷ A berggrün-termelésről bővebben Podányi (1977) írásában olvashatunk.

A bányákról ebben a korban még nem készítettek bányatérképeket¹⁰⁸. A legkorábbi ismert ábrázolás, amely az úrvölgyi bányákról készült, Luigi Ferdinando Marsigli következő oldalán látható metszete¹⁰⁹.

Az ábrázolás ugyan a Thurzó–Fugger vállalkozás működését követően jó másfél évszázaddal később készült, de így is alkalmas arra, hogy szemléltesse a korabeli bányászati viszonyokat, illetőleg az ércek, valamint a cementréz termelési folyamatát. Marsigli hatkötetes nagy művének III. kötetében, a „Sectio montis Herrengrund” (Úrvölgy hegyei) c. fejezetben adott rövid összefoglalást az Úrvölgyön folyó bányászatról.

A bányákban kitermelt rézércek feldolgozása a kézi ércválogatással kezdődött, majd hámorokban zúzással aprították egyenletes szemcseméretűvé az ércet. Ezután egy rostasoron tovább osztályozták és dúsították.

A besztercebányai rostasort Agricola ábrázolta¹¹⁰ (lásd az 55. oldalon található képet): a rézércet eszerint három csúszda (B, I és L betűkkel jelölve) segítségével három lengő rostán (C, K, M) osztályozták, majd ülepítő hordókban kéziszérek (O, R, V) segítségével dúsították.

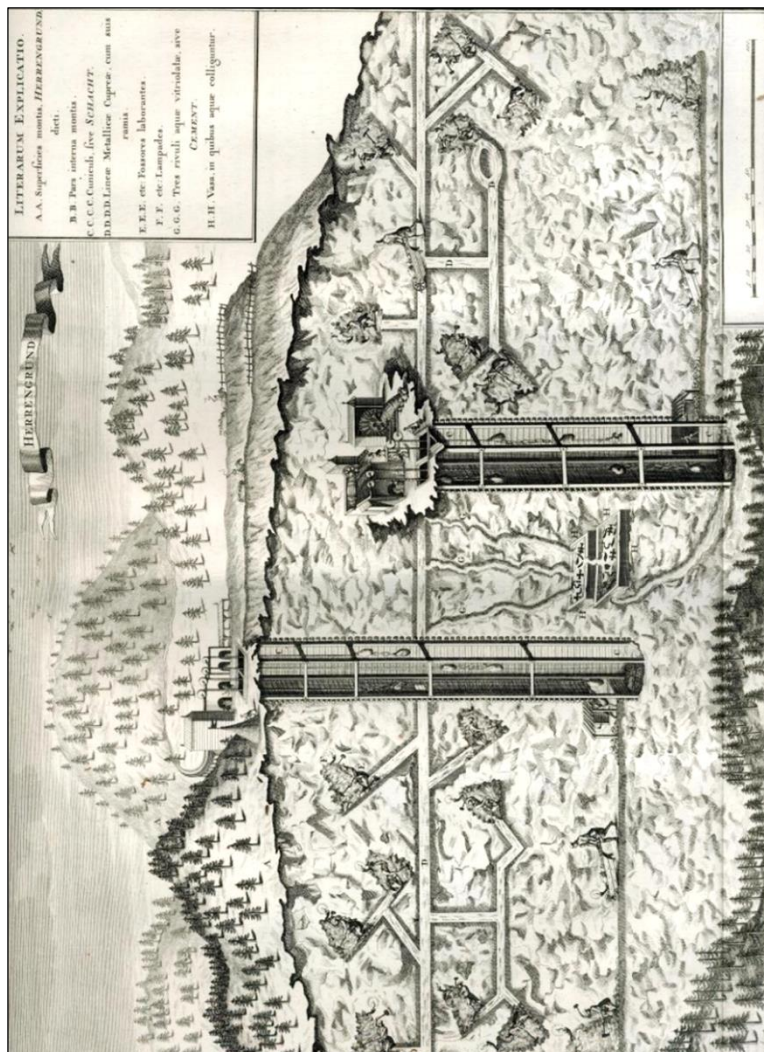
Ezt követte a pörkölés, azaz a máglya-szerűen halomba rakott rézérc-darabok ún. pörkölő-páholyokban, gyenge tűzön történő oxidálása, melynek során az olvadást gátló *ként* távolították el az ércből. E művelet eredményeképpen kapták az ún. nyers rezet vagy

¹⁰⁸ Csak Miksa király 1565. március 16-án kelt, a besztercebányai rézművek tisztviselőihez intézett instrukciói tekinthetők a rendszeres bányamérés és bányatérképezés elrendelésére vonatkozó első utasításnak.

¹⁰⁹ Az olasz származású földrajztudós és hadmérnök az 1690-es években utazta be Alsó- és Felső-Magyarország bányavidékeit. Az ekkor készült térképeket és metszeteket 1726-ban megjelent művének III. kötetében adta közre. Ezek a magyar bányászat első nyomtatásban megjelent térképi ábrázolásai.

¹¹⁰ Agricola (1985) 149. ábra, 309. p.

másnéven fekete rezet (Schwarzkupfer), melyet korábban (a Thurzó-Fugger vállalkozás megindulása előtt) további feldolgozás nél-

10. Az úrvölgyi bánya Luigi Ferdinando Marsigli metszetén.

(A metszetrajzon a következő jelölések olvashatók:

- A. az úrvölgyi hegyek felszíne;
- B. a hegyek belseje;
- C. a függőleges aknák, avagy *Schacht*-ok;
- D. a rézérc-bánya szintes fővágatrendszere;
- E. a bányászok munkahelyei;
- F. a lámpák;
- G. a három vitriolos-víz, avagy cementvíz-folyás;
- H. medencék, melyekben a cementvizeket összegyűjtik.)

kül az európai piacokra szállítottak, ahol a réz finomítását elvégezték és csurgatókohók (avagy Velencében egy kezdetlegesebb finomító eljárás) segítségével kinyerték belőle az ezüstöt.

A 15-16. században a legtöbb csurgatókohó Thüringiában működött, amelyek túlnyomórészt a Mansfeld és Eisleben vidékén termelt rézpalát dolgozták fel. Westermann közlése szerint¹¹¹ ezekben a kohókban 1000 q (51 t) ezüsttartalmú rézpalából 373 q (19 t) ólom hozzáadásával a kohósítás eredményeképpen 988 q (50,4 t) finomított rézet nyertek és további 1053 márka (268 kg) ezüstöt csurgattak ki. A beszercebányai érc ezüsttartalma ugyan csak kb. egyharmada volt a mansfeldinek, de még így is jelentős mennyiségű ezüstöt lehetett belőle kinyerni, bár erről Jakob Fugger más véleményvel¹¹² volt. Állítása szerint eleinte a *„magyar rézet nem tisztítottuk (»gesaigert«) mert az ezüst előhozása nem volt jövedelmező, minthogy egy mázsa csak 5-5 1/2 lat ezüstöt rejt... Ezt a királlyal tudattuk, ki megengedte a tisztítást. Így mindenestől egy mázsból 4 latot nyertünk, (mert 1 1/2 lat a rézben marad)...”*

Ha elemezzük a Thurzó–Fugger, majd az önálló Fugger részvállalat utolsó fejezetben összesített termelési adatait, akkor arra a következtetésre juthatunk, hogy a Jakob Fugger által közölt 4 lat/q ezüstkihozatalra vonatkozó adatok az 1516-1525 közötti időszakra valóban igaznak tűnnek, de az ezt megelőző, valamint követő időszakban az ezüstkihozatal lényegesen kedvezőbb volt (kb. 5,5-6,5 lat/q, sőt az 1504-1510 közötti időszakban meghaladhatta a Lazarus Ercker által maximumként említett 9 lat/q-t is).

¹¹¹ Westermann (1972) 401. p.

¹¹² Marczali (1878) 456. p.

11. Az ún. besztercebányai rostasor.

A rézércek feldolgozásának Besztercebányán és környékén kialakított kohászati technológiai folyamatát, amint már említettem, Agricola és Ercker leírásai alapján tudjuk rekonstruálni. Ezt a technológiai folyamatot bizvást nevezhetjük Thurzó János találmányának, mert ilyet addig sehol sem alkalmaztak Európában (még Mogilában sem). Nem véletlen, hogy ismertetéséhez Lazarus Ercker önálló fejezetet szentelt művében „*das Ungarische Saigern und wie die armen Einstrich gemacht werden*” címmel, illetőleg Agricola is megkülönböztette az ún. „magyar kemencét” a máshol alkalmazott kemencéktől¹¹³.

A Thurzó-féle technológia alkalmas volt a kisebb nemesfém-tartalmú, „szegényebb” rézércek kohászati feldolgozására is.

Itt megint meg kell jegyezni, hogy a magyar technikátörténeti szakirodalom milyen szemérmesen visszafogott e találmánnyal kapcsolatban. Thurzó János a váltó-vízikerekes merítómű mellett, ezen a téren is kiemelkedő jelentőségű technológiát alkotott, amelyet a korabeli Európa két elismert szaktudósa is kiemelt művében, de mi, magyarok minderről hallgatunk. Szabadváry Ferenc mindössze a következőket jegyzi meg: „*A XV. század ... a magyar bányászat és kohászat egyik virágkora volt, amikor nemcsak termelt mennyiségben, de technikailag is elsők voltunk világviszonylatban. Sajnos technikátörténeti részleteiben e korszak, mint általában az egész magyar tudomány és technika múltja, még alig van feltárva, és inkább külföldi hivatkozásokból következtethetünk fejlettségére.*” Ugyancsak ő írja, hogy „*bizonyos, még mindenesetre jobban ellenőrizendő adatok arra is utalnak, hogy abban az időben Besztercebányán már lángkemencéket használtak, és ezek innét kerültek ki Angliába, ahonnan a következő századokban ez az előállítási mód „angol eljárás” néven terjedt el világszerte*”.¹¹⁴

A technológiai folyamat lényege a következőképpen vázolható:

1. A pörköléssel oxidált ércet előbb finomító (tisztító vagy másnéven frissítő) olvasztásnak vetették alá. Az olvasztókemencében

¹¹³ Ercker (1629) 105. p., Agricola (1985) 409. p. 214. ábra.

¹¹⁴ Szabadváry (1972) 38-39. p.

magas hőfokon végrehajtott olvasztás eredményeképpen egyrészt leválasztották a megolvadt salakanyagot, másrészt az ezüsttartalmú ún. finom rézet (purum cuprum, reiches Kupfer) is elkülönítették a silányabb minőségű réztől.

2. A finom rézből egy másik eljárás, a többször megismételt csurgatás vagy csurogtatás (Saigern) során ólom segítségével választották szét a finomított rézet (Garkupfer) és az ezüstöt. Ez a művelet történt a csurgatókohóban (Saigerhütte).

12. A réz és az ólom adagolása a csurgatókohóba.¹¹⁵

¹¹⁵ Forrás: Ercker (1629) 105. p.

(A jelölések magyarázata: A. kemencébe kerülő ércek, B. a kemence, melyben az olvasztás történik, C. az olvadt fém, D. a tárcsaréz, E. a csatorna, melyben a füst és por csapdába esik, F. a füst, G. az ajtó, melyen keresztül a port eltávolítják finomrézből.)

A csurogtatás műveletének előkészítéseképpen három halmot képeztek, amint a képen is látható¹¹⁶:

a) a szegény, vagy gyengébb nemesfém-tartalmú rézből (I. halom),

b) a korábbi csurogtató olvasztások eredményeképpen kapott és összetört réztárcsákból (II. halom),

c) a korábbi kohósításkor keletkezett ólomtartalmú rézből (III. halom).

Az I. halomból 1/4 mázsát, a II. halomból 1/4 mázsát, a III. halomból pedig 1 mázsát a csurgatókohóba adagolva, hozzáadtak 1/2 mázsa, a korábbi csurgatások után visszanyert ólomoxidot és 1/2 mázsa nyers ólmot, valamint a frissítő olvasztás salakját is és az elegyet újra megolvastották.

A csurgatás technológiai folyamatát aszalásnak (Darren), annak eszközét pedig aszalónak (Dörrofen) nevezték. Az aszalás folyamata alatt a könnyen olvadó ólom kicsurgott a rézből és „magával vitte” a réz ezüsttartalmának nagy részét. A műveletet többször megismételve az ezüstkihozatal tovább növelhető volt.

3. A kinyert ezüstről az ólmot „űzéssel” (oxidáló olvasztással) távolították el: intenzív levegő-befújtatás hatására ugyanis ólomoxid keletkezett, melynek túlnyomó része a „fürdő”-nek nevezett olvadék felületén gyűlt össze, míg az ezüst lesüllyedt. A levegő-befújtatását mindaddig végezték, amíg az ún. „ezüst-csillanás” jelensége be nem következett, amint ugyanis a teljes ólomtartalom oxidálódott, szivárvány-színekben csillant fel a tiszta ezüst fényes felülete.

4. Utolsó fázisként következtek a megmunkálás műveletei, az ún. tisztálás vagy finomítás (Garmachen), illetőleg a tárcsázás vagy

¹¹⁶ Hegedűs (1984) 555. p.

tárcsítás (Spleissen). Utóbbi során a már tiszta rézet távolították el az üleptőből oly módon, hogy az olvadt fémet vízzel locsolva anynyira lehűtötték, hogy abból bizonyos vastagságú öntecseket (tárcsákat) tudtak fogók és horgok segítségével kiemelni (G és F). Ezt a tárcsaszakításnak nevezett műveletet mindaddig ismételték, amíg az üleptő medencében réz volt.

13. Az aszaló (Dörrofen).¹¹⁷

A kép jelölése szerint: A: a magyar rézfinomító kemence, B: egy átlagos rézfinomító-kemence.

¹¹⁷ Ercker (1629) 108. p.

X. A „közös magyar üzlet”

A Fugger fivérek által csak „közös magyar üzlet”-ként (Gemeiner Ungarischen Handel) emlegetett vállalkozás létesítményei az 1490-es évek végére felépültek. Birtokai kiterjedtek Besztercebánya egész környékére az Ó-hegyig és onnan a Sturecz-hegyen túl egészen a revucai völgyig. A Fuggerek gondoskodtak megfelelő számú szakemberről és munkásról is, akiket részint Augsburg, részint Nürnberg környékéről telepítettek Magyarországra.

Emellett iparosokat, hámososokat is telepítettek Sankt Georgenthalból, ahol az ottani cisztercita rend működtette a már említett rézfinomítót és hámort. A rézvállalat a telepések részére lakóházakat építtetett, a kisélesdi és jakabfalvi uradalmakból pedig minden élelmiszer szükségletet fedezni tudtak. Ruházatukról és egyéb szükségleteikről is a vállalkozás gondoskodott.

Itt kell megemlékezni arról, a hagyományosan Thurzó János nevéhez kötött közismert eseményről, miszerint ő volt, aki 1496-ban Kőrömcbányán létrehozta az első magyarországi bányatársulást (azaz önszervező bányatársulást), vagy legalábbis jóváhagyta annak alapítását. Ezzel kapcsolatban ellentmondást látok abban, hogy erre csak kőröcsi kamaragrófként lehetett lehetősége, viszont ebben a tisztségében csak 1498. január 1-jén kezdte meg tevékenységét.

Frangepán Bernard modrusi comes 1497. szeptember 6-án vámkedvezményt adott és védlevelet állított ki a Thurzó–Fugger Kereskedelmi Vállalat számára, cserébe a rézvállalat 100 mázsánként 9 Ft vámot fizetett.¹¹⁸ Ezzel Bécs megkerülésével a Horvátországon át *Zengg*-be történő szállítások feltételeit is biztosították.

A Thurzó családnak a rézvállalat üzletkörébe nem tartozó egyéb vállalkozásai is maradtak. Ezek egyike volt pl. a Gölnicbánya térségében folytatott vasércbányászat. E bányák művelését bizonyítja az az 1497-ben kötött szerződés, mely szerint Thurzó Márton – Thurzó János idősebb fivére – és Donel János szomolnokai kamara-

¹¹⁸ Wenzel (1882) 85-86. p. és Wenzel (1883) 7. sz. 634-635. p.

gróf megállapodott arról, hogy a szomolnoki bányagépekhez szükséges vasat a szomolnoki kamara Thurzó gölnici bányáiból fogja beszerezni.

Thurzó János és György 1497 végén évi 14 000 magyar forint bérleti díj ellenében 4 évre bérbe vette a körmöci bányakamarát is. II. Ulászló 1498. január 1-től Thurzó Jánost és Györgyöt körmöci kamaragróffá nevezte ki.¹¹⁹ A Thurzó (és háttérben a Fugger) család ezzel a körmöci kamara összes jövedelmére is kiterjesztette fennhatóságát.

Thurzó János és György, majd Thurzó János halálát követően Thurzó György, Elek és János összesen 26 éven át töltötték be a körmöci kamaragróf tisztségét. Miután 1498. március 9-én II. Ulászló hivatalosan is elismerte a Fugger fivérek társaságának részvételét a besztercebányai réz kiaknázásában, a két család 1496. évi pótszerződése értelmében a körmöci kamara bérletéből származó jövedelmekből a Fuggerek ugyanúgy 50 %-os részesedést kaptak, mint minden más bevételből. E jövedelmek a bányavidék összes bányájában termelt ércekre vonatkozó kötelező arany- és ezüstbeváltásból, valamint az urburából (bányavám) álltak. Paulinyi Oszkár számításai szerint¹²⁰ átlagosan a kamarai bevételek mintegy 26 %-a származhatott az aranybeváltásból, 17 %-a az ezüstbeváltásból, 57 %-a pedig az urburából. Emellett az ércbeváltás során arra is módjuk nyílt, hogy a törvények megsértésével jelentős mennyiségű nemesfémeket szállíthassanak ki titkon az országból. A beváltásból származó haszon abból keletkezett, hogy a beváltás során a kamara által kifizetett ár kisebb volt, mint a beváltott nemesfém előállított pénzérmék névértéke. Paulinyi szerint¹²¹ ennek mértéke arany esetében márkánként átlagosan a 3 ¼ aranyforintot is elérhette.

¹¹⁹ Huszár Lajos szerint kinevezése 1498. II. 8. előtti (Huszár (1965-1966) 58. p.)

¹²⁰ Paulinyi (1936) 100. p. Paulinyi a fenti adatokat a nagybányai kamara kimutatásaiból vezette le, de az arányok – kisebb eltéréssel – a körmöci kamarára is igazak lehetnek.

¹²¹ Paulinyi (1936) 73. p.

A korabeli kamara feladatköre és tevékenysége a következő ügykörökre terjedt ki és az alábbi szervezeti egységekben valósult meg¹²²:

- A) Bányaügyi feladatok:
 - a) az urbura behajtása, amely a bányaművek által termelt érc törvényes hányadának beszolgáltatását, majd a kamara által történő feldolgozását jelentette;
 - b) a bányaművelés felügyelete (bányahatósági feladatok ellátása a bányavárosi hatósággal együttműködésben);
 - c) bányaügyi jogszolgáltatás (bányabíróság).
- B) Pénzveréshez kapcsolódó feladatok:
 - a) hatósági feladatok;
 - b) próbázás (kémlészet), vagyis az érc nemesfém-tartalmának megbecsülése, majd az érc-, illetve fémbeváltás a király által meghatározott beváltási árfolyamon;
 - c) a kamarai feldolgozó üzemek fenntartása és működtetése:
 - ca) választómű¹²³ (a beváltott ércből a fémek elválasztása a salakanyagoktól, majd az így nyert fém aranytartalmának leválasztása);
 - cb) égetőmű¹²⁴ (a választóműből átkerült ezüst megtisztítása a nem nemes fémeiktől);
 - cc) cementezőmű¹²⁵ (a választóműben kinyert arany pénzveréshez előírt arany-tartalomra történő finomítása és rudakba öntése);
 - cd) pénzverő-műhely.

Az évszázados szokásjogok szerint az egyes üzemek vezetői felesküdt királyi tisztek voltak, akik a kamara alkalmazásában álltak ugyan, de nem kerültek familiáris függésbe a kamarát bérlő mindenkori kamaragrófokkal. A tisztségek adományozója közvetlenül a király (1424-től kezdve gyakorta a királynő) volt. A kinevezés általában egész életre szólt, nem egy esetben pedig a tisztség öröklését is lehetővé tette.

¹²² Az itt vázlatosan bemutatott feladatköröket és szervezeti egységeket Paulinyi Oszkár (1936) 65-68. p. kimerítően ismerteti.

¹²³ Scheidgaden, officina separatoria.

¹²⁴ Brenngaden, domus crematoria.

¹²⁵ Cementum, officium cementi.

Thurzó első intézkedései között saját emberét (Lang Jánost) nevezte ki selmeci bányagondnoknak,¹²⁶ és részletes utasításban¹²⁷ szabályozta feladatkörét. Az utasításban többek között meghatározta, hogy ha valamely kutató adományozást kér, mekkora bányatelket lehet számára adományozni, és mennyi ideig lehet a bányaművelés szüneteltetését (időztetés, fristung) engedélyezni.

1499 februárjában Jakob Fugger egy számadást készített az első évek közös befektetéseinek eredményéről. A kimutatás szerint 4 év alatt 277 500 forintot fordítottak a beszercebányai rézbányák kiaknázására. A költségek nagyobbik hányadát a bányavállalkozóktól vásárolt rézérc vételára és annak szállításával összefüggő költségek tették ki. A befektetések nemcsak megtérültek, hanem évente közel 20 000 forint nyereséget is hoztak. Az üzleti sikerekre való tekintettel 1499. április 29-én a Thurzó és Fugger család Esztergomban újabb szerződést kötött¹²⁸, melyben már külön rögzítették, hogy a körmöci kamara minden nyereségén (és esetleges veszteségén) is egyenlően osztoznak:

*„...miután Thurzó János és fia, György Magyarország felséges királyától bérbe vették Körmöcbánya kamaráját, amiért nevezettek, a Királyi Felségnek ez ügyben kiállított pecsétes írása értelmében, az említett négy esztendőben évente 14 000 forintot tartoznak fizetni, a kamarának minden nyereségét és veszteségét egyenlő arányban fogjuk élvezni, illetve elszenvetni”.*¹²⁹

A szerződés szerint a gölnici és szomolnoki ércbányák kivételével –melyeket Thurzó János magának tartott fenn –akorábbi egyezségeket minden újabban megszerzett bányaműre kiterjesztették. A Fuggerek ugyanakkor *schwaz*-i (Tiroli) rézbányáikat, továbbá a Villach melletti fuggerai kohóban előállított rezet szintén a közös

¹²⁶ Lang János kinevezése csak rövid időre szólt, 1502 és 1510 között már nem gondnokként, hanem bányabíróként szerepel az iratokban.

¹²⁷ Az utasítás szövegét közölte Péch (1884) 399-400. p.

¹²⁸ Az ún. 2. megállapodás szövegét közölte Wenzel (1882) 91-94. p. és Wenzel (1883) 9. sz. 640-643. p.

¹²⁹ Hermann (1975) 308. p., Gyöngyössi (2005) 165. p.

vállalkozásba vonták. Ezen túlmenően szabályozták a rézkivittelt és értékesítést is.

Ugyanebben az időben Thurzó János és György kamaragrófok felhívást intéztek Selmecebánya polgáraihoz, melyben megrótták őket azért, mert a kitermelt ezüst egy részét nem váltják be a kamaránál, hanem azt eltitkolják, és az országból titkon kicsempézik. Nem kellett sokáig várni a polgárok válaszára sem, ők ugyanis még ugyanebben az évben panasszal¹³⁰ fordultak a királyhoz Thurzó János ellen, melyben sérelmezték, hogy a kamaragróf

– tőlük *„jogtalanul és alaptalanul követeli azon 663 márka ezüstöt, amely az előbbeni kamaragróf alatt s 1499. év előtt, mint hiány a kamarára veszendőbe ment”*;

– nekik *„1 márka ezüstért csak 4 forint 25 dénárt fizet beváltási díj gyanánt, holott előtte sokkal többet kaptak”*;

– a bányapolgárok által beszolgáltatott ezüstöt a beváltás előtt a *„preugaden”*¹³¹-be viteti, ahol az érc egy részét a beváltók kárára égetik el;

– a kamaraházon kívül megtiltotta az ércek próbázását és Seyfried kamaragróf idejében fennállott szokásokat is betiltotta;

– a városi jog megsértésével az arany próbavételéhez a kamaraházban saját kémlészt alkalmazott, ugyanakkor a város által megbízott kémlészt eltiltotta a további közreműködéstől;

– három tekintélyes selmeci bányapolgárt letartóztatott és házkutatást tartatott náluk, majd miután ezt kifogásolták, még meg is botoztatta őket.

Mindezek jól szemléltetik, hogy a körmöci kamara és a bányapolgárok közötti viszony nem volt felhőtlen. A bányavárosok és polgáraik ragaszkodtak privilégiumaikhoz és az ezen túlmenően szokásjogi alapon kivívott kedvezményekhez, Thurzó János viszont arra törekedett, hogy a kamara jogkörét és tekintélyét mielőbb meg-

¹³⁰ Kivonatát közölte: Szitnyai (1893) 7-8. p.

¹³¹ Valójában Brenngaden, azaz égetőmű.

szilárdítsa és szabályozott viszonyokat teremtsen még azon az áron is, hogy átmenetileg megromlik a viszonya a bányapolgárokkal. Hogy lett-e bármiféle foganatja a bányapolgárok panaszának, nem tudjuk. Mindössze azt tekinthetjük egyfajta következménynek, hogy II. Ulászló 1501-ben – mintegy az egyik panasz orvoslásaként – Rumel Jánost nevezte ki élethosszig tartóan selmeci kémlésnek és ebben a minőségében a kamarához rendelte.

1500. április 10-én nagy tűzvész pusztított Besztercebánya városában. A város a vár nagy részével együtt a tűz martaléka lett, és ekkor pusztult el a várban elhelyezett városi levéltár is. A Thurzó–Fugger társaság főtéri házai is nagy károkat szenvedtek.¹³²

Ugyanebben az évben a király örök időkre felmentette a részvállalatot az urbura megfizetése alól.¹³³

Thurzó János 1501-ben a körmöcbányai kamarát zálogba kapta. Az alsó-magyarországi bányavárosok hatósága 1502. január 17-én oklevélben tanúsította, hogy II. Ulászló király *„bizonyos tekintélyes összegért¹³⁴ a körmöczi kamarát és Körmöczbánya, Selmeczbánya, Beszterczebánya, Bakabánya, Újbánya, Bélabánya, illetve Libeth városokat elzálogosította”* Thurzó Jánosnak és fiának, Györgynek. Miután az elzálogosított birtokok 1424 óta a mindenkori magyar királynők udvartartási költségeinek fedezésére szolgáltak, Anna királyné 1504-ben külön is rendelkezett az elzálogosítás kérdésében: *„...figyelembe véve azokat a szolgálatokat, amelyeket Thurzó János, a körmöczi kamara vezetője tett az országnak és a királyi családnak, ... felhatalmazást ad neki arra, hogy a körmöczi kamarát és*

¹³² Jurkovich: Levéltári Közlemények (1926) 220. p., Sklenka (2009) 87. p.

¹³³ Péch I. (1884) 86. p.

¹³⁴ Thurzó 200 000 aranyforint kölcsönt nyújtott Beatrix özvegy királyné udvartartására, ezzel elhárult annak az akadálya, hogy Ulászló feleségül vehesse a francia Anne de Foix-t, vagy ahogy nálunk nevezték, Candalei Annát. A királynő hamarosan fiút (a későbbi II. Lajost) szült, aminek eredményeképpen az addig gyökértelen, idegen királynak tekintett II. Ulászló uralkodása is sokkal elfogadottabbá vált a magyar nemesség körében (MOL DL 24385).

*Zólyom várát a tartozékaival mindaddig a kezében tarthassa, amíg a kölcsön adott összegért teljes kielégítést nem nyert.*¹³⁵ Thurzó János és György megbecsült emberré váltak a királyi udvarban és ez kihatott a Thurzó és Fugger család további üzleti kapcsolataira is.

A két család ugyanis 1503. február 7-én, Budán kiegészítette az 1499-ben megkötött szerződést¹³⁶. Megállapodtak abban, hogy a pénzváltásra külön faktort (megbízottat) bízna meg Budán, de ezt már nem a költségek megfelezésével, hanem kizárólag a Fuggerek költségén. Emellett február 9-én újabb szerződést is kötöttek¹³⁷. Ebben rögzítették, hogy egy új faktorátust is létrehoznak Budán a rézkereskedelem bonyolítására, illetve pénzváltási és egyéb kereskedelmi feladatok ellátására.

Utóbbi szerződés azt is kikötötte, hogy nem adható el réz olyanoknak, akik netalán azt Németalföldre vagy Angliába szállítanak és ezzel konkurenciát támasztanak a közös vállalkozásnak. A szerződés felsorolta a szállítási útvonalakat is:

1. Besztercebánya – Rózsahegy¹³⁸ – Lubló – Krakkó – Thorn – Danzig, majd onnan tengeri úton Antwerpen;
2. Besztercebánya – Rózsahegy – Lubló – Krakkó, majd onnan Lengyelország, Poroszország és Oroszország piacai;
3. Besztercebánya – Zsolna – Teschen – Boroszló – Sankt Georgenthal (Hohenkirchen) és onnan Nürnberg, illetve Antwerpen¹³⁹;
4. Besztercebánya – Buda–Bécs – Villach (Fuggerau) – Velenice.

Minderre azért volt szükség, mert ebben az időben a Magyarországról kiszállított réz és rézérc fő felvásárló piacainak átrendeződése

¹³⁵ A regeszta forrása: MOL DL 38747.

¹³⁶ Szövegét közölte: Wenzel (1882) 94. p. és Wenzel (1883) 10. sz. 643. p.

¹³⁷ Az ún. 3. szerződés szövegét közölte: Wenzel (1882) 95-99. p. és Wenzel (1883) 11. sz. 644-647. p.

¹³⁸ Rózsahegyben egy lerakatot tartottak fenn.–Dernschwam (1563) 125. p.

¹³⁹ Ez volt az ún. „felső út”.

következett be. 1503-ig a réz 32 %-át Velencébe szállították és csak 24 %-át értékesítették Antwerpenben. 1507-1509 időszakában azonban már a réz közel 50 %-a Antwerpenbe került és Velence csak 13 %-ban részesedett. 1510-1512 között az antwerpeni kivitel aránya már megközelítette 55 %-ot, a velencei szállítások pedig mindössze 3 %-ra estek vissza.¹⁴⁰ A villachi kohóban 1504-től már nem dolgoztak fel magyar rézércet, mert I. Miksa – Tirol akkori ura és későbbi német-római császár – maga is birtokolt schwazi ércbányákat és akadályokat gördített a konkurens magyar rézérc Ausztriába való szállítása elé. Egyébként is Schwazból sokkal egyszerűbb volt ellátni Velencét rézzel és ezüsttel, másrészt attól kezdve, hogy a mostenici és a fuggerai kohókban a magyar rézből már kivonták az ezüstöt, a magyar réz amúgy is elveszítette kiemelt jelentőségét Velence számára. Antwerpenben ugyanakkor a magyar réz egyik legjelentősebb vásárlója ebben az időben a portugál király volt, aki a kelet-indiai portugál gyarmatokat látta el a magyar származású rézzel.

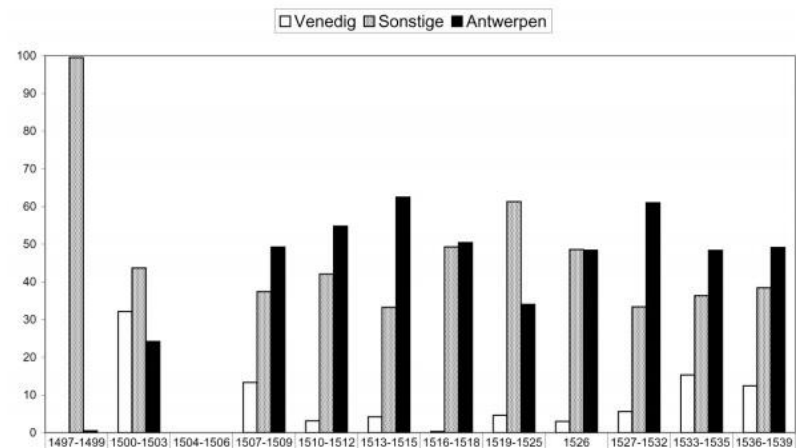
A szerződés szerint a Thurzók látták el Krakkóból Lengyelországot és Poroszországot, a Fuggerek pedig Fuggerauból Velencét, valamint Nürnbergben, illetve Danzigon és Stettinen keresztül Antwerpent. Az eladásoknak csak kisebb része történt a rézvállalat közös számlájára, az eladásokat túlnyomórészen úgy bonyolították, hogy az eladást intéző család a rezet a rézvállalattól az eladási ártól mázsánként 1 forinttal olcsóbban kapta meg és a saját családi vállalkozás keretében értékesítette. A rézvállalat számláját így csak a termelés helyén (Besztercebánya, Schwaz) működő faktorátusok, valamint a termeléssel összefüggő költségek terhelték.

Selmecbánya város tanácsa 1504. január 1-jén 4 év időtartamra kötelezettséget vállalt arra, hogy az ezüst érceiből történő kinyeréséhez szükséges ólmot kizárólag Thurzó Jánostól fogják beszerezni.¹⁴¹ Az ólmot Thurzó saját lengyelországi bányáiból szállította.

¹⁴⁰ Westermann (1972) 406. p.

¹⁴¹ Péch I. (1884) 89. p.

II. Ulászló 1504. március 15-én ismét Thurzó Jánost nevezte ki kamaragróffá és az ezzel összefüggésben álló bányaugyekben rendeletet¹⁴² intézett az alsó-magyarországi városok valamennyi polgárához, lakosához, montanistáihoz és urburáriusaihoz.

14. A magyar rész megoszlása az európai piacokon.¹⁴³

A királyi család kegyeibe fogadta a vállalkozást, miután az se-lyem és más kelmék, valamint egyéb fényűző divatcikkek vonatkozásában egyik fő beszállítójává vált a királyi udvarnak¹⁴⁴. A pápa is a Fuggerek útján bonyolította magyarországi pénzügyeit, így a török elleni háborúra szánt segélyek is a budai faktorátus útján jutottak el a királyi kincstárba.

¹⁴² Forrás: MOL DL 46683 és DL 86724.

¹⁴³ Denzel (2005) 196. p. Sonstige = más eladási helyek.

¹⁴⁴ Ismert pl. Anna királyné 1505. február 10-én kelt levele egy, a Fuggerek segítségével beszerzett, 3500 forint értékű díszkalappal kapcsolatban, melynek fedezeteként a nagyszebeni pénzverde jövedelmei és az erdélyi huszad szolgáltak. – Wenzel (1882) 100-102. p. és Wenzel (1883) 12. sz. 648-650. p.

Anna királyné ugyanebben az évben körmöci kamarai kémlésznek (officium probatoris) a nagy tiszteletben álló és Thurzó János által is ajánlott Steckh Baltazár városi jegyzőt nevezte ki élete hosszaiáig és az „*arany és ezüst fémek s érczek vizsgálásának hivatalát (munus probationis minerarum auri e targenti) reá ruházta*”. Bérét is a körmöci kamarából rendelte kifizetni. A királynő egyben felhatalmazta a bányapolgárokat, hogy a későbbiekben a kémlészt már maguk választhatják.¹⁴⁵

Anna királyné 1505-ben Zólyom várát és az alsó-magyarországi bányavárosokat zálogként Thurzó János nevére jegyeztette.¹⁴⁶ Ugyanebben az évben Thurzó János bárói címet – „Comes de Bethlenfalva” – is kapott a királytól.¹⁴⁷

Sáfár András a körmöci kamara cementezőmestere a Mátyás királytól örökjogon származó tisztségét 1505-ben 1000 aranyforintért átadta Thurzó Jánosnak és Györgynek. Az átruházást 1507. augusztus 24-én a király is megerősítette.¹⁴⁸

A cementezómű örökjogon történt megszerzésének jelentősége abban nyilvánult meg, hogy ezzel megszűnt a cementezómű külső ellenőrizhetősége: a kamaragróf a próbázás során a ténylegesnél rosszabb minőségűnek ítélve a kamarába beszállított érceket és fémeket, befolyásolhatta a beváltás során kifizetésre kerülő pénzösszegeket, továbbá lehetősége volt arra is, hogy a beváltott arany egy részéből ne veressen pénzt, hanem azt pl. külföldön értékesítse.

¹⁴⁵ Szitnyai (1893) 11-12 p.

¹⁴⁶ Sklenka (2009) 87 p.

¹⁴⁷ Lambrecht (1998) 329-330 p. Érdekes, hogy erre vonatkozóan nem találtam magyar forrásadatot, Karen Lambrecht is lengyel forrásra hivatkozik a lábjegyzetben.

¹⁴⁸ Paulinyi (1936) 73 p.

XI. Nagybánya – Thurzó György átveszi apja helyét

A rézvállalat virágzott, Thurzó János ezért újra a bányák víztele-nítési kérdéseivel kezdett foglalkozni. Az „ötletgazda” Szatmári György királyi kancellár és nagyváradi püspök volt – ő volt az, aki tíz évvel korábban Thurzó Jánosnak Besztercebányán eladta a Kollmann- és Jung-féle ezüst- és rézbányákban lévő bányarészeit – aki-nek Asszonypatakán (Nagybánya) bányabirtoka volt. A megoldan-dó feladat igazi szakmai kihívás volt, ugyanis a nagybányai arany-és ezüstabányászat éppen ebben az időszakban lehetetlenült el a bányavizek miatt.

A nagybányai bányaművelés a Szazár-hegy (eredetileg Százér, később Kereszthegy) térségében lévő bányabirtokok területén összpont-sult, melyek közül a legjelentősebb a királyi tulajdonban álló „Grosse Grueb” bányabirtok volt. Ennek területén 4 akna üzemelt, to-vábbá innen nyílt a víztelenítésre szolgáló ún. Főaltárna is, amely 600 öl (több mint 1200 m) hosszban nyúlt a hegy mélyébe. A bányaműve-lés azonban ebben az időben már mintegy 140 öllel (kb. 280 m-rel) az altárna szintje alatt folyt és ebben a mélységben már képtelenek vol-tak megoldani a bányatérségek víztelenítését. Olyan mélység volt ez, amelynek víztelenítésére egyedül a Thurzó-féle merítőmű lehetett ké-pes.

Thurzó 1505-ben Szatmári György rábeszélésére vállalta el a vízzel elárasztott nagybányai bányaművek üzembe helyezését és művelését. II. Ulászló 1505. április 4-én kiváltságlevelet adott arra, hogy – amennyiben sikerül a bányákat víztelenítenie – a termelés megindításától számított 10 esztendőn keresztül mentesül az e bá-nyákból kitermelt nemesfémek beváltásának, valamint az urbura megfizetésének kötelezettsége alól.¹⁴⁹

Thurzó János a bányák víztelenítését Szatmári asszonypataki bányabirtokán kezdte meg. A munkálatokat a Thurzó–Fugger közös vállalkozás finanszírozta, a befektetések azonban veszteségesnek

¹⁴⁹ Paulinyi (1978) 320. p.

bizonyultak. Hiába víztelenítette le ugyanis Thurzó az itteni bányarészt és kezdett bele a bánya felújításába, fejtésre érdemes ércvagyont már nem talált. A királyi udvar munkálatok folytatására vonatkozó „ösztönzésének” hatására Thurzó 1506-ban belekezdett a leggazdagabb érclelőhelyeket tartalmazó Szazár-hegyi királyi bányamű víztelenítésébe is. A munkálatokhoz a király évi 2500 magyar forintot biztosított. Jakob Fugger is szabad kezét adott Thurzónak, azt azonban kikötötte, hogy a közös vállalkozásra eső kiadások nem haladhatják meg a 3000 magyar forintot. A Fuggerek ezt követően aggódva figyelték a költségek folyamatos növekedését, és a két család végül az 1507. január 26-án kötött külön elszámolási szerződésben már úgy állapodott meg, hogy a vízvezető berendezések és a bányák felújítási költségei, a már addig kiadott összegeket is beleértve, nem haladhatják meg a 2000 magyar forintot.¹⁵⁰

Ugyanebben az évben Besztercebányán Gregor Mühlstein Hans Metzlernek – Thurzó János vejének – elzálogosította birtokait, beleértve a berggrün- (zöld festék-) üzemeket is.¹⁵¹ Ezzel a festéküzemek is a Thurzó–Fugger vállalkozás birtokába kerültek.

Thurzó János azonban ekkor már nem tartózkodott Besztercebányán, hanem Nagybányán irányította az ottani munkálatokat. A váltó-vízikereket egy régi altáróban, 32 öl mélységben építette fel a Rueder-akna mellett. Ez a nagy helyigény miatt önmagában is bravúros megoldás volt, hiszen az Agricola-féle leírás szerint a mérítőmű magassága mintegy 10 m-re tehető. A vízikerék meghajtásához szükséges vizet egy összesen 16 km hosszúságú, 29 alagúton átvezetett, 110 m esésű vízvezeték kiépítésével és három mester-séges víztározó létesítésével biztosította, amely három forrás vizét fogta össze¹⁵². Paulinyi Oszkár szerint „*itt fordult elő először a bá-*

¹⁵⁰ Paulinyi u. o.

¹⁵¹ Sklenka (2009) 87. p.

¹⁵² Woditska (1896) 41. p.

nyászat történetében, hogy völgyzárógátakkal nagy tározómedencét hoztak létre, és ez egyszersmind kellőképpen bizonyítja Thurzó János feltalálószellemét”.¹⁵³

Mielőtt azonban befejezhette volna művét, ő is a Nagybányán végigsöprő pestisjárvány¹⁵⁴ áldozata lett 1508. október 10-én.

Az elhunytat Lőcsére szállították, és ott temették el nagy pompával¹⁵⁵. Életpályájának jelentőségéről kortársai közül elsőként Jodocus Ludovicus Decius, Zsigmond lengyel király történetírója emlékezett meg¹⁵⁶: „... született magyar volt, nemesi származású, változatos sors által megkínzott ... neve külföldön kitartásáról és szorgalmáról vált híressé, és mindenütt dicsérettel emlegették. Nagy találékonyságot és tudós gyakorlottságot mutatott az arany-, ezüst- és rézbányák felkutatásában, számos találmány és eljárás fűződött személyéhez, amelyek révén sok ércet tudtak kibányászni.”

A fertőzést az éppen Nagybányán tartózkodó Thurzó György is elkapta, de neki sikerült felgyógyulnia. Gyógyulását követően azonban királyi parancs kötelezte az apja által megkezdett nagybányai munkálatok folytatására. A kincstári támogatás viszont már nem volt elégséges, és a Fugger Jakab által meghatározott összeg is felhasználásra került, így saját költségére kellett tovább finanszíroznia a munkálatokat. Közel hét év elteltével, 1515. május 31-én tudott a királynak beszámolni a munkálatok befejezéséről, és csak ezt követően szabadult fel a királyi kényszer alól.

A Thurzó-féle szerkezet ugyan működőképes volt, azonban a hatalmas munkával megvalósított vízvezeték-rendszer sem tudott

¹⁵³ Paulinyi (1978) 326. p.

¹⁵⁴ Fennmaradt Thurzó György 1508. november 19-én Batthyány Benedek királyi kincstartóhoz intézett levele, melyben a nagybányai kamaránál a pestis miatt előállott nehézségekről beszámolt (MOL DL 46878).

¹⁵⁵ Fennmaradt 1507. február 28-án kelt végrendelete is (MOL DL 21672).

¹⁵⁶ Decius (1521) 21., 26-27. p. Hegedűs (1984) 554-555. p. Bővebben Szőke Kornélia doktori értekezésében olvashatunk róla.

egész évben megfelelő vízellátást biztosítani a folyamatos üzemeléshez. A források ugyanis nyáron elapadtak, télen pedig befagytak, emiatt az év jelentős részében (mintegy 4-5 hónapnyi időszakban) a víztelenítési munkálatokat le kellett állítani, és így évente két alkalommal is a bánya víztelenítését előről kellett kezdeni. Minden egyes alkalommal 14 nap kellett ahhoz, hogy a bányatérsegeket levíztelenítsék. A bányavíztelenítési munkák Nagybányán tehát kudarcba fulladtak¹⁵⁷, a beinvestált összegek soha nem térültek meg.

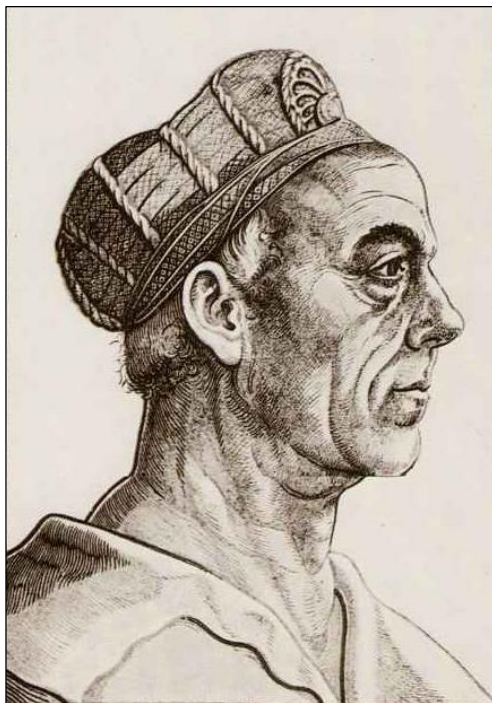

15. Thurzó János sírelméke a lőcsei Szent Jakab templomban.

¹⁵⁷ Minderről bővebben Paulinyi Oszkár hivatkozott írásában bővebben olvashatunk: Paulinyi (1978) 327-330. p.

Ez a néhány év volt amúgy is Thurzó-Fugger rézvállalat életében a legrosszabb időszak, 1507 és 1510 között pl. mindössze 67 500 mázsa rezet tudtak értékesíteni (84 %-át a Fuggerek és csak 16 %-át a Thurzók).

Thurzó János halálával, majd Ulrich Fugger 1510. április 19-én történt halálát követően a közös vállalkozás belső viszonyaiban jelentős változások következtek be. A vállalkozás teljhatalmú vezetője ekkor már Jakob Fugger volt, aki Thurzó János halálát és Thurzó György kényszerű nagybányai tartózkodásait „kihasználva” minden érdemi döntési jogkört magához vont.

16. Hans Burgkmair der Ältere fametszete Jakob Fuggerről, 1511.¹⁵⁸

¹⁵⁸ A kép eredetije a bécsi Albertina Museumban található. (Internet.)

A „közös magyar üzletben” Thurzó György mellett féltestvérei, Elek és János is szerepet kaptak és a Fugger-társaság is családi vállalkozás maradt – a gyermektelen Jakob Fugger ugyanis fivéreinek gyermekeit vonta be a vállalkozásba – „Jakob Fugger és fivéreinek fiai” cégnév alatt.

A körmöci kamara vezetését 1509-1517 között Thurzó György látta el¹⁵⁹. Kezdetben úgy tűnt, hogy minden téren képes apja örökébe lépni, Körmöcbányán pl. nevéhez fűződött a régi altárna szintje alatt 50 öllel egy, a víztelenítésre szolgáló új altáró kihajtásának megkezdése 1511-ben¹⁶⁰. A nap mint nap jelentkező gondok és ellentétek, valamint a nagybányai „kényszer” azonban hamar fel-őrölték tenni akarását és egyre kedvetlenebbül végezte teendőit.

Az 1510-es években a Besztercebányáról induló ércszállítási útvonalak csomópontjaiként már 14 Fugger faktorátus¹⁶¹ működött Európában: Besztercebányán, Budán, Bécsben, Villachban (Fuggerau), Teschenben, Krakkóban, Thornban, Danzigban, Boroszlóban, Stettinben, Lipcsében, Hohenkirchenben, Frankfurtban és Antwerpenben. A faktorátusok nemcsak kirendeltségként, hanem lerakatként is működtek. A vállalkozás központja természetesen Augsburgban volt.

A szállítások zömét tengeri úton bonyolították. A rézszállítás a Danzigból és Stettinből induló, túlnyomórészt holland hajókból álló karavánokkal a Sund-vám¹⁶² ellenére is sokkal olcsóbb, de esetenként veszélyesebb is volt. A veszélyt nem a viharos időjárás, hanem

¹⁵⁹ Adatok erről 1512-ből és 1514-ből tanúskodnak (MOL DL 47007 és DL 22606).

¹⁶⁰ Péch I. (1884) 99. p.

¹⁶¹ Egy évtizeddel később a faktorátusok száma már a 20-at is meghaladta.

¹⁶² A Dán Királyság a Dánia és Svédország közötti tengerszoroson áthaladó hajók rakományára vámot vetett ki. A magyar réz azonban „hálás” portéka volt, mert a rézrudakat és lemezeket a teherhajó ballasztcsúlyaként is használhatták, elrejtve a rézárut más, könnyebb rakomány

a gyakori háborús viszonyok jelentették. 1511 augusztusában történt pl., hogy a Hanza városok szövetségének Lübeck kikötőjéből induló hajóhada a danzigi kikötőből kifutó hajóraj több hajóját elszüllesztette, a többi hajót pedig elfogta. Az elfogott hajók raketejében 3600 q rezet foglaltak le. A Fuggerek kára óriási volt. Hosszas tárgyalások eredményeképpen ugyan végül elérték, hogy a réz nagyobbik hányadát visszakapják, de az ezzel kapcsolatban kifizetett költségeik meghaladták a 6650 Ft-ot.¹⁶³

A Thurzó és Fugger család 1512-ben egy újabb házassággal erősítette meg szövetségét. Thurzó János második házasságából származó Katalin nevű leánya férjhez ment Georg Fugger fiához, Raimundhoz¹⁶⁴.

A vállalkozás gazdasági eredményei és térfoglalása egyre több irigyet készített arra, hogy fellépjenek a részvállalat és a Thurzó-család ellen. Thurzó János halálát követően felszínre kerültek a Besztercebánya bányaváros és a részvállalat közötti, korábban elfojtott indulatok és súrlódások is. A városi hatóság egyre vehemensebben vitatta pl., hogy bár a bányaügyek terén hagyományosan a bányavárosok hatóságai gyakorolták a törvényhatósági (bányabírószéki) jogköröket, a részvállalat és annak minden bánya- és kohóműve, bányamunkása és egyéb közreműködője teljesen függetlenné vált a városok törvényhatóságától. Amíg Thurzó János élt, addig a vitákat mindig méltányos módon sikerült lerendeznie, fiai azonban erre már nem ügyeltek annyira és az ellentétek hamar kiütözköztek.

Az ellenfelek leggyakrabban arra hivatkoztak, hogy a kitermelt érc után nem fizettek urburát és az ezüstöt sem váltották be a körmöci kamarában. Csalást gyanítottak mindenben és nem hitték el,

(pl. gabona vagy gyapot stb.) alá, így kivonhatták azt a vámszabás alól. – Gierszewski (1977) 541. p.

¹⁶³ Péch I. (1884) 92. p., Terény (1940), Kropf (1899), Divéki 1905. 54-55. p., Horváth (1840) 85. p.

¹⁶⁴ Wertner Mór ez esetben is az „Augsburger Hochzeitsbuch” vonatkozó bejegyzését idézi: „1512 Herr Reimundus Fuggerr. Catharina Turtzo”.

hogy mindezek királyi privilégiumból eredő jogosultságok voltak. Az 1514. október 18-án, Pesten megnyitott országgyűlésen a rendek elfogadták az 1514. évi I. törvénycikket, amely úgy rendelkezett, hogy „...a királyi felség összes jövedelmeit, ... valamint a bányákat és minden sókamarát, arany és ezüstabányákat meg a királyi városokat ... vissza kell adni...”. A rendelkezés, amely a körmöci kamara bérletére is vonatkozott, a Thurzó–Fugger-vállalkozás elleni első nyílt támadás volt. Thurzó Györgynek kényszerűen le kellett mondania kamaragrófi tisztségéről.

A rézvállalat elleni támadások azonban ezzel nem értek véget: II. Ulászló 1515. január 7-én utasította a bányavárosok polgárait, hogy megbízottjaik jelenjenek meg az udvarban. Az utasítás szerint ott „az igazsághoz híven és minden félelem nélkül elmondhatják mindazon jogtalanságokat, amelyeket, mint hallottuk, Thurzó Györgytől és másoktól szenvedtek”.¹⁶⁵ Besztercebánya bányaváros hatósága egy hat pontból álló jegyzéket állított össze panaszai tárgyában. A kifogások legfontosabbika az volt, hogy a város nem gyakorolhatja törvényhatósági jogkörét a rézvállalat felett, emellett a rézvállalat nem a városból szerzi be a bányamunkások ellátásának árucikkeit, és ezáltal megrövidíti a város, valamint a polgárok jövedelmeit. Az 1515. január 27-től február 1-ig tartó vizsgálat folyamán a bányavárosok küldöttsége a nádor által vezetett bizottság elé tárta a panaszokat, a tanácskozások azonban érdemi eredménnyel nem jártak. Thurzó György azzal védekezett – sikeresen –, hogy a bányavállalkozással kapcsolatos jogokat és a kamara bérletét is az uralkodónak nyújtott kölcsönök fejében szereztek, és ezekről csak erőszakkal lehet őket megfosztani.¹⁶⁶

Egy selmecebányai bányapolgár –Wenzenlai Zsigmond – kihasználódó a kialakult vitás helyzetet, azonnal felajánlotta, hogy az addig fizetett bérleti díj kétszereséért (évi 30 000 magyar forintért) hajlandó bérbe venni a körmöci kamarát, ha megkapja a Thurzók

¹⁶⁵ A vonatkozó dokumentumokat közölte Wenzel (1882) 105-108. p.

¹⁶⁶ Hermann (1961) 58. p., Gyöngyössi (2005) 166. p.

és Fuggerek összes bányüzemét is, meglévő kiváltságaikkal együtt. Az udvarban meg is kezdték vele a tárgyalásokat. Az üzleti vetélkedésből és a vizsgálatból azonban a Thurzók kerültek ki győztesen. 1515 júniusában már ismét Thurzó György és mellette Elek és János volt a körmöci kamara bérlője. II. Ulászló június 16-án, Pozsonyban kelt oklevelében erre vonatkozóan mindössze annyi szerepel, hogy a kamarát, amelyet „kénytelen” volt a Thurzóktól elvenni, most visszaadja nekik.¹⁶⁷ A király ezt követően háromszor is felszólította a bányavárosokat, hogy ismerjék el a Thurzókat (Györgyöt, Eleket és Jánost) a körmöci kamara ispánjainak és engedelmeskedjenek nekik.

A bányaművek bérleti szerződését is sikerült meghosszabbítani. Csáktornyai Ernust János október 6-án besztercebányai városi és bányabirtokát újabb 5 évre haszonbérbe adta a vállalkozásnak.¹⁶⁸ A bérleti szerződésben ekkor azonban bérlőként a Thurzó testvérek mellett már Fugger Jakabot is feltüntették. A bérleti díj az első két évben 3000 forintban, az ezt követő években pedig 3500 forintban volt megszabva.

A Thurzók hatalmának újbóli megszilárdulását követően azonban hamar kiújultak az ellentétek a rézvéllalat, valamint Besztercebánya városa között. 1516 márciusában meghalt II. Ulászló, és vele a Thurzó–Fugger-vállalkozás egyik fő támogatóját veszítette el. A kiújult ellentéteket csak némileg tompította, hogy a II. Lajos nevében eljáró királyi tanács¹⁶⁹ 1516. április 17-én a besztercebányai bányapolgárokat minden újonnan nyitott bánya esetében 4 évre felmentette az urbura fizetése alól.¹⁷⁰

¹⁶⁷ Gyöngyössy (2005) 166. p.

¹⁶⁸ A Budai Káptalan erről szóló bizonyáglevelének szövegét közölte: Wenzel (1882) 102-105. p. és Wenzel (1883) 13. sz. 651-654. p. Lásd még Sklenka (2009) 88. p.

¹⁶⁹ II. Ulászlót a trónon 10 éves fia, II. Lajos követte, akinek nevében a királyi tanács gyakorolta a hatalmat.

¹⁷⁰ Péch I. (1884) 100. p.

17. Hans Holbein rajza Thurzó Györgyről.¹⁷¹

Thurzó György időközben úgy határozott, hogy a továbbiakban már nem kíván közreműködni a rézvállalat ügyeinek intézésében és Jakob Fuggernek is azt tanácsolta, hogy a bajokat és veszteségeket elkerülendő, hagyjanak fel a magyarországi közös vállalkozással. Amikor 1517 tavaszán Krakkóban is pestisjárvány tört ki, örök-

¹⁷¹ Forrás: Vasárnapi Ujság, 1879. 10. sz.

re elhagyta a várost, és családjával feleségének szülővárosába, Augsburgba költözött.

Anton Fugger feljegyzése szerint Thurzó Györgynek az volt a véleménye, hogy „*elég sokáig kerestünk, most hadd keressenek mások is*”. Jakob Fugger ezt határozottan visszautasította: „*eszem ágában sincs, hogy az üzletet félbehagyjam, addig akarok nyerni, ameddig csak lehet...*”.¹⁷²

Azonnal felvette a kapcsolatot Ernust Zsigmonddal, hogy a bérleti szerződés 1518-ban esedékes lejártát követően hajlandó lenne-e azt oly módon meghosszabbítani, hogy annak megkötésében már csak a Fugger-társaság venne részt. Ernst János 1517. május 27-én, Budán kelt levelében arról tájékoztatta Jakob Fuggert, hogy számára előnyösebb lenne, ha továbbra is a Thurzó családdal állnának közvetlen kapcsolatban.

További gondot okozott azonban, hogy Thurzó Elek is vonakodott a rézvállalatban való közreműködéstől. Girolamo Balbi – Szatmári György kancellár bizalmi embere – 1517. május 27-én kelt, Jakob Fuggerhez intézett levelében erről a következőképpen írt:

„*Szerfölött kívánatos, hogy Thurzó Elek a vállalatban maradjon. Nemcsak azért, mert érti a magyar nyelvet s otthonos a királyi udvarban; hanem azért, mert ha a pécsi püspök (Szatmári György), kinél van ez időben minden hatalom, látni fogja, hogy az ő sógora (Thurzó Elek), akire való tekintetből vette pártfogásába a vállalatot, abból kilépett: vagy teljesen felhagy a vállalat támogatásával, vagy kevésbé fogja érdekeit elősegíteni. Már pedig mindkét eset veszedelmes volna.*”¹⁷³

Fugger Jakob végül meggyőzte Thurzó Györgyöt és Eleket is, hogy legalább névleg, de továbbra is vegyenek részt a „közös magyar üzletben”. Ernst Zsigmond, valamint János így 1518-ban újra

¹⁷² Leopold (1926)

¹⁷³ Tóth-Szabó (1906) 126. p.

a Thurzókkal szerződve állapotok meg a szerződés újabb öt évre történő meghosszabbításában.¹⁷⁴

Thurzó György a körmöci kamaragróf tisztségét 1517-1520 között ugyan csak névleg, de együtt látta el Thurzó Elekkel és János-sal¹⁷⁵.

XII. Thurzó Elek

1517. június 16-án, október 10-én és december 20-án – II. Lajos nevében a királyi tanács határozatokat hozott azon vádak tárgyában, melyeket Besztercebánya városa emelt a Thurzók ellen. E határozatok azonban csak néhány kifogás ügyében rendelkeztek, nevezetesen, hogy *„eddig a város polgárai adtak el élelmiszert a bányamunkásoknak, most a Thurzók a maguk hasznára árusítják a munkások között az élelmiszereket, korábban a polgárok adtak el pálinkát, most ezt a jogot is a Thurzók vették igénybe a maguk részére, a Besztercéhez tartozó villák¹⁷⁶ a taxát a városnak fizették, most a Thurzók официálisai a maguk részére hajtják azt be tőlük”* stb.¹⁷⁷

Besztercebánya azonban mindezt nem hagyta annyiban. Panaszai az 1518 októberében tartott bácsi országgyűlés elé is eljutottak. Erről tanúskodik az ott hozott és a király által is szentesített 1518. évi XI. (bácsi) törvénycikk¹⁷⁸: *„a bányavárosok régi szabadságaikban megtartandók; és hogy a bányákba szállítandó eleség után vagy semmi, vagy csak csekély vámot kell szedni.*

Az arany- és ezüsttermő helyekre és bányákra nézve határoztuk:

¹⁷⁴ Wenzel (1882) 42-43. p. és 109-110. p.

¹⁷⁵ MOL DL 23340.

¹⁷⁶ Falvak.

¹⁷⁷ Wenzel (1882) 110-112. p. és Wenzel (1883) 17. sz. 659-660. p.

¹⁷⁸ A törvénycikk szövegét itt és a következőkben a „Corpus Juris Hungarici”-ből idézem (<https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torvenyei>).

1. § *Hogy a bányaművelők és a bányavárosok régi szabadságaik-ban megtartandók, úgy tudniillik, hogy a bányászok és a banya-városok lakói a bányákba saját szükségükre szállítandó bármely tárgyak után semmi vámot se tartozzanak fizetni.*

2. § *Más külsőktől pedig, akik nem laknak a bányavárosokban, hanem mindenünnen élelmi szereket és egyéb a bányaművelésre szükséges dolgokat szállítanak, szabad ugyan vámot szedni, de az úgy mérséklendő, hogy a tőlük szedett vám is csak igazságosnak és tisztességesnek s ne fölöslegesnek látszassék.*

3. § *Hogy azonban a vámentesek és a vámbirtokosok egymás közt ne czivódjanak, tartozzanak a mentességről és a vámról szóló leveleiket az ülnök és tanácsos urak részéről kitűzendő rövid határidőben a királyi felség előtt felmutatni és a melyeket ezek közül régiebbeknek és inkább arra valóknak fognak találni, azokat meg kell tartani.*

4. § *És ha azokat elő nem mutatnák, erejüktől örök időkre megfosztottnak tekintendők és jövőre azok erejével senki se éljen.*

5. § *A kijelölt határidőben a tanácsos és ülnök urak ama vámok igazságos és tisztességes szedését is határozzák és szabják meg.”*

A bácsi országgyűlésen hozott intézkedések érvényességét 3 évben határozták meg azzal, hogy a következő, 1521. április 24-re összehívandó országgyűlésen kell majd döntenie érvényességük további fenntartásáról. 1519 februárjában azonban meghalt Szapolyai István nádor és az új nádor megválasztása miatt ismét országgyűlést kellett összehívni. Az újabb bácsi országgyűlés az 1519. évi IV. és V. törvénycikkekben megismételte az előző évben hozott törvény rendelkezéseit, emellett újabb – a Thurzó–Fugger rézvállalatot is érintő – törvényeket alkotott:

A) 1519. évi VII. törvénycikk: *„hogy a kamarásoknak nem szabad a maguk számára bányákat művelni.*

Hogy a körmöczi, valamint a nagybányai kamarások önmagukra és a maguk számára arany és ezüstbányákat semmiképen sem művelhetnek.

1. § Kivéven azokat, a melyeket tudniillik ők maguk, saját költségükön újonnan kezdetek művelni.

2. § Akképen, hogy a mások költségén megkezdett és megkezdendő bányákban társaságban nem állhatnak.”

B) 1519. évi IX. törvénycikk: *„az arany és ezüst, miként Mátyás király idejében, a kamarában váltandó be.*

Az aranyat és ezüstöt finomságához és értékéhez képest, a Mátyás király idejében követett módon és szokás szerint a királyi kamarában kell beváltani és elfogadni.

1. § És ezt úgy a kamarásokra, mint a bányászokra nézve is kell érteni.

2. § Amely előrebocsátottaknak tiszteletben tartása esetében a megszőkött bányaművelők visszatérendenek és meg fognak szaporodni s a királyi felségnek meg az országnak tízszer annyi aranya és ezüstje leszen.”

C) 1519. évi X. törvénycikk: *„az aranyat és ezüstöt az országból nem kell kivinni. A királyi tanács készítsen utasítást a kincstárnok számára, aki a pénzügyet gondozza.*

Azt pedig, hogy az aranyat és ezüstöt az országból ki ne vigyék, a decretum nyilván tartalmazza és e részben az ott előirt szabályt kell megtartani; ezekre az előbocsátottakra nézve pedig a királyi felség kincstárnokának különösen a bányákra kell gondot viselnie, de a módról, rendről és annak feltételeiről, hogy a bányák ismét régi virágzó állapotba juthassanak, első sorban a tanácsos és ülnök urak tartozzanak gondot viselni és a kincstárnok úrnak miképp eljárására nézve utasítást adni.”

A törvénycikkeknek azonban senki sem szerzett érvényt. Az 1520. február 6-ra összehívott újabb országgyűlés ugyan megint elrendelte a bácsi végzése végrehajtását, de ismét csak eredménytelenül.

A királyi tanács 1519. október 4-én, II. Lajos nevében ítéletet hirdetett a Besztercebánya város által a Thurzó–Fugger rézvállalat ellen támasztott panaszok tárgyában és a város minden panaszát

elutasították.¹⁷⁹ Az ítélet indokolása szerint „A Thurzók ügye sok mindenféle okból igazságosabb és a beszterceiek petíciója el nem fogadható. A legfőbb ok pedig, hogy a Thurzók nem a saját, hanem a bányászok érdekét nézték, s nem a maguk, hanem az egész ország hasznát és előnyét, ... míg a besztercei polgárok csak magánhasznukat keresték, a bányászok jogai ellen támadtak, nem gondolva arra, hogy a bánya visszafejlődésével magukra és városukra is kevesebb fény és jólét áramlana.”¹⁸⁰

Nagy győzelem volt ez a Thurzó–Fugger-vállalkozás számára, ugyanakkor Besztercebánya polgárságát és lakosságát az ítélet megdöbbsentette, elkésértette és végképp a rézvállalat ellen hangolta. A város az ítélet ellen óvást nyújtott be, és ebben mellé állt a királyi ügyek igazgatója is.¹⁸¹ A Thurzó–Fugger vállalat a pernyertesség eredményeképpen további terjeszkedésbe kezdett. Erről tanúskodik, hogy Hedvig tesseni hercegnő – az elhunyt Szapolyai István nádor özvegye – 1520-ban engedélyezte, hogy a Thurzó–Fugger vállalat Liptó vármegyében, a likvai várhoz tartozó birtok területén is műveket (officina) építsen és az ottani erdőket is szabadon használhassa¹⁸².

Az Augsburgban élő, és ekkor már betegeskedő Thurzó György 1520-tól névleg sem működött közre a körmöci kamara vezetésében, a kamaragrófi tisztség féltestvérére, Thurzó Elekre szállt¹⁸³. Jakob Fugger és Thurzó György egy 1521. február 21-én kelt számadásban rendezték a közöttük fennálló rézkereskedelmi és egyéb

¹⁷⁹ Wenzel (1882) 43 p. 112-118. p., Wenzel (1883) 18. sz. 660-667. p., MOL DL 24787.

¹⁸⁰ Halász Gábor (1938) 825. p.

¹⁸¹ Előbbit a Túróci Káptalan bizonyágleveléből – Wenzel (1882) 118-120. p. és Wenzel (1883) 19. sz. 667-668. p. –, utóbbit Báthori István nádor bizonyágleveléből – Wenzel (1882) 120-121. p. és Wenzel (1883) 20. sz. 668. p. – ismerjük.

¹⁸² Wenzel (1882) 121-122. p. és Wenzel (1883) 21. sz. 61-62. p.

¹⁸³ Thurzó Elek ekkor már a királyi udvar kamarása volt (MOL DL 23.575, 23.576, 23.577).

üzleti ügyeket, március 15-én Thurzó György végrendelkezett, majd március 21-én meghalt.¹⁸⁴

A török seregek 1521-ben hadjáratot indítottak Magyarország ellen. Előbb elfoglalták Szabács, majd Zimony várát, majd júliusban ostrom alá vették a Magyarország kulcsaként emlegetett Nándorfehérvár várát. Francesco Massarónak, a velencei követ titkárának július 16-án kelt jelentéséből tudjuk, hogy „*az egész ország a legnagyobb rémületbe esett*”. II. Lajosnak azonban sem pénze, sem katonája nem volt arra, hogy megakadályozza Nándorfehérvár elését, amely augusztus 26-án be is következett. Ezzel az ország délről teljesen védtelenné vált.

Ebben a kétségbeejtő helyzetben fogalmazódott meg egy ötlet arra, hogy pénzrontással kell megszerezni egy zsoldoshadsereg felállításának adókból be nem szedhető költségfedezetét. A legkorábbi dokumentumok, amelyekben II. Lajos bejelentette, hogy „*új pénz verését határoztuk el*”, két 1521. augusztus 22-én kelt levél volt, melyben a király arról írt, hogy Thurzó Eleket „*főkamarásunkat és körmöci kamaránk ispánját, akire ezen új pénz verésének terhét és gondját, jóllehet akarata ellenére raktuk*”, illetve „*akire ezen új pénz verésének gondját bíztuk*” kapta feladatul a „*nova moneta*” verését¹⁸⁵. A király tehát nem a kincstartót, hanem főkamarását bízta meg a feladat végrehajtásával, nyilván azért, mert kamaragófként a körmöci pénzverde amúgy is hozzá tartozott. Az előkészületeket követően Körmöcbányán és Budán 1522. év elején meg is kezdték a nova moneta verését.

Az addig vert ezüstdénárok 8 latos ezüstműből (vagyis 50 % ezüstöt és 50 % rezet tartalmazó ún. pagamentumból) készültek. A nova monetát az addigi ezüsttartalom felével, azaz 4 latos ezüstműből verték. Az új pénz verését kezdettől fogva a Fuggerek által 1521-ben Magyarországra küldött Hans Alber irányította, először Körmöcbányán, majd Budán. Budán kifejezetten e célból állították fel ismét a pénzverdét,

¹⁸⁴ Wenzel (1882) 122-128. p., MOL DL 25324, DL 23525 és DL 25309.

¹⁸⁵ Hermann (1975) 312. p.

Tirolból és Németországból ide küldött munkásokkal. Az új dénárok bevezetése rövid időn belül óriási inflációt eredményezett és teljesen szétzilálta az addig is állandó pénzhiánnyal küszködő királyi államháztartást.

II. Lajos 1522. január 13-án feleségül vette Habsburg Máriát. Ugyanebben az időben a király Thurzó Eleket kincstartóvá¹⁸⁶ nevezte ki, aki azonban továbbra is a körmöci kamara bérlője maradt, testvérét, Jánost állítva a kamara élére.

A királyi tisztségviselők hierarchiájában a kincstartó volt a második leghatalmasabb méltóság. A kincstartó kezelte – amennyiben nem voltak bérbe adva vagy elzálogosítva – az ún. rendes királyi bevételi forrásokat, mint a pénz- és bányakamarák, sókamarák, harmincadok stb. Thurzó Elek 1522. január 14-től 1523. szeptember 6-ig, majd egy rövidebb időszakban, 1525-ben töltötte be a kincstartói tiszteket. A köztes időszakban, illetve 1526-27-ben tárnokmester, 1527-30 között országbíró, 1531-től 1542-ig pedig királyi helytartó volt.

Február 2-án Mária a királytól megkapta az 1427 óta hagyományosan a királynőt megillető birtokokat, közöttük az alsó-magyarországi bányavárosokat és a körmöci kamarát is¹⁸⁷. Ettől kezdve a Thurzók neki fizették a körmöci kamara bérleti díját. Az ifjú királynő azonnal megpróbált olyan intézkedéseket tenni, amelyek a kincstárnak az alsó-magyarországi bányavidékről származó jövedelmeit növelhették. Ismert pl. 1522. június 16-án kelt leirata, melyben biztosította Selmecebánya városát jóakarataról és egyben tudatta, hogy meghagyta Thurzó Eleknek, hogy a várost privilégiumai birtokában tartsa meg.¹⁸⁸

Csáktornyai Ernust János ebben az évben a besztercebányai városi és bányabirtokot újabb 18 évre haszonbérbe adta Thurzó Eleknek.¹⁸⁹

¹⁸⁶ MOL DL 246.135, MOL DL 58.336.

¹⁸⁷ Schmidt (1834) 85-88. p.

¹⁸⁸ MOL DL 47460.

¹⁸⁹ Wenzel (1882) 128-130. p. és Wenzel (1883) 23. sz. 68-70. p.

18. Thurzó Elek.¹⁹⁰

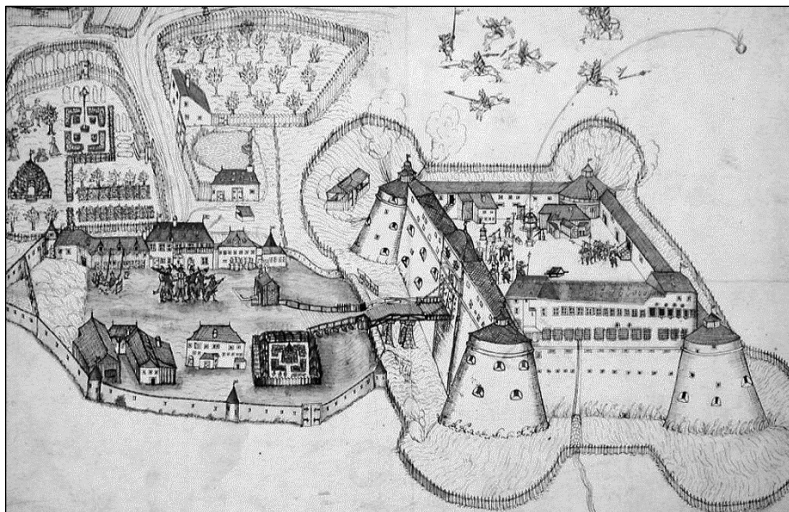
Thurzó Elek kincstartói működésének egyik nagy eredménye volt, hogy az 1523. április 24. – május 19. között üléselő budai országgyűlés elfogadta az 1523. évi XXXIX. törvénycikket, amely a Thurzó–Fugger vállalkozás érdekeit is szolgálta. A törvénycikk szerint *„mindenkinek szabad bányákat művelni, és arany s ezüstérceket ásní. Hogy arany és ezüst bőven legyen, engedje meg a királyi felség, hogy az arany- és ezüst-, valamint a réz és más ércbányákat mindenki szabadon művelje.*

¹⁹⁰ Thurzó Elek síremléke a lőcsei Szent Jakab templomban. (Forrás: Wikipédia.)

1. § És azok mivélésére idegen országokból is hívasson be munká-sokat és bányászokat és ezt nyilvános rendeletben tétesse közhírré.

2. § És aztán méltóztassék úgy azokat, mint a mostaniakat az ő régi szabadságaikban megtartani és minden megtámadó ellenében megvédeni.”

Mária királynő 1523-ban Thurzó Eleknek és Jánosnak adományozta Vöröskő várát és a hozzá tartozó 15 falut magába foglaló birtokot. A Thurzók 1535-ben a várbirtokot eladták a Fugger családnak.

19. Vöröskő vára 1570 körül.¹⁹¹

Zsigmond lengyel király 1523-ban majd 1524-ben két kiváltság-és védlevelet is adott a Thurzó–Fugger társaság számára.¹⁹² Úgy tűnt, hogy a vállalkozás ismét leküzdötte a nehézségeket.

¹⁹¹ Forrás: Wikipédia.

¹⁹² Wenzel (1882) 131-134. p. és Wenzel (1883) 24. sz. 71-74. p.

1523. év végén azonban a körmöci kamara lejáró bérleti szerződését Mária királynő már nem hosszabbította meg. A hét bányaváros, valamint a zólyomi uradalom, illetőleg a kamara működését 1524. január 1-től saját kézbe vette és a kamara élére pénzügyi szakértőjét, a korábban a tiroli pénzverést irányító *Bernard Behaim*-ot (Beheim) állította. A Thurzók (és a Fuggerek) ezzel elvesztették a körmöci kamara bérletét.

Egyedül a kamara cementező-üzemét (*Officium cementi seu auri tractationis*) tarthatták meg, melyet 1505-től örökjogon birtokoltak és azóta függetlenítettek a kamara szervezetétől. Ezzel azonban az aranybeváltás felügyeletét, illetve lebonyolítását is kivonták a kamara ellenőrzése alól is. Az aranybeváltás folyamatát egészen 1551-ig a kezükben tudták tartani.

A kamara bérleti jogának elvesztése a Thurzó–Fugger társaság magyarországi befolyásának jelentős csökkenését eredményezte, melyet ellenfeleik azonnal kihasználtak. Kapóra jött Thurzó Elek és a Fuggerek szerepe a pénzrontással kapcsolatban is, így a Thurzó–Fugger társaság hamarosan ismét a támadások kereszttüzebe került. Ellenfeleik állítása szerint az új pénz verésén nem kevesebb, mint 800 000 forintot kerestek.

Az 1524 októberében Pesten (Rákosmezőn) tartott országgyűlésen a rendek olyan határozatot hoztak, hogy „*az ország zsírját kiszívó Fuggereket*” az országból ki kell űzni, de a tétovázó király végül ezt a határozatot nem erősítette meg. A Királyi Tanács ugyanakkor vizsgálatot rendelt el a Fuggerek gazdálkodása felett, és a vizsgálat eredményeképpen 200 000 forintra bírságolta a Thurzó–Fugger társaságot.

Besztercebányán is újra fellángoltak az ellentétek. A városi tanács 1525-ben bizonyáglevelet állított ki a bányapolgárok és a Thurzó–Fugger rézvállalat között fennálló vitás kérdésekről.¹⁹³ Az események ettől kezdve felgyorsultak.

¹⁹³ Wenzel (1882) 138-144. p.) és Wenzel (1883) 26. sz. 78-84. p.

Az 1525. május 10-én, Pesten megnyílt országgyűlésen a rendek követelték, hogy a „nova moneta” verésével azonnal hagyjanak fel. Az országgyűlés által elfogadott 1525. évi IV. törvénycikk elrendelte, hogy „...a Fukkarok és az összes külső nemzetbéliek, kik az ország kincseit nyilván kimerítik és kiviszik, ez országból azonnal kitiltandók és kiküldendők, és helyükbe magyarokat kell tenni”. A XXV. törvénycikk pedig arról rendelkezett, hogy a jövőben ismét a régi pénzzel azonos értékű pénzt kell verni. A nova monetát azonban nem vonták ki a forgalomból, hanem értékét úgy szabályozták, hogy a továbbiakban két új dénár ér egy régit.

Az infláció következtében a bérükből megélni képtelen, továbbra is nova monetával fizetett besztecebányai bányamunkások 1525. május 19-én megtagadták bérük „rossz pénzben” történő felvételét. A felfegyverzett munkásokkal Hans Ploss, a Fuggerek faktora kezdett tárgyalni. Ennek során a munkások előadták legfontosabb sérelmüket, hogy megerőltető és veszedelmes munkájuk mellett a „fél fizetésből” életüket már nem tudják fenntartani, s inkább felhagynak a bányamunkával. Plossnak egy egész napos győzködést követően végül másnap a besztecebányai városi tanács előtt Hany Mátyás zólyomi várnagy jelenlétében sikerült kiegyeznie a munkásokkal.¹⁹⁴

II. Lajos május 24-én elrendelte a magyarországi Fugger-vagyon zárolását és a rézvállalat minden ingó és ingatlan vagyonának lefoglalását. A lefoglalást követően összesítést készítettek a besztecebányai rézbányák jövedelméről. Ebben a kitermelt réz mennyiségét átlagosan évi 28 000 mázsában, a kinyert ezüstöt pedig 10 625 márkában határozták meg¹⁹⁵.

1525. június 2-án a bányamunkások ismét megtagadták a munkakezdést. Ezzel kirobbant az ún. besztecebányai bányászsztrájk. Hans Ploss ekkor már hiába helyezett kilátásba minden forint bér

¹⁹⁴ Wenzel 1880. 170-171. p., Heckenast (1952) 375-376. p.

¹⁹⁵ Ez hozzávetőlegesen megegyezik az augsburgi központban nyilvántartott adatokkal. – Hermann (1981) 114. p.

után 50 dénár béremelést, a munkások ezt nem fogadták el. Kijelentették, hogy csak akkor hajlandók a munkát felvenni, ha fizetésüket a régi pénzben kapják meg. Ploss – hogy a munka felvételére rábírja őket – ezen alkalommal hajlandó volt egy dénár helyett kettőt (vagyis a régi pénz vásárlóértékének nagyjából megfelelő pénz) kifizetni nekik, de egyidejűleg azt is kijelentette, hogy mindezt csak a bányamunkásság erőszakos követelésére teszi. A bányászok hosszú tanácskozás után végül elfogadták a felajánlott bért, és felkérték Plosst, hogy június 7-ig (azaz a pünkösöd ünnepe miatti következő munkanapig) követelésük teljesítése kérdésében adjon választ, hogy tudják magukat mihez tartani.

A sztrájkoló bányászok egyidejűleg küldöttséget menesztettek Budára a királyi udvarba is, ahol azonban a küldötteket börtönbe vetették és csak több mint egy esztendei fogság után engedték őket szabadon.

Június 7-én újabb egyezkedésre került sor a munkába lépésről és megállapodtak abban, hogy a bányászok hajlandóak június 15-ig dolgozni, de eddig az időpontig végleges választ vártak fizetésük ügyében. Június 15-én azonban nem a remélt választ kapták, hanem nagyobb fegyveres kísérettel megérkezett Besztercebányára Thartzay Miklós királyi kamarás, aki a király parancsa alapján erővel „csendesítette le” a mozgalmat.

Eközben az udvarban felülvizsgálták Thurzó Elek 1522-23. évi kincstartói működését, és megállapították, hogy a pénzverésből származó jövedelmek körében 100 000 forinttal adósa maradt a királynak. Thurzó azzal védekezett, hogy az összeget még nem kapta meg a Fuggerektől, *„akiket a király a pénz verésével megbízott”*. Thurzó Eleket és Alber Jánost, a budai faktorátus vezetőjét a királyi tanács döntése alapján június 21-én letartóztatták és fogságba vették, a királyi udvarmesternek pedig parancsot adtak, hogy foglalja le a Fuggerek bányáit.

Másnap magyar urak egy csoportja és a hozzájuk csatlakozó tömeg megtámadta a Fuggerek Mindszent utcai faktorátusát, hogy

az ott őrzött értékeket „lefoglalják”. Mielőtt a házat teljesen kirabolhatták volna, Dernschwam János¹⁹⁶ pénztáros az utolsó pillanatban szekérre rakatott minden mozdítható értéket, és Besztercebányára küldte azt. Amint a budai küldemény és a faktorátus kifosztásának híre megérkezett Besztercebányára, Hans Ploss is szekerekre halmozta az ólomkészletet, az értékeket, üzleti könyveket, és Krakkóba menekítette azt, ily módon akadályozva meg, hogy azok a 23-án Besztercebányára érkező királyi vizsgáló biztos kezébe kerülhessenek.¹⁹⁷ Mindent azonban nem tudtak elmenekíteni és a Thurzó–Fugger-társaság jelentős vagyoni értékeit foglalták le a faktorátusokon található készpénz és ezüstholmi, illetve a lerakatokban elszállításra váró réz formájában.

Korlátkövi Péter királyi biztos másnap Besztercebánya, Selmecbánya és Körmöcbánya városok megbízottjainak, valamint a Fuggerek képviselőinek jelenlétében, a király nevében, minden ellenszolgáltatás nélkül átvette a bányákat, felszerelésükkel és a hozzájuk tartozó feldolgozó üzemekkel együtt.

A lefoglalt művek és ingatlanok a következők voltak¹⁹⁸:

- a) a besztercebányai Kammerhof és Mayerhof,
- b) az ún. „Lypsther Saiff” (a lipcsevölgyi kohó)
- c) az óhegyi bányabirtok,
- d) Hermanetz (a hermándi kohó),
- e) Theya (a tajovai kohó),
- f) a besztercebányai hámor,
- g) a mostenici kohó és hámor,
- h) az úrvölgyi bányabirtok.

Jakob Fugger 1525. július elején Dernschwam János jelentéséből szerzett tudomást a Budán történekről. Még aznap levelet írt

¹⁹⁶ Hans Dernschwam a csehországi Brűx (ma: Most) városában született 1494-ben, de 20 éves korától 1569-ben bekövetkezett haláláig Magyarországon élt.

¹⁹⁷ Tardy (1984) 20 p.

¹⁹⁸ Wenzel (1882) 44 p.

György szász hercegnek, melyben elpanaszolta a rézvállalatot ért sérelmeket:

„... Nemrég levelem jött Budáról, hogy szolgálmat Alber Jánost az urak magához hívták és ottani házamból mindent elvitettek, noha csak a pápa részére volt ott nagyobb pénzösszeg. Félnem kell, hogy bányáimat is megtámadták, noha ezt még nem tudom. Idáig is sok veszteségem volt ott, ezüstöt küldtem le és rossz pénzt kaptam, a király is 50 000 magyar forinttal adósam.

*Kegyelmed tanácsát kérem, mert ha elveszik is mindenemet, a király és az ország többet vesz, mint nyer, mert a rézbányák tönkremennek és velük a selmeczi s körmöczi ezüst és aranybányák is, mindörökre.”*¹⁹⁹

Két héttel későbbi levelében pedig a következőket írta:

„...Embereimet el akarták fogni, de ezt a munkások nem engedték. Azóta a munka megszűnt. Teschenbe, Horvátországba, Boroszlóba is küldtek, hogy mindenemet lefoglalják. El akarják venni azt min Thurzóval együtt 30 éve munkáltunk és javítottunk. Az egész országnak javára szolgált. A királynak többször kölcsönöztem kamat nélkül, selmeczi s körmöczi bányái munkálását is előmozdítottuk, noha mindennap több adót kellett fizetnünk, és néhány éven át oly veszteségünk volt, hogy abba akartuk hagyni.”

Ugyancsak július első napjaiban, a rendek Hatvanban gyűltek össze, hogy folytassák az országgyűlés munkáját. Az országgyűlés egyik szónoka Szerencsés Imre alkancellár volt, aki beszámolt arról, hogy miképpen merítették ki az ország kincseit a Fuggerek, évente 15 600 márka ezüst és 100 000 aranyforint országból történt kivitelével, továbbá hogyan húztak 800 000 Ft hasznot a „nova moneta” veréséből. A hatásos beszámoló eredményeképpen az országgyűlés nemcsak az addigi királyi intézkedéseket hagyta jóvá, hanem arról is határozott, hogy a Thurzó-Fugger társaság réz-bányáit Szerencsés Imrének kell átadni, aki megígérte, hogy az ország számára nagy nyereséget fog abból kihozni.

¹⁹⁹ Marczali (1878) 455. p.

Közben július 9-én a besztercebányai bányászok bérük biztosítására erővel lefoglaltak egy pénzesládát, amelyet Bernard Beheim kamaragróf Mária királynénak akart elküldeni. Újabb sztrájk tört ki, amely most már Selmecebányára is áterjedt.

Július 24-én II. Lajos és Mária királyné külön-külön levelekben utasították Selmecebánya város hatóságát, hogy kövessen el mindent a bányászok munkájának újrafelvétele érdekében és kényszerítse őket a Korlátkövi Péter által megszabott feltételek mellett munkára, az engedetleneket pedig fej- és jószágvesztéssel büntessék. Mária királyné felhívta a város vezetőinek figyelmét arra is, hogy amíg új pénzt nem vernek, addig ne engedjenek a bányászok követeléseinek. Ugyanezen a napon a király és királyné a sztrájk azonnali abbahagyására szólították fel a Selmecebányai és hodrusi bányamestereket, bányászokat és munkásokat. A királyi levelekkel egyidőben megérkezett Besztercebányára Thuróczy Miklós proto-notárius és Lengyel János, a királyné udvarmestere is, hogy „lecsendesítsék” a bányavárosokban támadt újabb mozgalmakat.²⁰⁰ Ezt végül azzal érték el, hogy július végén kifizették a munkások minden hátralékos munkabérét.

Thurzó Elek július 28-án tájékoztatta a besztercebányai bánya-munkásság, valamint a város elöljáróit, hogy II. Lajos a Thurzó–Fugger vállalkozás bányaműveit, valamint a hozzájuk tartozó hámorokat, műveket és birtokokokat lefoglalta. Arra is felhívta figyelmüket, hogy a továbbiakban minden döntés a királytól várható, majd *„ezt követően barátságos szavakkal elbúcsúzott tőlük”*.²⁰¹

A Thurzó–Fugger vállalat, illetve a Thurzó Elek ellen folytatott eljárásban, 1525 augusztusában újabb, több mint 1 000 000 forint kárt állapítottak meg a király és a királyné kárára. A továbbra is fogóságban tartott Thurzó Elek és Hans Alber csak úgy tudta visszanyerni szabadságát, hogy saját, illetve Jakob Fugger nevében eljárva, 1525. augusztus 26-án kényszerűen aláírták a királlyal kötött

²⁰⁰ Heckenast (1952) 378. p.

²⁰¹ Wenzel (1880) 169. p.

azon egyezséget, melyben lemondtak a Budán és Besztercebányán lefoglalt pénzről és ezüstről, a bányákról, valamint az azokhoz tartozó javokról és eszközökről, továbbá kötelezettséget vállaltak a 200 000 Ft bírság „jó pénzben” történő megfizetésére is.²⁰² Az egyezés értelmében a király mindezzel kiegyenlítettnek tekintette a Thurzók és Fuggerek minden felderített tartozását. Egyidejűleg az 1525. évi IV. törvénycikk értelmében a Fuggereket kitiltották Magyarország területéről.

1525. szeptember 1-jén II. Lajos utasítására felhagytak a nova moneta verésével.

A besztercebányai rézvállalat élére Mária királyné 1525. szeptember 11-én, II. Lajos pedig két nappal később Bernard Beheimet nevezte ki, aki mellé Lengyel Jánost (a királyné udvarmesterét) és Bornemissza Pétert állították. Az új vezetőknek azonnal meggyűlt a baja a munkásokkal. A besztercebányai, a selmecebányai és a körmöcbányai bányamunkások ugyanis szövetségre léptek egymással, és újra fellángolt az ellenállás. Szeptember 17-ről 18-ra virradó éjszaka a bányászok betörték a selmecebányai börtönbe és az oda bebörtönzött társaikat kiszabadították. Bernard Beheim kamaragróf azonnal a helyszínre sietett, hogy közvetítsen a városi hatóság és a bányászok között. A tárgyalások elhúzódtak, de az újabb bányászmozgalmaknak egyetlen kézzelfogható eredménye az volt, hogy szervezetüknek, a „Krisztus szentséges teste” társulatnak az alapszabályait II. Lajos végül 1525. november 1-én megerősítette. Megmozdulásaiknak köszönhetően azonban a kincstári igazgatás alá vont rézvállalat egyáltalán nem produkált olyan pénzügyi eredményeket, mint amelyeneket elvártak tőle.

1525. szeptember 23-án véget ért Thurzó Elek kegyvesztettsége. Mária királynő – nem ismert, hogy minek a hatására – „személyes védelmébe és speciális familiárisává” fogadta őt²⁰³.

²⁰² Wenzel (1882) 151-153. p.

²⁰³ MOL DL 24192.

Az akkor már nagybeteg Jakob Fugger nem hagyta annyiban a rézvállalat kincstári lefoglalását és latba vetve minden gazdasági eszközt, valamint politikai befolyást²⁰⁴, valóságos blokádot vont az ország köré és az érctermelést, valamint a rézkereskedelmet gyakorlatilag egyaránt megbénította. 1525 októberében sorra érkeztek a magyar királyi udvarba az európai uralkodók Fuggerek rehabilitását követelő felszólító levelei. Még a pápa is közvetített a Fuggerek érdekében. A nemzetközi nyomás hatására megtört II. Lajos ellenállása. Az is nyilvánvalóvá vált, hogy a király nagyobb kölcsönt ekkor már csak a Fuggerek kiengesztelése révén remélhetett. November 25-én a királyi pár fogadta a Fuggerek ügyében Budára érkezett nemzetközi küldöttséget, amely eléjük terjesztette Jakob Fugger teljes anyagi és erkölcsi elégtételre, valamint az augusztus 26-i megállapodás semmissé nyilvánítására vonatkozó követelését.

Időközben Frigyes dán király is védlevelet állított ki a Fuggerek rézkereskedése számára.²⁰⁵ 1525. december 22-én a Fugger család vállalkozásainak irányítását Anton és Raimund Fugger vette át, 30-án pedig meghalt Jakob Fugger. 1526 februárjában, Bécsben tárgyalások kezdődtek a Fugger és a Thurzó család között a besztecebányai rézvállalat visszavételének kérdéseiről. Február 20-án a két család megállapodott arról, hogy Thurzó Elek és János lemond a bányavállalatban való jövőbeli részvételről, a Fuggerek pedig szabad kezet kapnak arra, hogy önállóan eszközöljenek befektetéseket a vállalkozásba.²⁰⁶

1526 február végén Selmecebányán, Körmöcbányán és Besztecebányán újabb fegyveres felkelés tört ki, mert a kamarai igazgatás képtelen volt a bányamunkásság rendszeres fizetéséről gondoskodni, emellett továbbra is a „silány” pénzzel fizették a munkások

²⁰⁴ Ezzel kapcsolatban Wenzel (1882) 14-151. p. közölte Jakob Fugger két levelét.

²⁰⁵ Wenzel (1882) 144-146. p. és Wenzel (1883) 27. sz. 84-86. p.

²⁰⁶ Pölnitz (1949) 399. p., Tardy (1984) 21. p.

bérét. A selmeci és hodrusi bányászok utóbb a nádorhoz intézett kérvényéből tudjuk, hogy nagyfokú uzsorázás folyt a pénzzel, 100 új jó pénzért már 300 régi rossz pénzt, egy aranyért pedig akár 400 darabot is felszámítottak. Az élelmiszerek közben ugyancsak megdrágultak, úgyhogy keresetükből már jóformán semmit sem tudtak megvásárolni.²⁰⁷ A felkelők, akiknek száma – Burgio pápai legátus jelentése szerint – elérte a 4000-et, fegyveresen támadtak Besztercebányára és kifosztották a fegyverraktáruól szolgáló vártemplomot, majd betörték a királyi kamara épületébe és fegyverrel a kezükben kényszerítették a kamarai tiszteket, hogy ne az addig szokásos, hanem az általuk követelt bért fizessék ki nekik.

A felkelés híre a királyi udvarba is hamar eljutott. Március 27-én II. Lajos megbízta Werbőczy István nádort és Ráskai Gáspár nógádi főispánt, hogy a bányavárosokban található felkelőket kutasák fel és büntessék meg. A nádor megbízása megrémítette a bányászokat és sokan Morvaországba menekültek közülük. Werbőczy elnökletével 1526. április 13-án ült össze a Zólyom megyei nemesekből megalakított bíróság, amely mindkét fél meghallgatása után elrettentő ítéletet hirdetett. Az ítélet a bányászok vezetőit kivétel nélkül halálbüntetéssel sújtotta. Az ítéletet azonnal végrehajtották.

XIII. Az önálló Fugger részvállalat

A Fugger család és a magyar királyi udvar közötti egyezés két nappal később, 1526. április 15-én született meg Esztergomban²⁰⁸. A besztercebányai bányabirtokot évi 20 000 forint díj ellenében – a visszalépési jog kikötésével – 15 évre bérbe vették a korábbi jogokkal és privilégiumokkal, de azzal a kötelezettséggel, hogy évente 7500 márka ezüstöt kötelesek a körmöci kamarában beváltani. II. Lajos emellett a Fuggerek veszteségeit elismerve, kötelezettséget

²⁰⁷ Heckenast (1952) 381. p.

²⁰⁸ MOL DL 258569, illetve Horváth (1857) I. kötet, 27-31. p.

vállalt arra, hogy azokat a bérleti díj részleges elengedésével törleszteni fogja²⁰⁹. A Fuggerek 50 000 forint kölcsönt nyújtottak a királynak, melynek fedezetéül a király az erdélyi sókamarák jövedelmét kötötte le. A hitel törlesztőrészleteit pedig ugyancsak levonták a bérleti díjból.

Az ekkor felvett leltár szerint a következő üzemek tartoztak a részvállalathoz:

1. bányaművek (Úrvölgy és Sandberg),
2. kohók (Óhegy, Ghymes, Hermánd, Háromrevúca, Mostenic, Balázs (Lipscherseifen), Tajova),
3. hámor (Besztercebánya), továbbá
4. öt besztercebányai ház és egy majorság.²¹⁰

A Fuggerek 1526 áprilisától már a Thurzók üzletársi közreműködése nélkül intézték a részvállalat ügyeit, az addig Thurzók által irányított krakkói lerakatot is a Fuggerek vették át. Krakkóban ezt követően a Fuggerek az ottani Boner családdal szövetkeztek.

Mindettől függetlenül a Fuggerekkel 1526. május 16-án kötött egyezés alapján Thurzó Elek, éves honorárium fejében, a Fuggerek budai képviselője lett, s ugyanaznap a Fuggerek 30 000 forint kölcsönt is folyósítottak az akkor újonnan (harmadszor is) kinevezett kincstartónak a király által elrendelt új pénz verésének megszervezésére.²¹¹

Dernschwam János és a királyi tanács egy kirendelt ülnöke hamarosan Besztercebányára érkezett. Utóbbi feladata volt, hogy Dernschwam Jánost a 10 hónappal korábban lefoglalt részvállalat új vezetőjeként beiktassa tisztségébe. A beiktatás során a vájárok, illetve a bánya- és kohómunkások is felesküdtek a Fuggerekre.

²⁰⁹ Barta Gábor szerint az éves bérleti díj emiatt ténylegesen a 16-17 000 forintot nem haladta meg. – Barta (1977) 665. p.

²¹⁰ Sklenka (2009) 90-92. p.

²¹¹ Erdélyi (1998) 131. p.

Közben a Morvaországba menekült bányászok egy része hazatért, és augusztus 2-án Besztercebányán újra fellázították a munkásokat. A felkelők fosztogatni és gyújtogatni kezdtek, melynek eredményeképpen a város nagy része leégett. A város pusztulása rettegéssel töltötte el Selmecbánya és Körmöcbánya város vezetőit is, akik ott is hasonló megmozdulásoktól tartottak. Segítséget kértek a megyei nemességtől, akik segítségével augusztus közepén a felkelést leverték.

Az utolsó bányász megmozdulás idején – 1526. augusztus 9-én – következett be az ország tragédiája, a mohácsi csatavesztés. Thurzó Elek Budáról még II. Lajossal együtt indult útnak Tolna felé, de a király parancsára Érdenél visszafordult, és a veszprémi püspökkel együtt Budán maradt a királyné védelmére. A kincstartó augusztus 30-án – amint hírt kaptak a csata elvesztéséről – azonnal Pozsonyba menekült a királynéval és a királyi udvar maradékával.

Az ősz a király halálával kialakult új erőviszonyok felmérésével telt el. Thurzó Elek úgy döntött (az özvegy királyné mellett nem is dönthetett másképpen), hogy Habsburg Ferdinánd trónutódlását támogatja az ellenkirály-jelölt Szapolyai Jánossal szemben. Levélben fordult Ferdinándhoz: *„mondja meg Felséged, valóban meg fogja-e támadni Magyarországot, mert tudnunk kell ezt, hogy ehhez a szélhez alkalmazzassuk vitorláinkat”*.²¹²

Az 1526. november 10-én tartott székesfehérvári országgyűlés Szapolyai Jánost választotta I. János néven királlyá. János király azonnal intézkedéseket tett a királyi jövedelmek rendezésére. A bányavárosok ebben az időben az ő uralma alatt álltak, ezért rendeletben tudatta Besztercebánya városával, hogy az ottani királyi kamara és jövedelmek kezelését Thornaljai Jakabra bízta²¹³. Emel-

²¹² Acsády (1897). Hogy mennyire jól döntött, azt igazolja, hogy 1527-ben megkapta a Szapolyai család által birtokolt Szepes vármegyei ispáni címet, és I. Ferdinánd helytartója lett 1532-1543 között.

²¹³ Wenzel (1883) 34. sz. 97. p.

lett november 29-én egy rendeletben kötelezte Körmöcbánya városát, hogy a körmöci kamarához tartozó minden királyi jövedelmet neki szolgáltatassák be, kivéve a Mária özvegy királynőt megillető jövedelmeket. Tudatta továbbá, hogy az általa kinevezett új kincstárnok egy megbízottját küldte ki a kamara, illetve a jövedelmek átvételére.²¹⁴

Ferdinánd azonban szintén fenntartotta trónigényét és az 1526. december 17-én tartott pozsonyi ellen-országgyűlés I. Ferdinánd néven őt választotta magyar királlyá²¹⁵.

A helyzet a Fuggerekre nézve több mint aggasztó lehetett, hiszen spanyolországi és tiroli üzleteik révén ezer szállal kötődtek a Habsburgokhoz, de a részvállalat ügyében szót kellett érteniük János királlyal is. Óvatos tapogatózások után a Fugger család végül 1527. március 10-én a besztecebányai bérlet fenntartásáról I. Jánossal is egyezséget tudott kötni. Az erdélyi sókamarak kérdése azonban függőben maradt, mert Szapolyai vonakodott átvállalni II. Lajos 200 000 forintos adósságát.²¹⁶

1527. május 24-én a Fugger és a Thurzó család a besztecebányai részvállalat vonatkozásában elszámolt egymás között²¹⁷. A közös részvállalat értékét 297 389 magyar forintban és 11 dénárban állapították meg. Ennek fele (148 694 forint és 55 dénár) illette meg a Thurzó családot.²¹⁸

Egy ugyanebből az időből származó leltári kimutatás szerint a Fugger család összvagyon a ekkor már meghaladta a 2 millió rajnai forintot, melyből 1 602 312 forintot képezett az üzletekbe befektetett forogótőke.

²¹⁴ Péch I. (1884) 125-126. p.

²¹⁵ 1527. november 3-án Székesfehérvárott magyar királlyá is koronázták.

²¹⁶ Barta (1977) 665. p.

²¹⁷ A két család egymás közötti teljes elszámolása egészen 1528-ig elhúzódott.

²¹⁸ Wenzel (1882) 46. p.

A Fuggerek még ugyanebben az évben szerződést kötöttek Krakó város tanácsával, melyben a vállalkozásuknak szabad rész szállítási jogot biztosítottak Danzigba, szárazföldön és a Visztula folyón egyaránt²¹⁹.

I. Ferdinánd 1527 júliusában hadsereget indított „országá” visszaszerzésére. Serege szinte ellenállás nélkül foglalta el Gyórt, Esztergomot, a bányavárosokat, majd augusztus 20-án Budát is. 1527. szeptember 27-én Tarcalnál és Tokajnál kettős győzelmet aratott I. János seregei felett, aki ezt követően a Tiszántúlra és Erdélybe húzódott vissza.

A Fuggerek 1528. február 28-án a besztercebányai haszonbér fejében 33 333 és 1/2 forintot előlegeztek I. Ferdinánd királynak. Ferdinánd király elismerte Thurzó Elek és a Fuggerek korábbi követeléseit is – melynek összegét 206 741 forintban határozták meg –, és biztosította őket a fennálló tartozás kiegyenlítéséről.²²⁰ A király június 11-én Prágában kelt kötelezvénye a tartozás fejében ismét az erdélyi sókamárák jövedelmét kötötte le. A Fuggerek szeretnék volna az egész magyarországi sópiacot megszerezni, ezért kötelezettséget vállaltak arra, hogy az erdélyi sótermelést és sókereskedelmet saját költségükön rendbe hozzák és fejlesztik is. Ennek első lépéseként július 4-én az erdélyi sóbányászat körülményeinek feltérképezése végett besztercebányai faktorukat, Dernschwam Jánost küldték Erdélybe, aki július végén érkezett meg Gyulafehérvárra. Dernschwam két és fél esztendő telt Erdélyben, túlnyomórészt Kolozsvárott.

Itt kell említést tenni arról, hogy a bécsi Hofkammerarchiv gyűjteményében őriznek egy évszám nélküli útijelentést, melyet (többek között) Jozef Vlachovič²²¹ 1528-ra datált és írójaként Dernschwam Já-

²¹⁹ Gierszewski (1977) 539. p.

²²⁰ Wenzel (1883) 37. sz. 263-271. p.

²²¹ Vlachovič (1976). A jelentés teljes szövegét közölte Hadobás (2010) 73-77. p., a Rudabányára vonatkozó rész magyar fordítását pedig Vastagh (1984) 341. p.

nost azonosította. A jelentés a Svedléren, Szomolnokon, Gölnicbányán és Rudabányán folytatott bányászat és kohászat vizsgálatáról számol be. Első mondata szerint: „*július 28-án Pribitzer Mátyás és én, Thurzó úr küldötteiként a szepességi ... Svedlér városába lovagoltunk...*”. A kiküldetés kezdő dátuma ellentmondásban áll azzal, hogy Dernschwam János már hetekkel korábban elutazott Erdélybe. Úgy tűnik tehát, hogy a jelentést vagy nem ő készítette, vagy a bejárás nem 1528-ban történt. Utóbbinak viszont ellentmond, hogy I. Ferdinánd 1527. novemberében adományozta Thurzó Eleknek Szapolyai János elfoglalt javaiból Gölnicbánya, Szomolnok, Rudabánya és Telkibánya bányavárosokat, tehát a fenti bejárásra – amelynek kiváltó oka nyilván az új birtokadományok felmérése lehetett – csak ezt követően kerülhetett sor, és miután a július 28-i dátum egyértelmű, így inkább feltelelezhető, hogy nem Dernschwam János írta ezt a jelentést.

Dernschwam 1528. augusztus 16-án keltezett jelentésében Jakob Hühlein budai faktornak számolt be a tordai sóbányában szerzett tapasztalatairól. Tájékoztatta a sóvágókra vonatkozó helyi szokásjogról, illetve a sóvágók két vezetőjének, a bírónak és a bányamesternek a tisztségéről. Emellett általános képet adott az erdélyi sóbányák meglehetősen elhanyagolt állapotáról.²²²

Dernschwam az erdélyi Fugger-vállalat vezetőjeként mind az öt erdélyi sókamarába²²³ 1-1 Fugger-tisztviselőt delegált. Ezzel az erdélyi sókamarák kettős igazgatás alá kerültek: a királyi kincstárt változatlanul a sókamarákat vezető kamaragrófok képviselték, de mellettük mindenütt Fugger tisztviselők tevékenykedtek. 1528 augusztusától 1529. június végéig vágták Erdélyben a Fuggerek számára a sót.

1529 tavaszán Szulejmán szultán hadjáratot indított I. Ferdinánd birodalma ellen, egyidejűleg János király is visszatért Erdélybe, és az 1529. június 22-én lezajlott földvári csatában serege megverte I. Ferdinánd zsoldosait. A sókamarák (Vízakna kivételével) július elejére kerültek János birtokába, aki lefoglaltatta a Fuggerek

²²² Gergely (1986) 137-138. p., Strieder (1933), Engel (1797).

²²³ Torda, Dés, Kolozsakna, Vízakna és Székakna.

sókészleteit és a sókamarákat erdélyi helytartójára, Báthori Istvánra bízta. Az erdélyi Fugger tisztviselők egy része János király fogságába esett. A Nagyszében közelében lévő vízaknai sóbánya I. Ferdinánd fennhatósága alatt maradt ugyan, de az itt termelt sót az ellenséges területen nem lehetett átszállítani. Dernschwam János kalandos úton menekült vissza Besztercebányára.

Szulejmán szeptemberben elfoglalta Budát, majd Bécs alá vonult seregeivel. A bányavárosok újra – az akkor már a török támogatását élvező – János király uralma alá kerültek.

1529. november 1-jén János egy oklevélben megújította II. Lajos 1526-ban kötött szerződését a besztercebányai bányák bérbeadásáról a Fugger-családdal²²⁴. Ebben a besztercebánya környéki birtokokon túl a likavai várbirtok területén lévő revúcai műveket is átengedte a Fuggereknek. A Fuggerek természetesen neki fizették a II. Lajos által kikötött bérleti díjat, melynek első részletét (8666 forintot) 1530. január 23-án át is adták. 1530. január 17-én privilégiummal is biztosította a Fuggerek jogait és bányavidéki főkapitányát, Kosztká Pétert is utasította, hogy a Fugger-ház vagyontát még az I. Ferdinánd által uralt területeken is tartsa tiszteletben. Meghagyta továbbá, hogy a Fuggerek embereit, illetve a részvállalat működéséhez szükséges anyagokat minden vám vagy egyéb akadályoztatás nélkül engedje közlekedni és szállítani. Azt is elrendelte, hogy a likavai és a szklabinjai uradalmakhoz tartozó erdők szabad használatát szintén ne akadályozza.²²⁵

1530 májusától egész júliusig Dernschwam a Fuggerek nevében Budán, János király udvarában tárgyalt Werbőczy Istvánnal, János király kancellárjával, a részvállalattal kapcsolatos Fugger-érdekek biztosítása, valamint az erdélyi sójödék visszaszerzése ügyében²²⁶.

²²⁴ Pölnitz (1949) 172. p., illetve az esztergomi Prímási Levéltárban található kézirat. (Acta Radicalia Classis B. 8. capsa Nr. 38.)

²²⁵ Wenzel (1880) 191-192. p., Wenzel (1882) 169-170. p. és Wenzel (1883) 39. sz. 274-275. p., Péch I. (1884) 133-134. p.

²²⁶ János király az erdélyi sóbányászatot ekkor már nagyhatalmú kormányzójára és főkincstartójára, Lodovico Grittire bízta.

Június végén Augsburgba küldött jelentésében még arról számolt be, hogy „*János királytól oly értelmű nyilatkozatokat kapott, amelyek mind a sóüzlet, mind a rézüzlet szempontjából a Fugger urak örömére fognak szolgálni*”. A tárgyalások azonban eredménytelenül záródtak és a további tárgyalások sem sok sikerrel kecsegtettek.²²⁷

János király 1531. január 19-én és 20-án is fogadta Dernschwam Jánost, de csak kitérő válaszokat adott neki. Másnap, János és Ferdinánd április 22-ig érvényes fegyverszüneti megállapodást kötöttek egymással. Dernschwamot a Fuggerek Nagyszébenbe küldték, hogy legalább az ott rekedt Fugger-tisztviselőket szabadítsa ki. A küldetést sikeresen teljesítette is, de a Fuggerek erdélyi sóbányászattal kapcsolatos tervei végképp kútba estek.

Közben V. Károly német-római császár január 3-án Mária özvegy királynét nevezte ki Németalföld főkormányzójának, ezért Mária hamarosan Brüsszelbe költözött. Egyidejűleg Bernard Beheim kőrmöci főkamaragrófot tette meg valamennyi magyarországi jövedelme kezelőjének, aki 1537-ig Mária „teljhatalmú” megbízottja volt Magyarországon.

Beheimet 1537-ben a királyné számadásra kérte magához. Meg is jelent Brüsszelben, ahol Mária lemondásra kényszerítette és fogságba vetette. 1539-ben megszökött a fogságból, de Ferdinánd ismét elfogatta. Szabadulását követően, 1547-ben halt meg.

A rézvállalat és Besztercebánya közötti ellentétek időközben újra kiéleződtek. János király 1532-ben rendeletet bocsátott ki a bányaváros panaszai tárgyában.²²⁸

Szulejmán szultán 1532 tavaszán újabb hadjáratot indított Bécs ellen, de augusztusban Jurisics Miklós Kőszeg váránál megállította seregeit. Ezalatt I. Ferdinándnak is sikerült egy nagyobb sereget toboroznia és a szultán emiatt lemondva Bécs ostromáról, visszatért

²²⁷ Pölnitz (1949) 180-200. p., Tardy (1984) 29. p.

²²⁸ Wenzel (1882) 170-171. p. és Wenzel (1883) 40. sz. 275-276. p.

Konstantinápolyba. Ferdinánd serege ezt kihasználva, szeptember-október folyamán visszafoglalta a bányavárosokat.

A Fuggerek a török támadásokra való tekintettel 1533-ban felszámolták, pontosabban a besztercebányai faktorátusba olvasztották budai kirendeltségüket.

XIV. A Fugger rézvállalat utolsó évei

1535. május 4-én I. Ferdinánd és Mária özvegy királynő közösen küldött biztosokat a bányavárosokba az ottani bányászat felülvizsgálatára. A bizottságot külön utasítással is ellátták a besztercebányai rézvállalat vonatkozásában. A biztosok meghallgatták és rögzítették Bélabánya, Bakabánya, Újbánya, Selmecebánya és Besztercebánya polgárainak panaszait is. Ennek során Besztercebánya város elöljárói a Fugger rézvállalattal kapcsolatban a következőket adták elő:

- a) a várost terhelő adókat és az egyéb város által fizetendő költségeket a város minden lakójára arányosan kivetik, de a Fuggerek a városban lakó embereiktől ezeket nem hajlandók behajtani;
- b) a város privilégiumai szerint a bánya- és kohóműveknél idegenek nem árusíthatnak élelmiszert vagy más árucikkeket, a Fuggerek emberei azonban ezt megszegik;
- c) a város hiteles mérlegének használatáért – mely után a Thurzók korábban éves díjat fizettek – a Fuggerek 1531-ben megtagadták a további díjfizetést.

A biztosok megtekintették az úrvölgyi bányák állapotát is. A bejárás a következő aknákra és tárókra terjedt ki: Daukuswalt, Úrvölgyi-akna, Neustollen, Erbstollen, Töpper-táró, Pfeiferstollen, Schubstain, Kholwatenroth és Goltgrunt. Merz György, a Fuggerek főbányafelügyelője ezekről külön jelentést is átnyújtott a biztosoknak²²⁹.

²²⁹ A Merz-féle jelentést részletesen ismertette Péch I. (1884) 159-161. p.

A biztosok összefoglaló jelentéséből²³⁰ tudjuk, hogy a rézvállalat ekkor a besztercebányai rézhámor mellett a következő kohókat üzemeltette:

1. mostenici csurgatókohó és a mellette működő „polnisch Spleiszhütte” lengyel készelő vagy tárcsakemence;
2. „Liptschersayff” (Lipcse-völgyi kohó);
3. „Hermannstheyba” (tajovai kohók).

A Likava melletti revúcai kohót ekkor már felhagyták.

A biztosok megállapították, hogy a művelési körülmények, a megnövekedett mélység, továbbá a termelt érc minőségének romlása miatt a rézvállalat jövedelmei folyamatosan csökkennek és egyre nehezebb a bányák és kohók faszükségletét kielégíteni.

I. Ferdinánd Anton, Raimund és Hieronymus Fugger részére – 1530-ban kapott német birodalmi grófi címük mellé – 1535. augusztus 29-én magyar indigenatusi (honfiúsító) privilégiumot és magyar nemesi címet adományozott.²³¹ A király fenntartotta és megerősítette a Fuggerek szerződéses jogosítványait is a besztercebányai rézvállalat felett.²³² Ez ellen Besztercebánya városa óvást emelt.²³³

1535. december 3-án meghalt Raimund Fugger. A rézvállalat egyedüli vezetője ettől kezdve Anton Fugger lett.

1538-ban meghalt Georg Mertz, a Fuggerek besztercebányai faktora is. Utódja hivatalosan is Dernschwam János lett, aki már egy ideje ténylegesen intézte az ügyeket.

1539-ben I. Ferdinánd és a Fuggerek között újabb tárgyalások kezdődtek a rézvállalatot illető szerződéses jogok tekintetében.²³⁴

²³⁰ Péch I. (1884) 161-169. p., Gergely (1999) 23-25. p., a jelentés részletét közölte: Magyar Erdészeti Oklevéltár I. kötet (Budapest 1896) 38. p.

²³¹ Közölte: Wenzel (1882) 171-173. p. és Wenzel (1883) 41. sz. 276-277. p.

²³² Wenzel (1882) 173-174. p. és Wenzel (1883) 42. sz. 277-278. p.

²³³ A sághi konvent erre vonatkozó bizonyáglevelét közölte: Wenzel (1882) 174-176. p.

²³⁴ Wenzel (1882) 176-178. p.

A rézvállalat birtokviszonyaiban ugyanis ekkortájt jelentős változás következett be: az Ernst család Ernst Gáspár halálával kihalt és birtokai a koronára szálltak vissza. Ezzel az Ernstok beszercebánya-környéki bányabirtokai is kincstári tulajdonba kerültek.

20. Anton Fugger (1493-1556).²³⁵

Egy ekkoriban készült jelentés szerint a rézvállalat 1526-1539. évek közötti eredménye 267 000 q réz és 112 115 márka ezüsttermelés volt, melyből 97 500 márkát váltottak be a körmöcbányai pénzverdében. A maradék 14 625 márka ezüstöt Nürnbergben és Lipcsében adták el. A kitermelt rézből

²³⁵ Forrás: Élet és Tudomány, 1993. 24. sz.

165 600 q Danzig és Stettin szállítva Antwerpenben,
43 000 q Lüneburgban,
35 300 q Boroszlóban,
a fennmaradó hányad pedig Bécsben, Lipcsében, Nürnbergben és Frankfurtban került eladásra. A Fuggerek magyarországi vállalatukból származó tiszta nyeresége 1 297 192 rajnai forintot tett ki a fenti időszakban.²³⁶

1541. február 1-jén a Thurzó és a Fugger család együttesen kártalanításért folyamodott I. Ferdinándhoz a tulajdonukat 1525-ben Besztercebányán ért károk megtérítése ügyében²³⁷. A beadvány a részvállalat lejáró bérletével kapcsolatos tárgyalásokkal állt összefüggésben.

I. Ferdinánd február 18-án, Bécsújhelyen újabb szerződést kötött Anton Fuggerrel, melyben a besztercebányai részvállalatra vonatkozó haszonbérleti szerződést újabb 5 évvel meghosszabbították 107 364 forint bérleti díj fizetése ellenében.²³⁸ A szerződéskötés előzményeihez tartozott, hogy I. Ferdinánd beszélte rá a némi képp vonakodó Anton Fuggert a hosszabbításra, mert időt akart nyerni a részvállalat végleges átvételére való felkészülés érdekében.

A szerződés szerint minden bánya- és kohómű, ingó és ingatlan, melyet addig is a részvállalat birtokolt, továbbra is a birtokában marad. A Fuggerek sajátjaikként használhatják ezeket, de csak egy kinevezésre kerülő királyi bányamester²³⁹ tanácsának és utasításainak megfelelően. A részvállalat a bérleti idő alatt évente 62 000 parn²⁴⁰ ércet köteles kitermelni, ha pedig erre a bányákból nincs lehetőség, akkor a hiányt hányókból való kitermeléssel vagy a következő évben nagyobb termeléssel kell pótolni. A termelt ezüstöt

²³⁶ Wenzel (1882) 49. p.

²³⁷ Wenzel (1882) 179-181. p.

²³⁸ Wenzel (1880) 440-441. p., Péch I. (1884) 184-187. p.

²³⁹ A királyi bányamester kinevezésére azonban csak 1542 őszén került sor.

²⁴⁰ Amint már említettem, Péch Antal szerint 1 parn = 276 font, 1 mázsa = 120 font volt.

a bérlő köteles a körmöci kamaránál beváltani, kivéve évenként 800 márka ezüstöt, mellyel szabadon rendelkezik. Ezen túlmenően évente 4-5000 q ezüstartalmú rézércet külföldre szállíthat, de köteles azt előzetesen a királyi bányamesternek próbavétel céljából bemutatni. A próbavétel megállapítása szerint a rézben lévő ezüstnek megfelelő mennyiségű ezüstöt ugyancsak köteles a körmöci kamaránál beváltani.

A szerződés április 16-án lépett érvénybe. A felek rögzítették, hogy a szerződést az 5 év lejárta előtt egyik fél sem mondhatja fel, de az 5 év lejártával a Fuggerek visszaadhatják a királynak a szerződésben rájuk ruházott jogokat.

Ugyanazon a napon a király egy másik okiratot is kiállított a Fuggerek részére, melyben felhatalmazta a rézvállalatot, hogy a kohók, hámorok és hanyók körül a patakokban található hordalékot átmossa és az ebből kinyert érceket is feldolgozza.²⁴¹ Emellett azonban megtiltotta, hogy Besztercebánya városát bányaművelési jogosítványaiiban háborítsák.²⁴²

A szerződéskötést követően Mária özvegy királynő levélben fordult I. Ferdinándhoz, melyben kérte, hogy a Fuggerekkel kötött újabb szerződés mellett az ő jogosítványai épségben maradjanak. Ezzel kapcsolatban Perneghi Zott János kincstári tiszt részletes jelentésben számolt be I. Ferdinándnak Mária királyné jogosítványairól és a Fuggerek haszonbérletének terjedelméről.²⁴³

Még ebben az évben I. Ferdinánd felmentette a Fuggereket az általuk termelt aranyból Körmöcbányán történő pénzverés utáni *lucrum camerae* megfizetése alól is.²⁴⁴

1542-ben a rendek Besztercebányán tartottak országgyűlést. Az itt elfogadott 1542. évi XL. törvénycikk a Fuggerek és más külföldi kereskedők adókötelezettségeiről oly módon rendelkezett, hogy

²⁴¹ Péch I. (1884) 421-422. p.

²⁴² Wenzel (1882) 178-179. p. és Wenzel (1883) 46. sz. 282-283. p.

²⁴³ Wenzel (1882) 181-185. p. és Wenzel (1883) 51. sz. 462-464. p.

²⁴⁴ Wenzel (1882) 182-183. p. és Wenzel (1883) 50. sz. 287. p.

„a Fuggerek és más külföldi kereskedők áruik negyvened részével adózzanak”. I. Ferdinánd a Magyar Kamarához intézett külön rendeletben is szabályozta a Fuggerek közteherviselését.²⁴⁵

Ugyanebben az évben I. Ferdinánd megerősítette Besztercebánya bányaváros jogait és szabadságait.²⁴⁶

1543. január 25-én meghalt Thurzó Elek. Halála új helyzetet teremtett Anton Fugger részvállalattal kapcsolatos terveiben, ugyanis ezzel jelentősen beszűkültek a királyi udvar befolyásolásának lehetőségei. Anton Fugger amúgy is ebben az időben csoportosította át a tőkebefektetéseket az ekkorra már hatalmas mértékűvé növekedett amerikai kereskedelembe, így hamarosan eldöntötte, hogy amint lehet, felszámolja magyarországi érdekeltségeit. Ennek első lépéseként 1543. március 23-án a szerződés lejártának dátumával (1546. április 16.) felmondta az 1541. évi bécsújhelyi szerződést. A király április 9-én biztosokat küldött Besztercebányára, akik bejárták a bányákat és kohókat²⁴⁷.

A részvállalat átadásáról hosszas egyeztetés kezdődött. Ennek során I. Ferdinánd öt levelet is írt Anton Fuggernek (1545. május 6-i, július 11-i és 25-i, november 6-i és december 6-i keltezéssel). A király ugyanis szerette volna elérni, hogy a Fuggerek még további egy évig tartsák üzemben a bányákat, és ezalatt az idő alatt tanítsák be az udvari kamara oda delegált tisztviselőit a bányaművek szakmai és üzleti vezetésére. Anton Fugger elvileg szabad kezett adott a tárgyalást folytató Dernschwam Jánosnak és társának, de egy hozzájuk intézett levélben már elárulta szándékát: „*boldog leszek, ha egy szép napon túl leszek mindezen és visszaléphetek az egészségtől...*”²⁴⁸ I. Ferdinánd elképzelései így nem teljesülhettek.

²⁴⁵ Wenzel (1882) 185-187. p. és Wenzel (1883) 52-53. sz. 464-466. p.

²⁴⁶ Wenzel (1882) 187-188. p. és Wenzel (1883) 54. sz. 466-467. p.

²⁴⁷ Jelentésük magyar kivonatát közölte Péch I. (1884) 192-194. p.

²⁴⁸ Pölnitz II/2. 127. p., Tardy (1984) 42. p.

Egy évvel a bérleti szerződés lejártát megelőzően, 1545-ben I. Ferdinánd rendeletben biztosította Besztercebánya bányaváros polgárainak azon jogát, hogy bányáikat szabadon művelhessék.²⁴⁹

Ugyanebben az évben portyázó török seregek feldúlták a bányákat és a kohókat, és a munkások egy részét elhajtották rabszolgának.²⁵⁰

1546. január 28-án a Fugger Bankház 30 000 forint összegű kölcsönt nyújtott I. Ferdinándnak a besztercebányai termelés újjászervezésére.²⁵¹

1546. április 15-én I. Ferdinánd kirendelt biztosai és a Fugger bankház megbízottjai bejárták az úrvölgyi és sandbergi bányákat és a bejárás megállapításairól tételes jelentést készítettek.²⁵² A bejárást követően a királyi biztosok szerződést ajánlottak a Fuggerek tisztviselőinek a jövőre királyi szolgálatra, de erre egyiküket sem tudták rábeszélni. A biztosok 1546. szeptember 13-án I. Ferdinándhoz intézett levelükben számoltak be arról, hogy ez azért hiúsult meg, mert a tisztviselőket Dernschwam János lebeszélte arról, hogy velük szerződést kössenek. Az altisztek és munkások viszont továbbra is az átadásra kerülő rézvállalat alkalmazásában maradtak.

Másnap a Fugger bankház megbízottjai tételes leltár szerint átadták I. Ferdinánd biztosainak a besztercebányai bánya- és réziparvállalat épületeit és tartozékait.²⁵³

A leltár a következő tételeket tartalmazta:

- a) a Kammerhof, és az Oberhaus, Mitterhaus és Nurzerhaus Besztercebányán;
- b) a Liptscher Saiffen;
- c) Altgebirg (az óhegyi bányabirtok);

²⁴⁹ Wenzel (1882) 192-193. p. és Wenzel (1883) 58. sz. 471-472. p.

²⁵⁰ Péch I. (1884) 197. p.

²⁵¹ Pölnitz II/2. 135. p., Tardy (1984) 42. p.

²⁵² Magyar nyelvű kivonatát közölte: Péch I. (1884) 442-455. p.

²⁵³ Wenzel (1882) 193-197. p. és Wenzel (1883) 59. sz. 472-475. p.

- d) Hermanetzer Hütte
- e) Herregrund (az úrvölgyi bányabirtok);
- f) Hutten zu Theya und Mossnitz.

Ezzel 52 évi eredményes működés után megszűnt a Fugger család közreműködése a magyarországi ércbányászatban.

A Fuggerek kimutatásai szerint 1541. április 16-tól 1546. április 16-ig a rézvállalat 315 608 parn ércet termelt, mely után a kincstárba 107 364 Ft-ot fizetett be. Emellett 37 049 márka ezüstöt nyertek ki a rézércből.²⁵⁴ Egy ugyanebből az évből származó leltári kimutatás szerint a Fugger család vagyona ekkor már 5 millió rajnai forint volt, melyből a forgótőke 4 250 000 Ft-ot tett ki.

Anton Fugger 1547. február 13-án kelt levelében utasította Derscham Jánost, hogy a „folyó évben” mindenképpen be kell fejezniük a besztercebányai Fugger-vállalkozással kapcsolatos felszámolási tevékenységet. A végleges elszámolást azonban csak 1548. január 3-án rögzítették írásban.²⁵⁵

I. Ferdinánd Christoph von Konritzot, az alsó-ausztriai kamara tanácsosát, az átadás-átvételi eljárás lebonyolítására kirendelt egyik királyi biztost nevezte ki ideiglenesen a királyi rézvállalat vezetőjének.²⁵⁶

Az 1548. március 7-én Augsburgban kötött megállapodás értelmében Mária királyné évi 34 000 magyar Ft biztosítása és 15 000 rajnai forint egyszeri kifizetése, valamint 200 000 forintos kifizetetlen hozománya átörökíthetősége fejében lemondott magyarországi és ausztriai birtokairól I. Ferdinánd javára. A megállapodás végrehajtása során, 1548 nyarán Ferdinánd biztosai átvették az alsó-magyarországi bányavárosokat, valamint a körmöcbányai és

²⁵⁴ Péch I. (1884) 197. p.

²⁵⁵ Wenzel (1882) 197-205. p. és Wenzel (1883) 61. sz. 477-480. p.

²⁵⁶ Konritz még 1551-ben is Besztercebányán volt. Onnan rendelte ki a király az újonnan felfedezett máramarosi arany- és ezüst-előfordulás vizsgálatára. – H. Németh (2007) 372. p.

Selmecebányai kamarákat is. Ferdinánd Mária évjáradékát a besztercebányai rézvállalat későbbi bérlőivel fizettette meg.

Ezzel az alsó-magyarországi kincstári bányabirtokok, bányászati és kohászati létesítmények, ingó- és ingatlanvagyon, továbbá a bányakamarák és maguk a bányavárosok is újra egy kézben összpontosultak, egyedüli kivétel ez alól a körmöci cementezőmű maradt.

Ezt követően a Fugger-családdal kapcsolatban még a következő intézkedésekre került sor:

a) 1549 júliusában egy Liptó vármegyében felderített aranycsempészés ügyében I. Ferdinánd utasítására Körmöcbányán pert indítottak Anton Fugger ellen²⁵⁷. A Magyar Kamara tétovázása miatt azonban 1550. decemberében a per elhalasztására került sor.

b) Az alsó-ausztriai kamara 1550-ben felszólította a Fuggereket, hogy a körmöcbányai cementezőmű elszámolását nyújtsák be.²⁵⁸

Anton Fugger a körmöci cementezőházat a következő évben adta vissza minden felszerelésével és jogával I. Ferdinándnak, aki azonnal visszahelyezte az alsó-magyarországi kamara szervezetébe, ahová eredetileg is tartozott.²⁵⁹

A Fuggerek utolsó magyarországi birtokukat, a vöröskői uradalmat²⁶⁰ 1580-ban adták el a Pálffy családnak.

XV. Összegzés

A Thurzó-Fugger, majd az önálló Fugger besztercebányai rézvállalat a korabeli Európa legeredményesebb vállalkozása volt, amely a legjobb időszakában mintegy 2000 alkalmazottat foglalkoztatott. A vállalat réztermelése az európai réztermelés mintegy 40 %-át²⁶¹ tette ki.

²⁵⁷ Orsós (2019) 127. p.

²⁵⁸ Wenzel (1882-1883). 53. p.

²⁵⁹ Schmidt (1834) 210-211. p.

²⁶⁰ Bővebben erről Jedlicska (1869) 432-435. p. alatt olvashatunk.

²⁶¹ Ez alatt Tirol és Magyarország együttes réztermelése értendő.

A rézvállalat ezüsttermelésének érzékeltetéséhez előbb érdemes egy kis nemzetközi kitekintést tennünk.

Ebben az időszakban Európa legnagyobb ezüsttermelője a tiroli Schwaz volt, évi 13 000 kg-ot meghaladó ezüsttermelésével. Emellett jelentős ezüsttermelést folytattak Joachimsthalban (3500 kg/év), Freibergben (3000 kg/év), Schneebergben 1900 kg/év) és Kuttenbergben (1700 kg/év) is. A besztercebányai rézből kinyert – fél évszázad éves átlagában mintegy 2200 kg-ra tehető – ezüst mennyisége tehát meghaladta a schneebergi vagy a kuttenbergi ezüstbányák éves átlagtermelését is.

1525 előtt a Közép- és Dél-Amerikából származó ezüst mennyisége az európai piacokon még nem volt jelentős. A mexikói (Taxco) ezüstbányászat megindulásával azonban a helyzet megváltozott, 1526 és 1544 között már átlagosan 3400 kg/év ezüstöt szállítottak Európába. Az igazán nagy változás azonban a perui (Potosí) ezüstbányák 1545-ben történt megnyitását követően következett be, amikor soha nem látott mennyiségű ezüst árasztotta el az európai piacokat²⁶². Az amerikai ezüsttermelés mennyiségének növekedését a következő táblázat érzékelteti:

Időszak	Ezüsttermelés (kg/év)	
	Mexikó	Peru
1545-1560	15 000	180 000
1561-1580	50 000	150 000
1581-1600	75 000	250 000

Ezekből az adatokból is látható, hogy a várható tendenciákról jól értesült²⁶³ Anton Fugger miért „fordult el” a magyar üzlettől, és miért nyitott inkább az amerikai kereskedelem irányába. Az amerikai ezüst mennyiségéhez képest a rézvállalat ezüstje már jelentéktelen volt, a réz önmagában pedig nem képviselt akkora értéket,

²⁶² Az adatok forrása: Zimányi (1980) 516-517. p.

²⁶³ A Fuggerek jelentős üzlethálózzal rendelkeztek Spanyolországban is.

mint amekkorával a Magyarországról kivont és az amerikai kereskedelembefektetett tőke hozadéka kecsgetett.

Mi volt a rézvállalat sikerének titka? Úgy gondolom, hogy több tényező együttes kedvező hatásai eredményezték azt, melyek közül a legfontosabbak az alábbiak szerint sorolhatók fel:

1. a Thurzó János által 1493-95-ben kötött szerződések eredményeképpen az érc-előfordulások meghatározó része egy kézben összpontosult, amely az átgondolt fejlesztések eredményeképpen lehetőséget teremtett a korábbiaknál sokkal nagyobb volumenű termelésre;

2. ugyancsak Thurzó Jánosnak köszönhetően a kiemelkedő szakmai tudás is biztosított volt a jelentkező technikai és egyéb problémák megoldásához (lásd: eredményes és hatékony vízemelési, illetve rézkohászati technológia);

3. a Fugger fivérek társaságának a vállalkozásba történt belépésével a korábbiakhoz képest elképzelhetetlenül nagy, bár mikor mobilizálható tőke állt a vállalkozás rendelkezésére, melyhez nem elhanyagolható módon hozzá tartozott az a gyakorlatilag egész Európára kiterjedő kapcsolati tőke, amellyel a Fuggerek minden válságos helyzetből ki tudták húzni a vállalkozást;

4. a Thurzó család által bejártatott lengyelországi szállítási és kereskedelmi rendszer összekapcsolódott a Fuggerek által kiépített európai rendszerrel, így biztosítva a magyar réz piacokra történő biztonságos és gazdaságos eljuttatását;

5. a külföldről Besztercebányára telepített és jól megfizetett²⁶⁴ szakképzett tisztviselők és munkavállalók révén magas színvonalú és szervezettségű munkavégzés volt megvalósítható.

²⁶⁴ Ismert pl. Hans Metzler besztercebányai Fugger-faktor munkaszerződése 1499-ből, melyből tudjuk, hogy a bérén felül a Fuggerek fizették ő és családja lakhatását, ellátását, továbbá személyzetének bérét és ruházkodását is. – Jansen (1910) 378-381. p., Orsós (2019) 128-129. p.

A Fuggerek augsburgi levéltárában fennmaradt időszakos kimutatások alapján a Thurzó–Fugger (1495-1526), valamint az önálló Fugger rézvállalat termelési adatait pontosan meghatározták.

Az első összesítő adatokat Friedrich Dobel, a Fugger levéltár akkori vezetője tette közzé 1879-ben, ezeket vette át pl. Wenzel Gusztáv és Péch Antal is. Max Jansen 1910-ben, majd Götz Freiherr von Pölnitz 1949-50-ben már jóval teljesebb és pontosabb adatsorokat közölt, a későbbi szerzők értelemszerűen ezekből indultak ki. Végül Jozef Vlachovič volt az, aki 1963-64-ben tovább pontosította a számokat, azóta gyakorlatilag mindenki (jól-rosszul) az általa közölt adatokat használja. A zárójelbe tett megjegyzéssel is szeretném felhívni a figyelmet arra, hogy óvatosan kell kezelni a felsorolt szerzőktől mások által átvett összesítések többségét. Egyes szerzők ugyanis meglehetősen pontatlanul idézték az átvett adatokat és különösen abból keletkezett nagy káosz, hogy az összesített adatokat megpróbálták a ma szabványos mértékegységekre (réz esetében tonnára, ezüst esetében kg-ra) átszámítani. E vonatkozásban nemigen találhatunk két egyforma származtatott adatot (az irodalomjegyzékben szereplő írásokban bőven találhatunk rá példát), de erre később még visszatérek.

A termelési adatok összesítése abban a korban nem évenként történt, hanem bizonyos események bekövetkezésekor, egy adott időszak lezárásaként készítettek összegző kimutatásokat. A Thurzó–Fugger „közös magyar üzlet” működése alatt összesen 8 időszakra bontottan, míg az önálló Fugger Kupferhandel működése idején 2 időszakra vonatkozóan rendelkezünk összesített adatokkal.

Az egyes időszakok kezdő és záró időpontjait a következő események határozták meg:

1495 márciusa: A kimutatások ettől a hónaptól kezdődnek. Ne feledjük, hogy a két család 1495. március 16-án véglegesítette üzleti kapcsolatát és nyilván ezt követően kezdődött meg a rézérc kitermelése vagy a kitermelt ércből előállított feketeréz külföldre szállítása. Ekkor a mostenici kohó még nem működött (az csak 1496 őszén épült), ezért a termelés egészét feketeréz formájában szállították to-

vábbi feldolgozásra a Villach melletti Fuggerauba, Sankt Georgenthalba (Türingia), illetőleg a Krakkó melletti Mogilába. Az ugyanakkor kezdettől fogva egyértelmű, hogy feldolgozatlan (azaz ezüstöt tartalmazó) feketerezet már nem értékesítettek, egyetlen vásárlónak sem adták meg azt az örömet, hogy a rézérc ezüsttartalmát bónuszként kaphassák meg.

1499. április 30.: Előző nap kötött a Thurzó és a Fugger család Esztergomban újabb szerződést egymással. Az addig eltelt időszakot összegezte az első kimutatás.

1504. május 31.: Az újabb összesítés vélhetően a februárban megkötött 3. Thurzó–Fugger-szerződéshez kapcsolódhatott.

1507. július 25.: Az időpont szintén a két család között kötött újabb szerződéssel állhatott összefüggésben.

1510. május 12.: Ulrich Fugger halálához kapcsolódó időpont, amely a vállalkozás belső viszonyaiban jelentős változásokat eredményezett.

1513. május 14.: Ebben az esetben sajnos nem tudtam megállapítani az összesítés lehetséges okát.

1519. augusztus 17.: Valószínűsíthetően az országgyűlés által elfogadott és a vállalkozásra nézve kedvezőtlen törvényi szabályozás kapcsán került sor újabb összesítés készítésére.

1526. április 22.: Az ekkor készült kimutatás a „közös magyar üzlet” záró összesítése. Ezt követően a kimutatások már az önálló Fugger részvállalat tevékenységét reprezentálják.

1540. (?): Az időpontot sajnos nem lehet meghatározni. Az összesítés oka azonban nyilvánvaló: Ernust Gáspár halálával a család fiágon kihalt és birtokai – beleértve a részvállalat által bérelt legjelentősebb bányabirtokokat is – a koronára szálltak. Ennek pontos időpontja sajnos nem ismert, de ettől kezdve egészen 1541. április 16-ig, az I. Ferdinánddal megkötött szerződés hatályba lépéséig a részvállalat termelést nem folytathatott.

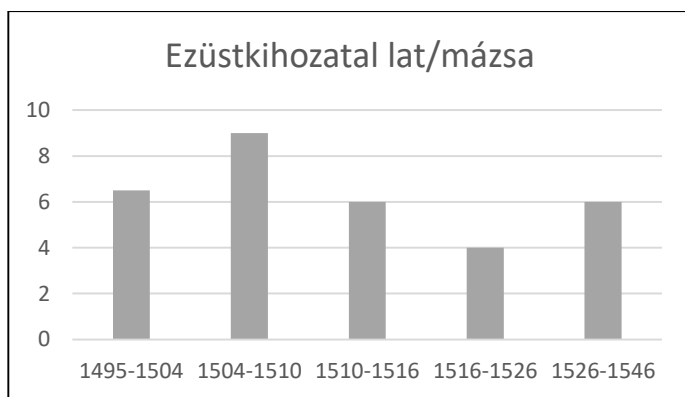
1546. április 16.: Ezen a napon történt meg a részvállalat átadása I. Ferdinánd biztosai részére.

Ezek után nézzük a tételes termelési adatokat:

Időszak	Réz	Ezüst
	korabeli mázsában	korabeli márkában
1495. márciusától - 1499. április 30-ig	87 544	74 389
1499. május 1-től - 1504. május 31-ig	102 359	
1504. június 1-től - 1507. július 24-ig	87 325	48 355
1507. július 25-től - 1510. május 11-ig	67 517	42 445
1510. május 12-től - 1513. május 13-ig	140 725	51 848
1513. május 14-től - 1516. július 28.	85 576	34 465
1516. július 29-től - 1519. augusztus 16-ig	78 105	18 787
1519. augusztus 17- től 1526. április 22-ig	169 438	66 159
Thurzó-Fugger közös rézvállalat összesen	818 589	336 448
1526. április 23-tól 1540 (?)	266 991	112 115
1540 (?) - 1541. április 15-ig	-	-
1541. április 16-tól 1546. április 16-ig	108 885	37 049
Önálló Fugger rézvállalat összesen	375 876	149 167
Mindösszesen	1 194 465	485 615

A táblázatban szereplő számadatok a mostenicai, sankt georgenthali és fuggerai csurgatókohókban előállított fémek (réz és ezüst) mennyiségét mutatják. Az ezüst esetében azonban nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy amíg a Thurzó–Fugger „közös magyar üzlet” tevékenysége alatt a termelt ezüst egészével szabadon rendelkezettek, addig az önálló Fugger részvállalat működése idején már korántsem ez volt a helyzet. Az 1526-ban kötött szerződés ugyanis kikötötte, hogy évente 7500 márka ezüstöt kötelesek a kőrmöci kamarában beváltani. Ez pedig azt jelentette, hogy az 1526-1546 közötti időszakban termelt 149 167 márka ezüstnek kevesebb, mint 10 %-a felett rendelkezettek szabadon. Természetesen a beváltott ezüst után megkapták a törvényes beváltási árat, de az lényegesen kevesebb volt, mintha az ezüstöt a szabadpiacon értékesíthették volna.

A termelési adatok az ezüstkihozatal változásairól is tájékoztatnak, és ezen keresztül következtethetünk a termelt rézérc ezüsttartalmára is, amennyiben elfogadjuk Jakob Fugger azon közlését, miszerint a réz finomítása során 1 ½ lat ezüst a rézben maradt²⁶⁵:

²⁶⁵ Marczali (1878) 456. p. Itt érdemes még idézni Paulinyi Oszkár megállapítását is (Paulinyi 1939-1942), mely szerint a nyers rézből általában 50-51 % finomréz és 27 % másodrendű réz volt kinyerhető, továbbá 17,5 % volt az ún. súlyvesztéség.

Amint már említettem, az első kb. másfél évet leszámítva, az ezüstartalmú feketeréz feldolgozása három kohóban (Mostenic, Fuggerau és Sankt Georgenthal) történt. Arra vonatkozóan, hogy a kohók egymás között milyen arányban vettek részt a feketeréz feldolgozásában, sajnos legfeljebb csak közvetett adatokkal rendelkezünk. Használható adatokat közölt pl. Wenzel Gusztáv²⁶⁶, amelyek alapján az állapítható meg, hogy az 1526-1539 közötti réztermelésnek

63 %-át Danzigon, Stettinen és Lübeck kikötőin keresztül szállították elsősorban Antwerpenbe,

25 %-át a Német-Római Birodalom városaiban, míg

13 %-át Boroszlóban (Lengyelország) értékesítették.

Emellett Markus Denzel²⁶⁷ szolgáltat még szemléletes adatokkal. Az általa közölt adatok szerint a magyar réz értékesített mennyiségei az eladás helye szerint százalékos arányban az alábbiak szerint oszlottak meg:

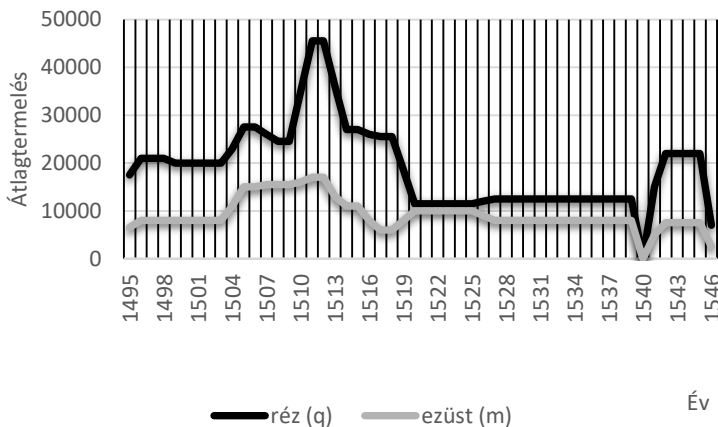
Időszak	Értékesítés %-os aránya		
	Velencében	Antwerpenben	máshol
1497-1499	0	0,48	99,52
1500-1503	32,12	24,18	43,7
1504-1506	nincs adat		
1507-1509	13,33	49,25	37,42
1510-1512	3,14	54,8	42,06
1513-1515	4,22	62,5	33,28
1516-1518	0,29	50,43	49,28
1519-1525	4,65	34,05	61,3
1526	3	48,4	48,6
1527-1532	5,6	61	33,4
1533-1535	15,33	48,35	36,32
1536-1539	12,46	49,12	38,42
1540-1546	nincs adat		

²⁶⁶ Wenzel (1882) 49. p.

²⁶⁷ Denzel (2005) 196. p., illetve a már közölt 14. ábra.

Ezekből az adatokból kiindulva okkal feltételezhetjük, hogy a fekete-réz nagyobbik hányadát a mostenici kohóban dolgozták fel, amelynek kapacitása²⁶⁸ többnyire ezt lehetővé is tette. Ez üzleti szempontból is logikus feltételezés, hiszen a feldolgozatlan fekete-réz fajlagos szállítási költségei voltak a legnagyobbak, így ennek szállítását nyilván igyekeztek minimalizálni.

A réz- és ezüsttermelés pontos éves mennyiségeire vonatkozó adatokkal a termelési adatokat összesítő táblázat nem szolgálhat, de az egyes időszakokon belül számított éves átlagok nagyjából szemléltetik a termelés ingadozásait.

Látható, hogy a rézvállalat a legnagyobb eredményét az 1505-1518 közötti időszakban produkálta.

A Thurzó–Fugger közös vállalat működése alatt a termelt réz értékesítése elsősorban a Fugger-üzletház feladatát képezte. Friedrich Dobel erre vonatkozó összesítése²⁶⁹ alapján az eladások a következő arányban oszlottak meg a két család között:

²⁶⁸ Az 1495. évi szerződés szerint legalább heti 300 q (azaz 15 600 q/év) kapacitású kohót kellett építeni.

²⁶⁹ Dobel (1879) 40. p.

<u>Időszak</u>	<u>Fugger család</u>	<u>Thurzó család</u>
1495-1504	70 %	30 %
1504-1507	nincs adat	
1507-1510	84 %	16 %
1510-1513	92 %	8 %
1513-1516	89 %	11 %
1516-1519	88 %	12 %
1519-1525	85 %	15 %

Ezek után térjünk vissza a fenti táblázat adatainak mai szabványos mértékegységekre történő átszámításának kérdésére. Amint már jeleztem, a legnagyobb problémát az okozza, hogy nem tudjuk, a réz esetében melyik korabeli mázsát, az ezüst esetében pedig melyik márkát vehetjük alapul az átváltáshoz.

Márpedig ez egyáltalán nem mindegy, ahogy azt az I. fejezetben is már igyekeztem kifejteni. A korabeli mértékek között:

- a) mázsa esetében a budai (49,11 kg) és a bányavidéki (61,57 kg) képviselte a két lehetséges szélsőértéket, míg
- b) márka esetén pedig a nürnbergi (0,2375 kg) és a bécsi (0,2779 kg).

Ennek megfelelően a fenti táblázat összesített adatai is csak a következőképpen számíthatók át:

- a) a Thurzó–Fugger „közös magyar üzlet 1495-1926 közötti összes réztermelése 40 200 és 50 400 t közé, ezüsttermelése pedig 79 900 és 93 500 kg közé tehető;
- b) ugyanezek az adatok az önálló Fugger rézvéllalat esetében réznél 18 500 – 23 000 t, ezüstnél 35 500 – 41 500 kg közé esnek;
- c) mindösszesen tehát a kb. 52 évi működés alatt 58 700 és 73 400 t közötti réztermeléssel és 115 400 és 135 000 kg közötti ezüsttermeléssel számolhatunk.

Azt kijelenthetjük, hogy a termelés sem ennél kevesebb, sem annál több nem lehetett. A számított értékek ugyanakkor annyira

eltérnek egymástól, hogy ez bőven „fedezetet nyújt” az egyes publikációkban olvasható származtatott adatok jelentős eltéréseihez.

Álláspontom szerint azért van néhány olyan szempont, melyen esetleg érdemes elgondolkodni. Egészen biztos pl., hogy a gyártás helyén végeztek mérlegelést, Péch Antaltól tudjuk, hogy – legalábbis 1531-ig – a mostenici kohóban előállított rezet és ezüstöt Besztercebánya város „hiteles” mérlegén lemérték. A mérés eredményeképpen nyilvánvalóan bányavidéki mázsában és márkában rögzítették az eredményt. Ebből kiindulva viszont feltételezhetjük, hogy a Sankt Georgenthali kohóban előállított rezet és ezüstöt nürnbergi mázsában és márkában, a Fuggerauban előállított rezet ugyanakkor bécsi mázsában, az ezüstöt pedig tiroli márkában kaphatták meg.

Azt is biztosra vehetjük, hogy a vásárlók is ragaszkodtak az általuk vásárolt áru előttük történő mérlegeléséhez. Ebből pedig következtethetünk arra is, hogy mindig azt a mértéket használták, amely az eladás helyén érvényben volt. Ezzel persze megint nem jutunk közelebb a pontos meghatározáshoz, hiszen teljesen eltérő mértéket alkalmaztak pl. Antwerpenben vagy Velencében.

Okkal feltételezhetjük ugyanakkor, hogy az augsburgi levéltár nyilvántartásaiban az utoljára mérlegelt, vagyis az eladott mennyiségek szerepelhetnek. A végkövetkeztetésünk tehát az lehet, hogy a mindig helyben használt mázsákban és márkákban mérlegelték a szállítmányokat. Kizárt ugyanakkor, hogy ezeket az eredményeket ne számították volna át az augsburgi kimutatások összeállításakor. Ebből viszont az következik, hogy nagy valószínűséggel nürnbergi mázsában és nürnbergi márkában rögzítették az eladott mennyiségeket. Ez esetben az összes réztermelés kb. 73 500 t-nak, az ezüsttermelés pedig kb. 115 500 kg-nak adódik.

Végezetül vizsgáljuk meg a rézvállalat nyereségét.

A „közös magyar üzlet” nyeresége²⁷⁰ az egyes időszakokban magyar forintban meghatározva a következőképpen alakult:

²⁷⁰ A nyereség összesített adatait Hermann (1976) 156-157. oldalon közzölt táblázatából vettem át.

Időszak	Összesen	Éves átlag
1495. március – 1504. május 31.	179 251 Ft	19 400 Ft
1504. június 1. – 1507. július 24.	178 462 Ft	56 350 Ft
1507. július 25. – 1510. május 11.	213 914 Ft	77 800 Ft
1510. május 11. – 1513. május 13.	143 098 Ft	46 400 Ft
1513. május 14. – 1519. augusztus 16.	139 816 Ft	22 350 Ft
<u>1519. augusztus 17. – 1526. április 22.</u>	<u>14 375 Ft</u>	<u>2 150 Ft</u>
Thurzó-Fugger rézvállalat összesen:	868 916 Ft	27 900 Ft

A kimutatás csak az ún. rézüzlet nyereségét mutatja, a körmöci kamara bérletéből származó nyereségek nélkül. Utóbbiak önmagukban is elérhették a kimutatásban szereplő végösszegeket.

Az önálló Fugger rézvállalatra vonatkozóan sajnos csak az 1526. április 23-tól az Ernust család birtokainak a koronára való visszazállásáig (1540?) terjedő időszakra találtam olyan adatot, amely igazoltan az augsburgi könyvekből származik: Wenzel Gusztáv²⁷¹ közlése szerint a tiszta nyereség 1 297 192 rajnai forint volt. Ha ezt 1,75-ös átváltási aránnyal²⁷² átszámolom magyar forintra, akkor összesen 741 252 Ft-nak adódik, amelynek éves átlaga 54 238 Ft-ot tesz ki. Mit is mutatnak ezek a számok? Azt, hogy az önálló vállalat bő 13 év alatt megtermelte a közös vállalat 31 év alatti nyereségének 85 %-át.

Az utolsó öt év nyereségére vonatkozóan egyedül Relković Néda írásában²⁷³ találtam számszerű adatot, de forrás-hivatkozás nélkül. Szerinte „1539-46-ban a bruttó nyereség 1 258 744 gulden²⁷⁴, a kiadás pedig csak 85 350 gulden volt.” Magyar forintra átszá-

²⁷¹ Wenzel (1882) 49. p. Wenzel ezt az adatot is Friedrich Dobeltől vette át: (1879) 47. p.

²⁷² I. Ferdinánd 1544-ben 1 magyar aranyforint értékét 14 schillingben határozta meg, míg 1 rajnai forint ugyanakkor 8 schillinget ért. – Buza (2005) 1027. p.

²⁷³ Relković (1926) 45-46. és 61. p.

²⁷⁴ A gulden alatt véleményem szerint itt rajnai forintot kell értenünk.

mítva a nyereség 719 282 forintnak (éves átlagban 143 856 forintnak) adódik, ami azt jelenti, hogy az utolsó öt évben könyvelték el magasan a legnagyobb nyereséget.

Ha megnézzük az utolsó évek átlagos réztermelését (22 000 t/év), akkor azt látjuk, hogy ez az utolsó kb. két évtized legmagasabb szintű átlagtermelése. Ezüstre ez nem igaz, egyszerűen azért, mert az ekkoriban termelt réz ezüsttartalma már meg sem közelítette a korábbi időszakban termelt ércek ezüsttartalmát. Az Anton Fugger és I. Ferdinánd között zajló hosszas tárgyalások azt is nyilvánvalóvá teszik, hogy Fugger Antal már jó előre eldöntötte, hogy fel kívánja számolni a magyarországi üzleti érdekeltiségét. Nem járhatunk tehát messze a valóságtól, ha kijelentjük, hogy az utolsó időszakban a lehető legtöbbet igyekezett kihozni a magyarországi üzletből. Ennek pedig legegyszerűbb megoldása ma sem ismeretlen: a lehetőségekhez mérten „kirabolták”²⁷⁵ a bányákat, miközben már szinte semmit sem költöttek rájuk.

A több mint öt évtizedes működés alatt a részvállalat összes nyeresége 2 329 450 magyar forint volt, melynek mintegy 37 %-át a Thurzó–Fugger közös vállalat, 63 %-át pedig az önálló Fugger részvállalat produkálta. Az egy évre eső átlag-nyereség közel 45 000 magyar aranyforintnak adódik.

A nyereség-kimutatások alkalmasak néhány szemléltető összevetésre is. Összehasonlításképpen pl. vizsgáljuk meg a magyar királyi kincstár pénzverésből, illetve bányajövedelmekből²⁷⁶ származó átlagos évi bevételeit, amelyek a következők voltak a részvállalat működésének időszakában:

II. Ulászló uralkodása idején (1490-1516) – 50 000 Ft/év²⁷⁷,

²⁷⁵ Minden korábban feltárt ércvagyonot igyekeztek kitermelni úgy, hogy feltárára és előkészítésre pénzt már nem áldoztak.

²⁷⁶ A bányajövedelmek körébe sorolták a nemesércek kötelező beváltásából származó bevételeket, a kincstári bányák nyereségét, valamint a kamarák bérleti díjait (mint tudjuk, 1526 előtt a kamarákat általában bérbe adták).

²⁷⁷ Halálának évében ez mindössze 25 000 Ft-ra csökkent.

II. Lajos uralkodása idején (1516-1526) – 16 000 Ft/év,
I. Ferdinánd uralkodása idején (1526-tól) – 150 000 Ft/év²⁷⁸.

A Fuggerek tőkebefektetéseiről is rendelkezünk adatokkal: 1525-ig mintegy 200 000 forintot, azt követően 1536-ig további 170 000 forintot investáltak a vállalkozásba. Az összes nyereség ezeknek az összegeknek tehát mintegy hatszorosa lehetett.

XVI. A részvállalat a Fuggerek után

Befejezésül vessünk egy pillantást arészvállalat további sorsára is.

A kincstár tulajdonába került Besztercebánya-környéki rézbányászat egészen a 17. század elejéig még Európa egyik meghatározó jelentőségű ipari-bányászati-kereskedelmi vállalkozása maradt. A kincstár nem sokáig üzemeltette saját kezelésben a részvállalatot, hanem ismét külföldi, szintén augsburgi befektetőknek adta bérbe:

1548-1559 között Matthias Manlich²⁷⁹,
1559-1562 között Ulrich Link és társai (Hang, Langenauer),
1562-1565 között Melchior Manlich és Abraham Katzbeck,
1565-1569 között Philipp Welsler,
1569-1579 között Leonhard Weiss és Wolfgang Paller,
1580-1604 között Paller örökösök és Henckel

vállalkozásoknak.

²⁷⁸ A közölt adat I. Ferdinánd uralkodásának első két évtizedére vonatkozik, az utolsó évtizedben ugyanis már elérte a 300 000 Ft-ot. A növekedés elsődleges oka az volt, hogy a legfontosabb bányák ekkor már szinte kivétel nélkül kincstári tulajdonba kerültek. Ezek a számok is mutatják, hogy mekkora bevételtől foszthatta meg a királyi kincstárt a kamarák nem kellően átgondolt bérbeadása.

²⁷⁹ ÖSTA, Fasc. 1., fol. 152-153., 281-284., 296., 348., 372-377., 383-387., 678-683., 1120-1125.

Az 1563-1570 között zajló un. északi hétéves háború egy időre lehetetlenné tette a besztercebányai réznek a Sund-szoroson keresztül történő tengeri szállítását. Ezt követően a németalföldi szabadságharc eseményei akadályozták az Antwerpenbe irányuló szállításokat. Végül a 15 éves háború (1591-1609) idején következett be az első igazi termelési válság, és a rézvállalat 1599 és 1604 között veszteségessé vált. A Bocskai-felkelés idején a rézvállalat üzemeinek felszíni létesítményeit többnyire lerombolták. Ebben az időszakban kb. 500 munkás települt Erdélybe.

A Jozef Vlachovič által összesített adatokból kiindulva²⁸⁰ 1546-tól 1604-ig a rézvállalat termelése mintegy 48 500 t réz és 31 500 kg ezüst volt. Az éves átlagtermelés 1560-ig növekedett, majd azt követően folyamatosan csökkent.

1605 után a magyar réz már végérvényesen elveszítette európai piacait, ekkor már többnyire osztrák befektetőkből álló társaságok (elsősorban a Joanelli-csoport) működtették a rézvállalatot.

Az úrvölgyi bányák egészen a 20. századig működtek.

A Fuggerek felszámolták ugyan magyarországi érdekeltségeiket, de nyelvünkben megmaradt a nevük emléke. Már az említett 1525. évi IV. törvénycikk is Fukkarok (a törvénycikk eredeti latin szövegében: Fukkari), Burgio pápai követ pedig „Fuccari” néven emlegette őket. Erdődi Pálffy Miklós (1552-1600) gróf pedig, akinek a felesége Fugger Mária volt, úgy címezte hozzá leveleit, hogy „*Nagyságos Fukkar Mária asszonynak, az én bizodalmas asszonyomnak*”.

Magyarországon a Fugger-név tehát már eredetileg is „Fukar”-ként hangzott, amely azután később kapott olyan értelmet, amely a kapzsiságot, a könnyörtelen pénzhétséget nevezi a Fuggerekről „fukar”-nak. Ezzel is maradandó emléket állítottak maguknak a magyar történelemben.²⁸¹

²⁸⁰ Vlachovič (1964) művének zárófejezetében összegezte az adatokat. Szerinte a rézvállalat 1495-től 1604-ig összesen 122 000 t rézet és kb. 147 000 kg ezüstöt termelt.

²⁸¹ Supka (1940) 12. p. Lásd még: Podhradzsky (1835) és Loványi (1941) írásait is.

Irodalom- és forrásjegyzék

- Acsády Ignác: *A magyar nemzet története*. V. kötet. Budapest, 1896.
- Agricola, Georgius: *De re metallica Libri XII*. Basel, 1556. Magyar fordítása: *Tizenkét könyv a bányászatról és a kohászatról*. Budapest, 1985.
- Andráš, Peter: Kontaminácia krajinných zložiek na opustených Cu ložiskách stredného Slovenska. Disszertáció. Technická Univerzita Ostrava, 2017.
- Balla Antal: *Milliomosok a történelemben. Fugger Jakab*. = *A Pesti Hírlap Képes Melléklete*, 1931. 7. sz..
- Balla Antal: *Milliomosok a történelemben*. Bethlenfalvi Thurzó János. = *A Pesti Hírlap Képes Melléklete*, 1931. 10. sz.
- Bánki Imre – Molnár László: A Thurzó–Fugger vállalkozás. = *A magyar bányászat évezredes története*. I. kötet 123-128. p. Budapest, 1997.
- Barkóczy Mihály: Magyar-és Lengyelország közti kereskedelem (1306-1775). = *Társalkodó*, 1843. 13. sz. 51-52. p.
- Barta Gábor: Konzolidációs kísérlet Magyarországon a mohácsi csatavesztés után (Szapolyai János király kormányzása 1526. november – 1527. augusztus). = *Századok*, 1977. 4. sz. 635-680. p.
- Benda Kálmán (szerk.): *Magyarország történeti kronológiája*. I. k. 297-298. p. Budapest, 1981.
- Berlász Jenő: Johann Dernschwam könyvtára. = *Adattár XVI-XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez*. Szeged, 1984. 299-340. p.
- Bél Mátyás: Besztercebánya szabad királyi és bányaváros története. = *Bányavárosok a legkegyelmesebb királyok uralkodása alatt. Válogatás Bél Mátyás leírásából Tóth Péter fordításában*. Sopron, 2004. Központi Bányászati Múzeum, 39-102. p.
- Bérenger, Jean: A lengyel-francia kapcsolatok és az Oppeln-Ratibori hercegségek (1664-1665). = *Történelmi Szemle*, 1977. 1. sz. 132-141. p.
- Bircher Erzsébet: Gazdagság vagy szegénység? = *Olvasókönyv a magyarországi reneszánsz bányászatához*. Sopron, 2009. 6-46. p.
- Blanchard, Ian: Central European silver production in the „Age of the Saigerprozess”. = *Mining, Metallurgy and Minting in the Middle Ages*. Stuttgart, 2005. III. k. Függelék, 44-72. p.

- Bogdán István: *Magyarországi hossz- és földmértékek a XVI. század végéig*. Budapest, 1978.
- Bogdán István: *Magyarországi űr-, térfogat-, súly- és darabmértékek 1874-ig*. Budapest, 1991.
- Brown, Edward: *A brief account of some travels in Hungaria ... as also some observations on the gold, silver, copper, quicksilver mines, Baths and Mineral waters in those parts*. London, 1673.
- Budai Ferenc: Túrzó János. = *Magyarország polgári históriájára való lexicon*. III. kötet. Nagyvárad, 1805. 474. p.
- Buza János: Hans Dernschwam 1555. évi számvetése és emlékiratának záró esztendeje. = *Századok*, 2005. 1025-1034. p.
- Decius, Jodocus Ludovicus: *De Sigismundi regis temporibus liber*. 1521, 1901.
- Deiningner, Heinz Friedrich: A herceg és gróf Fugger-féle augsburgi családi és alapítványi levéltár története. = *Levéltári Közlemények*, 1926. 177-208. p.
- Denzel, Markus A.: Zur Ungarischen Handlung der Fugger nach der Handelspraktik des Matthäus Schwarz Erste Hälfte des 16. Jahrhunderts. = *Ungarn Jahrbuch. Zeitschrift für die Kunde Ungarns und verwandte Gebiete*, 28. kötet, 2005. 185-198. p.
- Dernschwam, Hans: Extract aus der Beschreibung des Mitternhaus, im Neusohl gelegen, durch Hansen Turnschwamb, der Herrn Fuugger gewesen Factoren daselbst, samt anderm, was sich in der Kron Hungern zugetragen, geschrieben un Ein Thausend Fünfhundert drey und sechstigsten Jahr. = Engel, Johann Christian: *Geschichte des Ungarischen Reichs*. I. kötet. Halle, 1797. 190-209. p. Magyar fordítása: Tardy Lajos: A besztercebányai középső-, másként kamaraházra vonatkozó, továbbá a magyar királyságban végbement egyéb események leírásának Hans Dernschwam, a Fugger urak egykori faktora által készített kivonata (1563). = Hans Dernschwam: *Erdély. Besztercebánya. Törökországi útinapló*. Budapest, 1984. 107-133. p.
- Divéki Adorján: *Felső-Magyarország kereskedelmi összeköttetése Lengyelországgal főleg a XVI. – XVII. században*. Budapest, 1905.
- Dobel, Friedrich: Der Fugger Bergbau und Handel in Ungarn. = *Zeitschrift des Historischen Vereins für Schwaben und Neuburg*. Augsburg, 1879. 33-50. p.
- Draskóczy István: Az erdélyi sókamarák ispánjai, 1529-1535: az erdélyi sóbányák sorsa a Szapolyai korszakban. = *Levéltári Közlemények*, 2004. 1. sz. 27-45. p.

- Draskóczy István: Egy olasz követjelentés tanúsága Mátyás bevételeiről (szempontok középkori bányászatunk történetéhez). = *Acta Universitatis Szegediensis. Acta juridica et politica*. Tomus LXXV. 2013. 173-184. p.
- Ehrenberg, Richard: *Das Zeitalter der Fugger*. Jena, 1896.
- Ember Győző: A Thurzó-Fugger vállalat. A körmöci kamara Mária királyné alatt. = *Az újkori magyar közigazgatás története*. Budapest, 1946. 295-298. p.
- Engel Pál: *Középkori magyar genealógia*. Arcanum DVD könyvtár IV. Családtörténet, heraldika, honismeret. Budapest, 2001.
- Ercker, Lazarus: *Beschreibung, Allerfürnemisten Mineralischen Ertzt und Bergwercks arten*. Frankfurt, 1580, 1629.
- Erdélyi Gabriella: Egy kivételes karrier Mohács előtti kezdetei. Bethlenfalvi Thurzó Elek. = *R. Várkonyi Ágnes emlékkönyv*. Budapest, 1998. 118-132. p.
- Erdélyi Gabriella: Vita a helytartóságról (Néhány szempont I. Ferdinánd és a magyar politikai elit kapcsolatának vizsgálatához). = *Századok*, 2000. 341-371. p.
- Erllichman, Howard J.: Fuggers and Habsburgs. = *Conquest, Tribute, and Trade: The Quest for Precious Metals and the Birth of Globalization*. New York, 2010. 112-120. p.
- Ernyey József: Kísérletek a körmöcbányai pénzverő áthelyezésére (1524—1640). = *Numizmatikai Közlöny*, 1926. 110-133. p.
- Faller Jenő: Georgius Agricola (1494-1555) halálának 400 éves fordulója alkalmából. = *Az MTA Műszaki Tudományok Osztályának Közleményei*, 18. kötet, 1956. 1-4. sz. 337-349. p.
- Fejér György: *Codex Diplomaticus*. Tomo X. Vol. 7. Buda, 1843.
- Fekete Nagy Antal: Bethlenfalvi Thurzó-család eredete. = *Turul*, 1934. 1/2. sz. 1-15. p.
- Fekete László: A kelet-nyugati kereskedelem struktúrája Európa északi felén a 14. század utolsó évtizedeiben. = *Történelmi Szemle*, 1986. 3-4. sz. 461-480. p.
- Fógel József: *II. Ulászló udvartartása: 1490-1516*. Budapest, 1913.
- Fógel József: *II. Lajos udvartartása: 1516-1526*. Budapest, 1917.
- Fraknoi Vilmos: Werbőczy István a mohácsi vész előtt I-II. = *Századok*, 1876. 437-469., 597-639. p.

- Fraknói Vilmos: A Hunyadiak és a Jagellók kora: 1440-1526. = *A magyar nemzet története*. IV. kötet. Szerk.: Szilágyi Sándor. Budapest, 1894-1898.
- Fraknói Vilmos: *Werbőczy István életrajza*. Budapest, 1899.
- Gaál István: Régi magyarok Danzigban. = *Páztortúz*, 1939. 12. sz. 534-541. p.
- Gaál István: Danzig szerepe a középkor magyar rézkivitelében. = *A Természet*, 1941. 4. sz. 52-53. p.
- Gergely Ernő: *A magyarországi bányásztársadalom története 1867-ig*. Budapest 1986.
- Gergely Ernő: *Régi magyarországi bányavárosok. Besztercebánya*. Budapest, 1999.
- Gergely Ernő: *A Thurzók és Fuggerek jelentősége Magyarország bányászatában*. (H. n., é. n. – minikönyv.)
- Gierszewski, Stanislaw: Rézexport Magyarországról Gdańskba a 16. század első felében. = *Századok*, 1977. 3. sz. 534-543. p.
- Glatz Ferenc: A Fuggerek és a magyar ércbányászat. Felkelések a bányavidéken. = *A magyarok krónikája*. Budapest, 1995. 197., 209. p.
- Gregor Ferenc: Beiträge zur Geschichte der der Wassergewältigung im Fachtermini Bergwerk. = *Studia Slavica* 21. (1975), 3-4. sz. 277-292. p.
- Gyöngyössy Márton: A körmöci kamara 1514-es számadása. = *In memoriam Ludovici Huszár*. Budapest, 2005. 164–178. p.
- Gyöngyössy Márton: II. Lajos legendás alkincstartója, Szerencsés Imre és a moneta nova. = *Századok*, 2017. 607-643. p.
- Hadobás Sándor: Hans Dernschwam (?) jelentése a felső-magyarországi bányavárosokról (1528). = *Bányászattörténeti Közlemények*, IX. 2010. 71-78. p.
- Halász Gábor: Az első magyar kapitalisták. = *Tükör*, 1938. 11. sz., 822-826. p.
- Heckenast Gusztáv: A besztercebányai bányászfelkelés (1525-1526). = *Századok*, 1952. 2. sz. 364-396. p.
- Hegedűs Zoltán: Virágzó ezüstkitermelés Magyarországon a XV. század végén és XVI. század kezdetén. = *Bányászati és Kohászati Lapok – Kohászat*, 1984. 11-12. sz. 554-556. p.
- Hermann Zsuzsanna: *Az 1515. évi Habsburg-Jagelló szerződés. Adalék a Habsburgok magyarországi uralmának előtörténetéhez*. Budapest, 1961. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 21.)
- Hermann Zsuzsanna: Államháztartás és a pénz értéke a Mohács előtti Magyarországon. = *Századok*, 1975. 302-336. p.

- Hermann Zsuzsanna: *Jakob Fugger*. Budapest, 1976.
- Hermann Zsuzsa: Egy pénzügyi tervezettől a Hármaskönyvig (Werbőczy és a parasztháború). = *Századok*, 1981. 1. sz. 108-151. p.
- Horváth László – Bodry László: *A bányá. A magyar bányászat és bányászoktatás története, s a magyar bányavidékek népszerű ismertetése*. Sopron, 1937.
- Horváth (Hatvani) Mihály: *Az ipar és kereskedés története Magyarországon, a három utolsó század alatt*. Buda, 1840.
- Horváth (Hatvani) Mihály: *Magyar történelmi okmánytár a brüsseli országos levéltárból és a burgundi könyvtárból*. I. kötet. Pest, 1857.
- Horváth (Hatvani) Mihály: Egynémi a bányák történelméből. = *Történelmi zsebkönyv. Rajzok a Magyar történelemből*. Pest, 1859. 64-72. p.
- Horváth (Hatvani) Mihály: Töredékek a bányák történelméből. = *Horváth Mihály kisebb történelmi munkái*. III. kötet. Pest, 1868. 368-378. p.
- Horváth Zoltán: A réz kohászata Agricola korában. = *Agricola évszázada*. Miskolc, 1994. (Közlemények a magyarországi ásványi nyersanyagok történetéből IV.)
- Huszár Lajos: A budai pénzverés II. Lajos korában. = *Tanulmányok Budapest Múltjából* 9. 1941. 176-193. p.
- Huszár Lajos: Kamaragrófok a középkorban (I. kiegészítés). = *Numizmatikai Közöny*, 1965-1966. 55-59. p.
- H. Németh István: A magyarországi abszolutista várospolitikai első lépései (XVI–XVII. század). = *Lymbus*, Budapest, 2007. 361-408. p.
- Ila Bálint: A Thurzó-család levéltára. = *Levéltári Közlemények*, 1932. 1-2. sz. 12-66. p.
- Ipolyi Arnold: Besztercebánya városa műveltségtörténeti vázlata. = *Ipolyi Arnold kisebb munkái*. Budapest, 1887. III. kötet, 257-416. p.
- Jansen, Max: Die anfänge der Fugger (bis 1494). = *Studien Zur Fugger Geschichte*, 1. füzet. Leipzig, 1907.
- Jansen, Max: Jakob Fugger der Reiche: Studien und Quellen. = *Studien Zur Fugger Geschichte*, 3. füzet. Leipzig, 1910. Benne: *Jakob Fugger in Ungarn*, 132-193. és 367-383. p.
- Jantsits Tibor: Bányászat. = *Közgazdasági viszonyaink a XVI. század első felében*. Budapest, 1913. 52-59. p.
- Jedlicska Pál: Kalászat a vöröskői levéltárból. = *Századok*, 186.) 447-465. p.
- Jócsik Lajos: A nagykapitalizmus kezdetei. = *A Közép-Dunamedence közgazdasága*. Budapest, 1944. 17-20. p.

- Jurkovich Emil: Königsberger Mihály. = *Besztercebánya multjából*. Besztercebánya, 1906. 3-22. p.
- Jurkovich Emil: Besztercebánya erődítményei. = *Hadtörténelmi Közlemények*, 27. kötet, 1926. 420-442. p.
- Jurkovich Emil: Besztercebánya város levéltára. = *Levéltári Közlemények*, 1926. 1-4. sz. 219-230. p.
- Kenyeres István: I. Ferdinánd magyarországi pénzügyigazgatási reformjai és bevételei. = *Történelmi Szemle*, 2003. 63-91. p.
- Kerekes György: *Kassa polgársága, ipara és kereskedése a középkor végén*. Budapest, 1913.
- Kerekes György: A magyar-lengyel kereskedés fénykora. = *Uránia*, 1917. 1. sz. 10-17. p.
- Kovács F. Lajos: A Selmec-Körmöci Érchegység bánya vízgazdálkodása. = *Történelmi Szemle*, 1984. 4. sz. 644-652. p.
- Kramarczyk, Andrea: Die Kupfersaigerhütte des Ulrich Schütz in Chemnitz. Unternehmensgeschichte, Dokumentation, Perspektiven eines Bodendenkmals. = *Agricola-Rundbriefe des Agricola-Forschungszentrums Chemnitz*. Chemnitz, 2003. 1-15. p.
- Kraschewski, Hans-Joachim: Zur Arbeitverfassung des Goslarer Bergbaus am Rammelsberg im 17. und zu Beginn des 18. Jahrhunderts. = *Struktur und Dimension. Festschrift für Karl Heinrich Kaufhold zum 65. Geburtstag*. I. kötet. Stuttgart, 1997. 407-444. p.
- Križkó Pál: *A körmöczi régi kamara és grófjai*. Budapest, 1880. (Értekezések a Történeti Tudományok köréből. VIII. kötet.)
- Kropf Lajos: Magyar réz elkobzása a Keleti-tengeren 1511-ben. = *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle*, 1899. 10. sz. 483-484. p.
- Kubinyi András: Budai és pesti polgárok családi összeköttetései a Jagellókorban. = *Levéltári Közlemények*, 1966. 2. sz. 227-291. p.
- Kubinyi András: A későközépkori magyar-nyugati kereskedelmi kapcsolatok kérdése. = *R. Várkonyi Ágnes emlékkönyv*. Budapest, 1998. 109-117. p.
- Laczlavik György: Várday Pál esztergomi érsek, királyi helytartó Mohács előtti pályafutása. = *Levéltári Közlemények*, 2004. 2. sz. 3-43. p.
- Lajta Edit: A besztercebányai (Banská Bystrica) Thurzó-ház falképei. = *Művészettörténeti Értesítő*, 1966. 1. sz. 1-10. p.
- Lambrecht, Karen: Aufstiegschancen und Handlungsräume in ostmitteleuropäischen Zentren um 1500. Das Beispiel der Unternehmerfamilie

- Thurzó. = *Zeitschrift für Ostmitteleuropaforschung*, 47. 1998. 3. sz. 319-346. p.
- Laub, Gerhard: 500 Jahre Meissnerstolln. = *Goslarer Bergkalender*. 368. Jahrgang. Goslarsche Zeitung, 1986. 79-82. p.
- Leopold Lajos: Thurzó György üzenete. = *Budapesti Hírlap*, 1926. 158 sz.
- Lepszy, Leonard: *Turzonowie w Polsce*. Krakow, 1890.
- Loványi Gyula: Fukar. = *Magyar Nyelv*, 1941. 320-335. p.
- Maderspach Livius: Jegyzetek a régi besztérczebányai bányabírószági kerület bányászatának keletkezéséről. = *Bányászati és Kohászati Lapok*, 1906. II. k. 546-548. p.
- Majtényi Zoltán: Szerencsétlen Szerencsés. Mi is történt voltaképp Mohács előtt? = *Kapu*, 2010. 11-12. sz. 9-14. p.
- Marczali Henrik: Fugger Jakab 1525. július 6-án és 20-án kelt levelei György szász herceghez. = *Magyar Történelmi Tár*, 3. sorozat, 1. köte, 1878. 455-457. p.
- Marcziányi György: A gazdagság hajdan és most. = *Budapesti Hírlap*, 1892. 260. sz. melléklete.
- Marsigli, Luigi Ferdinando: *Danubius Pannonico-Mysicus, observationibus geographicis, astronomicis, hydrographicis, physicis perlustratus et in 6 tomos digestus*, III. kötet: *De mineralibus circa Danubium effossis, necnon aqua abrasis et in cum deductis*. Amsterdam, 1726.
- Mednyánszky Dénes: Adalékok a Fugger Okmánytárhoz. = *Magyar Történelmi Tár*, 1883. 485-490. p.
- Mészáros Gyula: Az úrvölgyi ércztelepülési viszonyokról. = *Bányászati és Kohászati Lapok*, 1882. 9. sz. 66-68. p.
- Migray József: Az alsómagyarországi bányászok mozgalmai a XVI. században I-III. = *Bányamunkás*, 1925. 16-18. sz.
- Molenda, Danuta: W sprawie badań hutnictwa miedzi w Mogile pod Krakowem w XV i XVI wieku. = *Przeegląd Historyczny*, Tom. LXVI. 1975. zes. 3. 369-382. p.
- Molnár Erik: A bányakapitalizmus. = *A magyar társadalom története az Árpádkortól Mohácsig*. Budapest, 1949. 171-182. p.
- Molnár László: Bányák és kohók a XVI. században. = *Élet és Tudomány*, 1983. 22. sz. 678-680. p.
- Molnár László: 550 éve született Thurzó János az Európa hírványavállalkozó. = *BKL Bányászat*, 1987. 4. sz. 273-276. p.
- Molnár László: Thurzó János. = *Évfordulóink a műszaki és természettudományokban*. Budapest, 1987. 102-104. p.

- Nagy Iván: Thurzó család (Bethlenfalvi). = *Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal*, XI. kötet. Budapest, 1864. 199. p.
- Natter-Nád Miksa: Császárok és királyok bankárai voltak a Mediciek, Fuggerek és a magyar Thurzók. = *Nemzeti Újság*, 1941. 68. sz.
- Nábráczky Béla: A réz története. = *Élet- és Tudomány*, 1966. 40. sz. 1909-1913. p.
- Ogger, Günther: *A Fuggerek. Császári és királyi bankárok*. Budapest, 1999.
- Orsós Julianna: Damnum Regni? Újabb szempontok és források a Fugger család és a Magyar Királyság viszonyrendszerének elemzéséhez. = *Turul*, 2019. 3. sz. 124-129. p.
- Ortvay Tivadar: *Mária, II. Lajos magyar király neje 1505-1558*. Budapest, 1914.
- Pach Zsigmond Pál: Közép-Kelet-Európa és a nemzetközi kereskedelem a XVI-XVIII. században. = *Az MTA Filozófiai és Történettudományok Osztályának Közleményei*, 19. kötet, 1971. 2-3. sz. 253-277. p.
- Pach Zsigmond Pál (szerk.): *Magyarország története 1526-1686*. Budapest, 1985. I. kötet, 298-300. p.
- Patvaros József: A bányászat fejlődése a XVI. században. Thurzó János. = Endrei Walter et al. (szerk.): *Több nemzet vallja magáénak. Tudósok, találmányok és felfedezések a közép-európai régióban*. Budapest, 2001. 23-26. p.
- Paulinyi Oszkár: A középkori magyar réztermelés gazdasági jelentősége. = *Károlyi emlékkönyv*, Budapest, 1933. Újabb kiadása: *Gazdag föld – szegény ország*. Budapest, 2005. 27-56. p.
- Paulinyi Oszkár: Magyarország aranytermelése a XV. század végén és a XVI. század derekán. = *A gr. Klebelsberg Kúnó Történetkutató Intézet Évkönyve*, VI. köt. 1936. 32-142. p. Újabb (részleges) kiadása: *Gazdag föld – szegény ország*. Budapest, 2005. 57-104. p.
- Paulinyi Oszkár: Ipar, kereskedelem. = Domanovszky Sándor (szerk.): *Magyar művelődéstörténet*. Budapest, 1939-1942. II. kötet, 6. fejezete.
- Paulinyi Oszkár: Nemesfém monopólium és technológia. = *A MTA Filozófiai és Történettudományok Osztályának Közleményei*, XXVI. kötet. Budapest, 1977. 251-278. p.
- Paulinyi Oszkár: Der Erste Bau von Stauseen und der wasser-getriebenen grossen Kehrrade zur Bekämpfung der Wassernot von Zechnen. = *Acta Historica* 24. 1978. 109-132. p. Újabb kiadása, Mayer Krisztina fordításában: A bányavíz leküzdése érdekében létesített első tározómedencék és váltókerekek. = *Gazdag föld – szegény ország*. Budapest, 2005. 315-333. p.

- Paulinyi Oszkár: Kimutatások a körmöcbányai bányakamarai körzet nemesfémtermeléséről a XVI. század első felében. = *Századok*, 1978. 326-346. p.
- Pálffy Géza: A Thurzó család a Magyar Királyság arisztokráciájában. Egy különleges arisztokrata familia Magyarországon. = *Történelmi Szemle*, 2011. 1. sz. 63-84. p.
- Péchy Antal: *A tudományok haladásának befolyása a selmecvidéki bányaművelésre*. Budapest, 1881. (Értekezések a természettudományok köréből, XI. kötet, 22. szám.)
- Péchy Antal: *Alsó-Magyarország bányaművelésének története*. I. kötet. Budapest, 1884.
- Podányi Tibor: Lúgzás a régi magyarországi bányaművelésben. = *Bányászati és Kohászati Lapok – Bányászat*, 1977. 1. sz. 60-65. p.
- Podhadszky József: A fukar szónak származásáról és tulajdon jelentéséről. = *Tudományos Gyűjtemény*, 9. kötet. Pest, 1835. 79-84. p.
- Pölnitz, Götz (Freiherr von): *Jakob Fugger. Kaiser, Kirche und Kapital in der oberdeutschen Renaissance I-II*. Tübingen, 1949, 1951.
- Ptaśnik, Jan: *Turzonowie w Polsce i ich stosunki z Fuggerami*. Krakow, 1905.
- Reinhardt, Emil: *Johann Thurzo von Bethlemlfalva, Bürger und Konsul von Krakau in Goslar 1478-1496: ein Beitrag zur Klärung unseres Verbandswesens von E. Reinhardt*. Goslar, 1928.
- Relković, Néda: Aus dem Leben der sieben "niederungarischen Bergstädte" im 14-17. Jahrhundert.= *Ungarische Jahrbücher*, Berlin–Leipzig, 1926. 39-80. p.
- Révész Mihály: Régi magyar bányászvilág. = *Népszava*, 1936. december 25.
- Roszner: A beszterczei kir. kamarai kerület réz-kezelése. = *A magyar orvosok és természetvizsgálók Pesten tartott második nagy gyűlésének munkálatai*. Pest, 1842. 48-50. p.
- Schleusener, Heinz: Der Kaufmann Johann Thurzo (1437–1508). = *Karpatenblatt*, 2018. April 30.
- Schmidt, Franz Anton: *Chronologisch-systematische Sammlung der Berggesetze der Königreiche Ungarn, Kroatien, Dalmatien, Slavonien und des Grossfürstenthums Siebenbürgen*. II. Abteilung. Wien, 1834.
- Siklóssy László: Az új gazdagok. A Thurzók, mint amatőrök. = *Magyar Figyelő*, 1918. 1. sz. 616-623. p.

- Sinapio, Johann: Die Grafen von Thurzó. = *Schlesische Curiositäten, darinnen die ansehnlichen Geschlechter des Schlesischen Adels mit Erzählung des Ursprungs, der Wappen, Genealogien etc.* Leipzig – Breslau, 1728. 259-262. p.
- Skladany, Marián: Jan Thurzo v Mogile (1469-1496). = *Zbornik Filozofickej Fakulty Univerzity Komenskeho 24-25. Historica (1973-1974)*, 203-222. p.
- Skladany, Marián: Die Versorgung des Neusohler Kupferbetriebes mit polnischem Blei zur Zeit des gemeinsamen Kupferhändler der Fugger und Thurzó (1494-1526). = *Bergbaureviere als Verbrauchszentren im vorindustriellen Europa. Fallstudien zu Beschaffung und Verbrauch von Lebensmitteln sowie Roh- und Hilfsstoffen (13.-18. Jahrhundert)*. 1997. 275-284. p.
- Skladany, Marián: Die Entsilberung des Neusohler Schwarzkupfers als historiographisches Problem. = *Konjunktoren im europäischen Bergbau in vorindustrieller Zeit*. Stuttgart, 2000. 173-189. p.
- Sklenka, Vladimír: A Thurzó–Fugger-társaság házai Besztercebányán. = *Olvasókönyv a magyarországi reneszánsz bányászatához*. Sopron, 2009. 79-124. p.
- Spekner Enikő: A budai Fugger faktorátus: Egy délnémet kereskedő- és bankház képviselete a késő középkori Budán 1503-1533. = *Vándorutak – Múzeumi örökség. Tanulmányok Bodó Sándor tiszteletére*. Budapest, 2003. 429-434. p.
- Štefánik, Martin: The Exporting of Copper from eastern Slovakia to western Europe in the first third of the 14 th century. = *Historický časopis*, Vol. 66., 2018. N. 5. 785-813. p.
- Štefánik, Martin: Földből, folyón, tengeren. A magyar rézérc 14. századi körútja. = *Középkori gazdaságtörténet. Havi Színes*, 2018. 29. június (<https://tti.btk.mta.hu/lendulet/kozepkori-gazdasagtortenet/haviszines/3240-foldbol-folyon-tengeren.html>).
- Srieder, Jakob: *Die inventur der Firma Fugger aus dem Jahre 1527*. Tübingen, 1905.
- Srieder, Jakob: *Studien zur Geschichte kapitalistischer Organisationsformen: Monopole, Kartelle, und Aktiengesellschaften im Mittelalter und zu Beginn der Neuzeit*. München und Leipzig, 1914.
- Srieder, Jakob: *Jakob Fugger der Reiche*. Leipzig, 1926. Angol fordítása: *Jacob Fugger the Rich: Merchant and Banker of Augsburg, 1459-1525*. Washington, 2001.

- Strieder, Jakob: Ein Bericht des Fuggerschen Faktors Hans Dernschwam über den Siebenbürgener Salzbergbau um 1528. = *Ungarische Jahrbücher*, 1933. 3-4. sz. 260-290. p. Magyar fordítása: Jelentés az erdélyi sóbányászatról, 1528. (Ford.: Tardy Lajos). = Hans Dernschwam: *Erdély. Besztercebánya. Törökországi útinapló*. Budapest, 1984. 77-105. p.
- Suhling, Lothar: Chemisch-metallurgische Technik im Neusohler Hüttenrevier zur Agricola-Zeit – Vom Spleißen, Seigern und Treiben in Neusohl und Moschnitz. = *Technikatörténeti Szemle*, XXII. kötet, 1996. 207-220. p.
- Supka Géza: *A Fugger-család, akiktől a magyar „fukar” szó származott.* = Tolnai Világlapja, 1940. 31. sz. 12. p.
- Szabadvány Ferenc: A Fugger–Thurzó család bányabirodalma. = *Élet és Tudomány*, 1963. 33. sz. 1047-1050. p.
- Szabadvány Ferenc: *A kémia története Magyarországon*. Budapest, 1972.
- Szabó Dezső: *A magyar országgyűlések története II. Lajos korában*. Budapest, 1909.
- Szemán Attila: A reneszánsz bányászatának technikai fejlődése. = *Olvasókönyv a magyarországi reneszánsz bányászatához*. Sopron, 2009. 47-78. p.
- Szitnyai József: *Történelme az alsó-magyarországi kémlőintézet egyesületének és az ércz- és fémpróbavételnek ugyanazon bányakerületben*. Selmecebánya, 1893.
- Szőke Kornélia: Genealogia variabilis. Tanulmány a genealógia műfajairól a Thurzó-család példáján. Doktori (PhD) értekezés, Miskolc, 2017.
- Szujski, Jozef (szerk): Kroniki Bernarda Wapowskiego z Radochoniec kantora katedr. Krakowskiego. Czesc ostatnia czasy podlugoszowskie obejmujaca (1480-1535). = *Scriptores rerum Polonicarum*, II. kötet. Krakow, 1874.
- Tagányi Károly: *Magyar erdészeti oklevéltár*, I. kötet, Budapest, 1896.
- Takáts Sándor: A Fuggerek, mint marhakereskedők. = *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle*, 1899. 335-336. p.
- Tardy Lajos: Egy éles szemű, hideg szívű krónikás a 16. századból. = Hans Dernschwam: *Erdély. Besztercebánya. Törökországi útinapló*. Budapest, 1984. 5-73. p.
- Teke Zsuzsa: *Velencei-magyar kereskedelmi kapcsolatok a XIII-XV. században*. Budapest, 1979. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 86.)

- Teke Zsuzsa: Firenzei üzletemberek Magyarországon (1373-1403). = *Történelmi Szemle*, 1995. 2. sz. 129-150. p.
- Terény János: Danzig és a középkori magyar rézbányászat. = *Bányászati és Kohászati Lapok*, 1940. 20. sz. 298-300. p.
- Tóth-Szabó Pál: *Szatmári György 1457-1524*. Budapest, 1906. (Magyar Történelmi Életrajzok.)
- Tózsza-Rigó Attila: Kapitalista vállalkozói társaságok a késő középkorban és a kora újkor első felében (Különös tekintettel a délnémet kereskedelmi tőke működési mechanizmusára). = *Történelmi Szemle*, 2013. 1. sz. 23–54. p.
- Tózsza-Rigó Attila: A Fugger-Thurzó együttműködés első szakasza az 1490-es években. = *Hunyadi Mátyás és kora*. Debrecen, 2019. 169-178. p.
- Vastagh Gábor: Ezüstkohászat Rudabányán 1528-ban. = *Bányászati és Kohászati Lapok – Bányászat*, 1984. 5. sz. 341-342. p.
- Vlachovič, Jozef: Slovak, Copper Boom in World Markets of the Sixteenth and in the First Quarter of the 17th Centuries. = *Studia Historica Slovaca*, Vol. 1. Bratislava, 1963. 63-95. p.
- Vlachovič, Jozef: *Slovenská meď v 16. o 17. storočí*. Bratislava, 1964.
- Vlachovič, Jozef: Ján Dernschwam. = *Vlastivedný Časopis*, 1976. 2. sz. 80-84. p.
- Wagner, Carolus: Assertiones et explanationes tabellae genealogicae familiae Thurzo de Betlemfalva. = *Analecta Scepusii Sacri et Profani*, IV. kötet, 61-154. p. (Pozsony – Kassa, 1778.)
- Weixler, Anton: Geschichte der wichtigeren Bergbaue in Nieder-Ungarn, von ihrer Entstehung bis zur Gegenwart, so wie Darstellung der Fortschritte in der Bergwesens-technik in den letztoerslossenen hundert Jahren. = *Berg- und hüttenmännisches Jahrbuch*, 4. kötet. Wien, 1854. Benne: Geschichte der k. Freien Bergstadt Neusohl, und insbesondere des herrengrunder Kupfer-Bergbaues (47-50. p.)
- Wenzel Gusztáv: *Az alsómagyarországi bányavárosok küzdelmei a nagy-lucsei Dóczyakkal 1494-1548*. Budapest, 1876. (Értekezések a történelmi tudományok köréből, VI. köt. 6. füzet.)
- Wenzel Gusztáv: *Magyarország bányászatának kritikai története*. Budapest, 1880.
- Wenzel Gusztáv: *A Fuggerek jelentősége Magyarország történetében*. Budapest, 1882.
- Wenzel Gusztáv: Okmánytár a Fuggerek magyarországi nagykereskedése és részvállalatának történetéhez I-IV. = *Történelmi Tár*, 1882. 622-670. p., 1883. 61-98., 262-288., 462-49. p.

- Wenzel Gusztáv: Der Fugger bedeutung in der geschichte Ungarns. = *Un-garische Revue*, 1883. 3. sz. 199-216. p.
- Wertner Mór: A bethlenfalvi Thurzó család eredete. = *Turul*, 1905. 1. sz.
- Westermann, Ekkehard: A thüringiai csurgatókohós ezüst- és réztermelés és -kereskedelem (Saiger-handel) jelentősége a Kelet-európai kereskedelem számára a XV-XVI. század fordulóján. = *Századok*, 1972. 2. sz. 400-412. p.
- Woditska István: *A nagybányai m. kir. bányai igazgatósági kerület monografiája*. Nagybánya, 1896.
- Zimányi Vera: A Fuggerek és utódaik magyarországi bányavállalkozásai. In: Gazdasági és társadalmi fejlődés Mohácstól a 16. század végéig, = *Századok*, 1980. 514-517. p.
- Zipser Keresztély András: Úrvölgy. = *Besztercze és vidéke*. Emlékirat, melyet a magyar orvosok és természetvizsgálók Beszterczén, 1842. aug. hó elején tartott harmadik gyűlése emlékére irt ... s magyarra áttett dr. Edvi Illés L. Buda, 1842. 28-29. p.
- Zsámboki László: Magyarország ércbányászata a honfoglalástól az I. világháború végéig. = *Közlemények a magyarországi ásványi nyersanyagok történetéből* I. Miskolc, 1982.
- A XVI. század Rotschild-háza. = *Budapesti Hírlap*, 1904. 150. sz.
- A besztercebányai réztermelés a XVI. században. = *Magyar Vaskereskedő*, 1909. április 4.
- A Fuggerek Magyarországon és egyebütt. = *Budapesti Hírlap*, 1928. 295. sz.
- A mostenici rézhámor. = *Magyar Vaskereskedő*, 1904. 25. sz.
- Besztercebánya városa s a k. bányakincstár között lefolyt peres ügy I-IV. = *Törvényszéki Csarnok*, 1864. 7. – 10. sz.
- Egy régi kor gazdálkodói. I. A Fuggerek. = *Független Magyarország*, 1904. július 9.
- Fugger Jakab és a magyar réztermelés. = *Magyar Vaskereskedő*, 1903. november 15.
- Királyok és császárok bankárja: Fugger Antal. = *Élet és Tudomány*, 1993. 24. sz. 748-749. p.
- Magyar réz elkobzása a Keleti tengeren 1511-ben. = *Pesti Napló*, 1900. 103. sz.
- MOL Diplomatikai Levéltár. A Középkori Magyarország Levéltári Forrásai – Arcanum Kft. adatbázis, <https://hungaricana.hu/hu/adatbazisok/a-kozepkori-magyarorszag-leveltari-forrasai/>.

ÖSTA: Österreichisches Staatsarchiv, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Finanz- und Hofkammerarchiv, Altes Münz- und Bergwesen, Ungarn.
Thurzó György és neje, Fugger Anna. = *Vasárnapi Újság*, 1879. 10. sz. 145-146. p.
Thurzó János. = *Magyar Könyvház*, 6. 1793. 167-170. p.
Thüringiai iparosok telepítése Besztercebányán a XVI. században. = *Magyar Ipar*, 1909. 29. sz. 693-695. p.

Az ábrák és képek jegyzéke

1. Az alsó- és felső-magyarországi bányavárosok	6
2. Besztercebánya környéke és a Thurzó-Fugger részvállalat későbbi telephelyei	10
3. Felső-Magyarország ércbányászata	11
4. A magyar réz szállítási útvonalai Európában a Thurzó-Fugger részvállalat időszakában	15
5. A bethlenfalvi Thurzó család családfája	17
6. A Thurzó-ház Lőcse főterén	19
7. A Thurzó család nemzetközi kereskedelmi hálózata	28
8. A Thurzó-féle merítőmű Agricola ábrázolásában	31
9. A Thurzó-házak Besztercebányán	50
10. Az úrvölgyi bánya Luigi Ferdinando Marsigli metszetén	53
11. Az ún. besztercebányai rostasor	55
12. A réz és az ólom adagolása a csurgatókohóba	57
13. Az aszaló (Dörrofen)	59
14. A magyar réz megoszlása az európai piacokon	68
15. Thurzó János síremléke a lőcsei Szent Jakab templomban	73
16. Hans Burgkmair der Ältere fametszete Jakob Fuggerről, 1511	74
17. Hans Holbein rajza Thurzó Györgyről	79
18. Thurzó Elek	87
19. Vöröskő vára 1570 körül	88
20. Anton Fugger (1493-1556)	107

Tartalomjegyzék

Bevezetés.....	3
I. A rézérczek magyarországi bányászatának európai jelentősége	5
II. A Bethlenfalvi Thurzó-család	15
III. Krakkó–Mogila – a Thurzó-legenda	20
IV. A „Wasserkunst”	29
V. Goslar és Rammelsberg.....	34
VI. Besztercebánya	37
VII. A Thurzó-Fugger besztercebányai részvállalat megalakulása.....	40
VIII. A részvállalat tevékenységének kezdete	45
IX. Az „Ungarische Saigern” rézfinomító eljárás.....	49
X. A „közös magyar üzlet”	60
XI. Nagybánya – Thurzó György átveszi apja helyét.....	70
XII. Thurzó Elek	81
XIII. Az önálló Fugger részvállalat.....	97
XIV. A Fugger részvállalat utolsó évei	105
XV. Összegzés	113
XVI. A részvállalat a Fuggerek után	126
Irodalom- és forrásjegyzék	128
Az ábrák és képek jegyzéke	141

